

**АГРОБИЗНЕСЪТ И СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ –
ИКОНОМИКА, ИНОВАЦИИ И РАСТЕЖ**
**AGRIBUSINESS AND RURAL AREAS –
ECONOMY, INNOVATION AND GROWTH**

Сборник с доклади
Conference proceedings

АЗПБ
АСОЦИАЦИЯ НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ
ПРОИЗВОДИТЕЛИ В БЪЛГАРИЯ

АГРОБИЗНЕСЪТ И СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ – ИКОНОМИКА, ИНОВАЦИИ И РАСТЕЖ

Сборник с доклади

от научно-практическа конференция,
организирана от катедра „Аграрна икономика“
при Икономически университет – Варна, съвместно
с Асоциация на земеделските производители в България
12-13 октомври 2017 г.

AGRIBUSINESS AND RURAL REGIONS – ECONOMY, INNOVATION AND GROWTH

Conference proceeding

Scientific and practical conference,
organized by The Department of Agricultural economics
at University of Economics – Varna in cooperation
with The Bulgarian Association of Agricultural producers
12-13 October 2017

2017

Издателство „Наука и икономика“
Икономически университет – Варна

Публикуваните доклади не са редактирани и коригирани. Авторите носят пълна отговорност за съдържанието, оригиналността им и за грешки, допуснати по тяхна вина.

Тази книга или части от нея не могат да бъдат размножавани, разпространявани по електронен път и копирани без писменото разрешение на издателя.

© Издателство „Наука и икономика”
Икономически университет – Варна, 2017

ISBN 978-954-21-0944-0

ОРГАНИЗАЦИОНЕН КОМИТЕТ

Председател:

Доц. д-р Мария Станимирова
Ръководител катедра „Аграрна
икономика“

Членове:

Таня Дъбнишка
Изпълнителен директор АЗПБ

Доц. д-р Теодорина Турлакова
Катедра „Аграрна икономика“

Доц. д-р Гергана Славова
Катедра „Аграрна икономика“

Доц. д-р Таня Георгиева
Катедра „Аграрна икономика“

Гл.ас. д-р Радмил Николов
Катедра „Аграрна икономика“

Гл.ас. д-р Дамян Киречев
Катедра „Аграрна икономика“

Гл.ас. д-р Павлина Иванова
Катедра „Аграрна икономика“

Ас. Стефан Генев
Катедра „Аграрна икономика“

ТЕМАТИЧНИ НАПРАВЛЕНИЯ

Устойчив растеж на агробизнеса
Иновации и конкурентоспособност
Интегрирано развитие на селските райони
Европейски и национални аграрни
политики
Аграрикономическото обучение и
реализацията му на практика
„Зелена“ икономика

ORGANIZING COMMITTEE

Chairwoman:

Assoc. Prof. Mariya Stanimirova, PhD
Head of Department of Agricultural Eco-
nomics

Members:

Tanya Dabnishka
Executive Director BAAP

Assoc. Prof. Teodorina Turlakova, PhD
Department of Agricultural Economics

Assoc. Prof. Gergana Slavova, PhD
Department of Agricultural Economics

Assoc. Prof. Tanya Georgieva, PhD
Department of Agricultural Economics

Chief Assist. Radmil Nikolov, PhD
Department of Agricultural Economics

Chief Assist. Damyan Kirechev, PhD
Department of Agricultural Economics

Chief Assist. Pavlina Ivanova, PhD
Department of Agricultural Economics

Assist. Stefan Genov
Department of Agricultural Economics

SCIENTIFIC FIELDS

Sustainable Growth of Agribusiness
Innovation and Competitiveness
Integrated Rural Development
European and National Agricultural
Policies
Agricultural Economics Education and its
Practical Realization
Green Economy

СЪДЪРЖАНИЕ

Пленарна сесия

1. Проф.д-р ик. н. Юлия Дойчинова, проф.д-р ик. н. Иван Кънчев
Българският модел на земеделие - състояние, промени
и възможности за развитие 13
2. Проф. д-р Красимира Кънева, проф. д-р Димитър Николов,
Проф. д-р Пламена Йовчевска
Десет години ОСП в България – поуки и предизвикателства
пред земеделските стопанства 25
3. Доц. д-р Мария Станимирова
Модел на сътрудничество Университет - Бизнес 36

Секция I

ИКОНОМИКА, ИНОВАЦИИ И РАСТЕЖ НА АГРОБИЗНЕСА

4. Доц. д-р Надежда Петрова, проф. д-р Надка Костадинова
Конкурентни предимства на българския аграрен сектор..... 43
5. Доц. д-р Искра Ненчева-Иванова, проф. д-р Тодорка
Атанасова-Калайджиева
Пазарна ориентация на българската аграрна продукция –
реалности и европейски предизвикателства..... 51
6. Доц.д-р Димитрина Стоянчева, доц. д-р Десислава Иванова
Инвестиции в иновации и пазарни резултати
в аграрния сектор 62
7. Доц. д-р Любомир Любенов
Българските пазари на земеделска техника 75

8. *Докторант Деница Русева*
Стимулиране на иновационната активност в селскостопанските предприятия..... 85
9. *Доц. д-р Гергана Славова*
Икономически и социални аспекти на олигополизиране на световния растително защитен пазар за периода 2007-2017 г..... 96
10. *Докторант Петя Русева*
Сътрудничеството между зърнопроизводителите като социално измерение на устойчивата зърнопроизводствена система..... 107
11. *Доц. д-р Христо Момчилов, гл. ас. д-р Дарина Памукова*
Анализ на ефективността при производство на агнешко месо чрез кръстосване на местни овце с месодайни кочове 117
12. *Доц. д-р Пенка Горанова, д-р Стелиана Василева*
Винен туризъм: развитие и перспективи (на примера на България)..... 125
13. *Докторант Ангелина Пейчева*
Териториална съсредоточеност на винарските изби в България в контекста на лозаро-винарските райони в страната..... 137
14. *Аас. д-р Дора Дончева, ас. д-р Константин Стоянов*
Локалното потребление като фактор за развитие на производствения потенциал на българското биологично пчеларство..... 146

15. *Ас. д-р Ангел Саров*
Влияние на член-кооператорите върху процеса на вземане на решения в българските земеделски кооперации 155
16. *Докторант Nicoleta Цариградска*
Относно някои промени в данъчното законодателство, касаещи агробизнеса..... 168
17. *Гл. ас. д-р Антоанета Стоянова, докторант Мариета Стефанова*
Изследване на анализ на опасностите при производство на восъчни основи..... 180
18. *Ст. пр. д-р Димитър Димитров*
Изследване на възможността за изграждане на ЕКО селище в село Говедарци, община Самоков..... 190

Секция II

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД АГРАРНАТА ПОЛИТИКА И ИНТЕГРИРАНО РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ

19. *Проф. д-р Дарина Русчева*
Влияние на ОСП на ЕС и на националната аграрна политика върху развитието на производството на продоволствени продукти в България 203
20. *Доц. д-р Саша Грозданова*
Продоволствената сигурност – главна задача на аграрната политика..... 213

21. *Доц. д-р Теодорина Турлакова*
 Възможности на регионалната политика за насърчаване на
 предприемачеството в селските райони на България 222
22. *Доц. д-р Наталия Неделчева*
 Влияние на регионалната икономическа среда върху
 предприемачеството в аграрния сектор 235
23. *Гл. ас. д-р Дамян Киречев*
 Развитие на „зеления“ елемент на общата селскостопанска
 политика – предизвикателства и възможности 243
24. *Ас. д-р Петя Брънзова*
 Младите фермери - приоритет на новата обща
 селскостопанска политика..... 266
25. *Докторант Катина Попова*
 “Agri-youth project” – добри практики за развитие
 на младежки туризъм в селски райони 275
26. *Доц. д-р Велина Казанджиева*
 Интерпретативни маршрути в природен
 парк „Странджа” 286
27. *Докторант Георги Ангелов*
 Възможности и перспективи за развитие на селските
 райони чрез подхода лидер/ВОМР 298
28. *Д-р Петър Маринов*
 Гранично-транспортно инфраструктурно развитие
 в селските райони на южен централен район..... 309

29. *Докторант Юри Зарев*
Реализация на земеделска продукция при малки и средни стопанства във варненска област 317
30. *Гл. ас. д-р Георги Алексиев, гл. ас. д-р Константин Станков*
Влияние на институционалната подкрепа върху производствения потенциал на българското биологично животновъдство..... 326
31. *Ас. Стефан Генов*
Политика в сектора на месодайното говедовъдство – стимул или ограничение..... 336
32. *Ас. Недялка Александрова*
Индивидуалните системи за пречистване на отпадни води – алтернатива в селските райони 352

ПЛЕНАРНА СЕСИЈА

БЪЛГАРСКИЯТ МОДЕЛ НА ЗЕМЕДЕЛИЕ - СЪСТОЯНИЕ, ПРОМЕНИ И ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА РАЗВИТИЕ

Проф.д.ик.н. Юлия Дойчинова¹, проф.д.ик.н.Иван Кънчев
Университет за национално и световно стопанство, София

THE BULGARIAN MODEL OF AGRICULTURE - STATUS, CHANGES AND DEVELOPMENT OPPORTUNITIES

Prof. Yuliya Doichinova¹, Dr. Econ. Sc., Prof. Ivan Kanchev, Dr. Econ. Sc.
University of National and World Economy, Sofia
¹juliadoj@abv.bg

Резюме

Целта на доклада е да се оцени състоянието, динамиката, резултатите и възможностите за развитие на българското земеделие. Кои са параметрите на българското земеделие в периода на членство на страната ни в Европейския съюз? Какви са промените в произвежданите продукти и тяхното въздействие върху развитието на селското стопанство? Какви дилеми създават структурните диспропорции и какви възможности и национални решения трябва да бъдат разработени? В доклада се оценяват тенденциите в развитието на производството на растителната и животинската продукция, в броя и размера на земеделските стопанства и техните резултати за периода 2005-2016 г.

Ключови думи: *структурни промени, продуктово преструктуриране, организационно преструктуриране.*

Abstract

The purpose of the report is to assess the state, dynamics, results and opportunities for development of Bulgarian agriculture in the conditions of EU membership. What are the parameters of Bulgarian agriculture in the period of our country's membership in the European Union? What are the changes in the products produced and their impact on the development of agriculture? What dilemmas create structural imbalances and what opportunities and national solutions need to be developed? The report assessed trends in the development

of plant and animal production, the number and size of farms and their outcomes for the period 2005-2016.

Keywords: *structural changes, production restructuring, organization restructuring.*

JEL: Q10, Q15, Q18

През последните десетилетия се наблюдават дълбоки структурни промени в европейското селско стопанство, хранителните системи и селските райони. Земеделското производство в Европа стана високо специализирано и капиталоемко, а хранителната промишленост и търговията на дребно нараснаха значително (ЕС, 2011). Сходни промени се наблюдават и в българското земеделие, резултатите от които формират параметрите на неговия модел на развитие. Целта на доклада е да се оцени състоянието, динамиката, резултатите и възможностите за развитие на българското земеделие в условията на членство в Европейския съюз.

1. Методологически аспекти

Структурните промени в селското стопанство и тяхното въздействие върху ефективността и конкурентоспособността на стопанствата, доходите на земеделските стопани, развитието на селските райони, качествените характеристики на околната среда са обект на постоянен изследователски интерес. Някои автори (Zimmermann и Neckelei, 2012) смятат, че с намаляване на броя на стопанствата, селското стопанство претърпява прогресивна структурна промяна. Тя има за резултат увеличаване на производителността и ефективността на селското стопанство чрез преразпределение на земята и труда и реализирането на икономия от мащаба (Mugera et al., 2011, Войнес и Latruffe, 2013).

Докато икономическите ползи от структурните промени на зе-

меделските стопанства са безспорни, в политическия дебат все още има силна привързаност към силно фрагментираната структура на семейните стопанства и малко консенсус за границите на пререструктуриране и доколко е приемливо намаляването на заетостта в земеделieto (Buckwell , 2015).

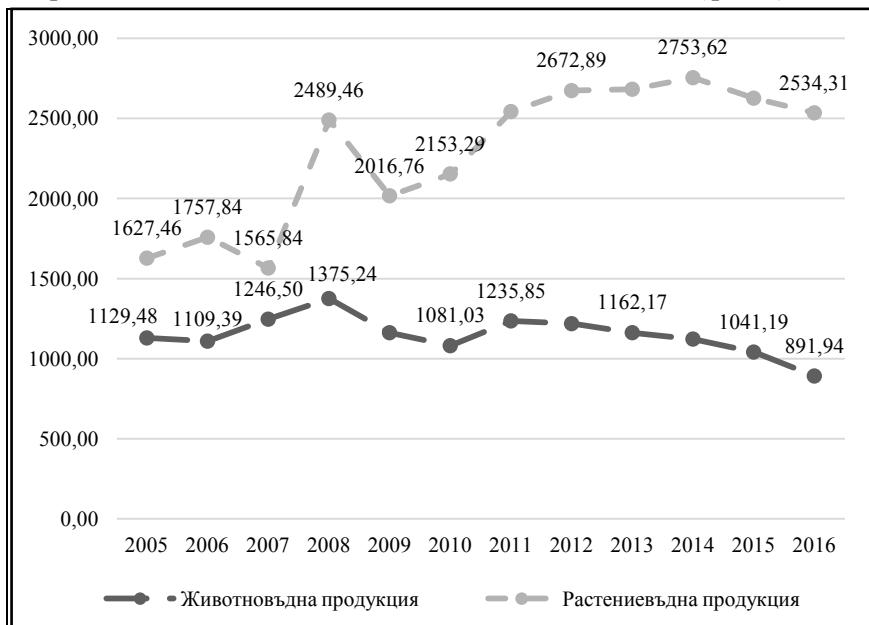
Дебатът относно неравенството в размера на земеделските стопанства е особено актуален в страните от Източна Европа, където финансовите инвеститори са се ангажирали с мащабни проекти, насочени към по-нататъшно увеличаване на концентрацията на земята и свързаното с това вредно въздействие върху земеделските общности (Kay et al., 2015; Van der Ploeg et al., 2015). Голяма част от авторите (Knickel, K., 1990; Knickel, K., 1997; Knickel, K., Zemeckis, R., Tisenkopfs, T., 2013.), които анализират и периодично преразглеждат този проблем твърдят, че концентрацията на производство и благосъстоянието в някои региони и в земеделски стопанства противоречи на целта за по-балансирано цялостно развитие, тъй като то е пряко свързано с маргинализацията на други региони и ферми. При това концентрацията на производството води до деградация на околната среда, както и до и проблеми на нарастващия натиск, стрес и задлъжнялост на земеделските стопани. Непрекъснатият стремеж за намаляване на производствените разходи, за да остане конкурентоспособно производството, оказва постоянен натиск върху качеството на храните и въвеждане на екологични стандарти и на подобряване на условията на труд.

2. Българското земеделие в условията на членство в ЕС

В рамките на първият програмен период на членство на България в ЕС, икономическото значение на аграрния сектор в българската икономика се стабилизира на 4.7 – 4,8 %. Земеделieto осигурява доходи на 19 % от заетите в страната, като 86,4 % от заетите са оп-

ределят като самонаемащи се.

Стойността на продукцията нараства с 21 % през 2014 г. в сравнение с 2007 г. Тези резултати се дължат главно на сериозното нарастване на производството на растителна продукция (с 59 %), въпреки че тази от животновъдството намалява с 13 % (фиг. 1).

Източник: Eurostat, Agricultural output 2017.

Фиг. 1. Динамика на растениевъдната и животновъдната продукция (2005-2016 г.)

Като цяло се наблюдава положителна тенденция за нарастване на брутната добавена стойност, създадена в земеделието с почти 33 %, но тя е по-ниска, както от другите сектори на националната икономика, така и от средните европейски стойности за сектора. Както с основание отбелязват някои изследователи (Иванов и колектив, 2017) слабостите са в ниската добавена стойност на единица използвана и обработваема земя. В сравнение със страните от ЕС-27 тази

стойност е около 2,65 пъти по-ниска (2014).

По данни на Системата за счетоводна информация само за периода 2009-2012 произведената продукция средно от хектар земеделска земя и животинска единица само за четири години са нараснали съответно със 71,8 % и 38,6 % (таблица 1). Най-значителна промяна се наблюдава при нетната добавената стойност на една годишна работна единица (с над 85 %), като заедно с нарастването на производството, основната причина е намаляване на вложения труд.

Таблица 1

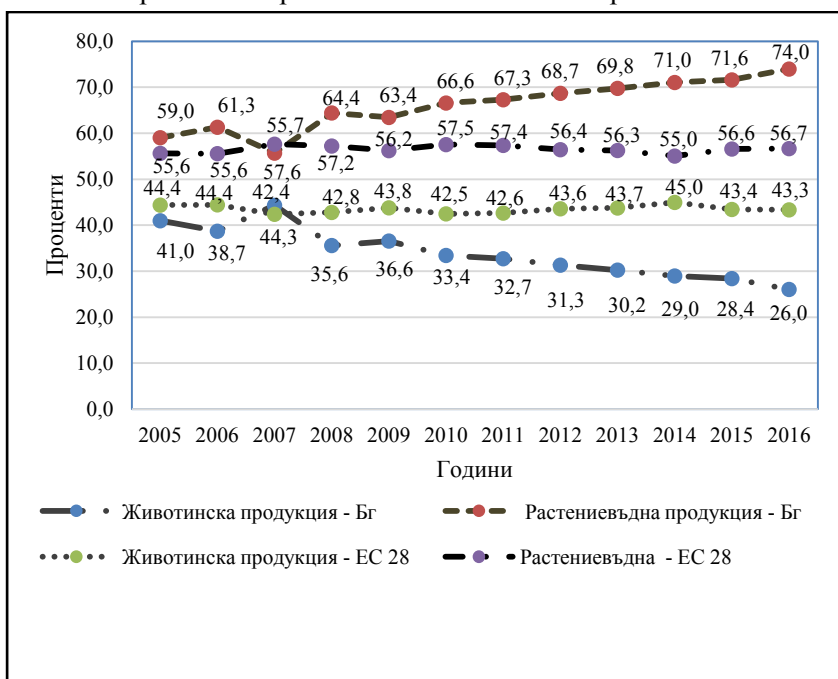
Средни икономически индикатори за използване на производствените фактори в земеделието (2009-2012)

Показатели	Лева на хектар и на годишна работна единица				%
	2009	2010	2011	2012	2012/2009
Произведена растениевъдна продукция на хектар	933.11	1266.96	1458.63	1603.56	71.8
Произведена продукция от една животинска единица	1323.49	1500.88	1532.36	1834.34	38.6
Брутна добавена стойност на годишна работна единица	8118.5	12234.56	13433.18	15043.91	85.30

Източник: МЗХГ, Дирекция „Агростатистика“.

Тези показатели са постигнати в условията на продължаващо продуктово реструктуриране, довело до съществени промени в съотношението между растениевъдното и животновъдното производство. Ако в началото на периода показателите на българското земеделие са близки до средните са страните-членки, то през последните години относителният дял на растениевъдството е около три пъти по-висок от този на животновъдството, при съотношение приблизително 53-55 към 47-45 средно за страните от ЕС-28 (фигура 2).

Преструктурирането на производствата означава коренна или значима промяна на начина на използване на природните ресурси на различните територии и за реализираните доходи от единица използват природен и трудов ресурс за тяхното производство. Възниква въпроса доколко новата структура на производство по-добре или по-лошо използва уникалните природни дадености и ресурси и създава възможности да се развие производствения потенциал на съответния селски район и в крайна сметка на нашата страна.

Източник: Eurostat, Agricultural output 2017.

Фиг. 2. Относителни дялове на продукцията от растениевъдството и животновъдството в ЕС-28 и България (2005-2016 г.)

Данните за засетите площи през последното десетилетие показват, че в растениевъдство протичат процеси на ограничаване броя на отглеждани култури. Така например през 2015 година - на 77,9 %

от обработваемата земя се отглеждат само 4 култури. В редица райони на страната се засилва монокултурния характер на земеделието.

Като цяло за изследвания период се увеличава производството на зърнени и маслодайни култури, докато при зеленчуците и трайните насаждения се наблюдава намаление, както и значително ежегодно вариране в средните добиви и производството. Сред основните причини са значителния дял малки земеделски стопанства, климатичните промени, както и ограниченото разпространение на мрежови структури, осигуряващи добри условия за реализация на продукцията.

Една от причините за негативната тенденция в развитието на животновъдството е продължаващото намаляване на броя на животните (таблица 2).

Таблица 2

Промени в броя на животните

Години	Говеда	Крави	Биволи	Свине	Овце	Кози
2007	602,056	335,886	8,968	888,609	1,526,392	495,484
2008	564,904	314,668	9,222	783,649	1,474,845	429,834
2009	539,555	296,757	8,311	729,798	1,400,252	360,822
2010	544,456	308,165	9,241	664,000	1,367,987	356,334
2011	557,641	306,843	9,887	608,266	1,454,617	341,362
2012	526,112	288,749	9,212	530,945	1,361,545	293,639
2013	575,584	307,097	9,964	586,418	1,369,578	289,308
2014	552,807	295,374	9,555	553,114	1,335,283	292,644
2015	550,201	276,160	10,843	600,068	1,331,894	276,919
2014/2007	-8.18 %	-12.06 %	6.55 %	-37.76 %	-12.52%	-40.94%
2015/2007	-8.61 %	-17.78 %	20.91%	-32.47%	-12.74%	-44.11%

Източник: МЗХГ, Дирекция „Агростатистика“

През изследвания период най-много е намалял броят на козите

(с повече от 40 %), свинете (с повече от 30 %), млечните крави (с 18 %) и овцете (с 12 %). Увеличава се само броят на биволите - с 20 %. Положителна тенденция се наблюдава в средния брой отглеждани животни в едно стопанство, който ежегодно нараства. Увеличава се и броя на животните, отглеждани в стопанства с повече от 10 крави, овце и кози и др. Основната причина е прекратяването на дейността на малките фамилни стопанства. В същото време през 2015 г. броят на стопанствата с над 100 крави е нараснал с 21%, а на тези между 50 и 99 крави с 13%.

В България през преходния период се наблюдава спад в общия брой стопанства. Този процес продължава и след присъединяването на страната към Европейския съюз. Между 2007 г. и 2013 г. броят на фермите намаля с 48%. Според данните намалението е главно в стопанствата без земя и под 5 хектара земеделска земя (Таблица 3). Ликвидираните земеделски стопанства са повече от 230 000 (56% от общия брой). Независимо от това стопанствата по-малки от 10 хектара са над 90% от общия брой на стопанствата. Средният размер на българските стопанства е 14,93 ха (2013 г.), като за седем години е нараснал с 241%.

Таблица 3

Структурни промени в българското земеделие

Зем. стопанства с ИЗЗ в хектари	2007			2013			Променни в броя стопанства	Променни в изп. зем. земи
	Брой стопанства (хил. броя)	Структура зем. стопанства (%)	Структура на ИЗЗ (%)	Брой стопанства (хил. броя)	Структура зем. стопанства (%)	Структура на ИЗЗ (%)		
без земя	11,2	2,27	0,00	9,549	3,76	0,00	1,49	
до 2	417,3	84,64	6,26	183,64	72,26	2,66	-12,38	-3,60
2-5	39,2	7,96	3,78	27,8	10,94	2,19	2,98	-1,59

5-10	10,0	2,04	2,18	10,88	4,28	1,93	2,1	-0,95
10-20	5,4	1,11	2,39	6,78	2,67	2,45	1,56	0,06
20-30	1,9	0,39	1,49	3,21	1,26	2,00	0,77	0,51
30-50	1,6	0,33	2,01	3,41	1,34	3,44	1,01	1,43
50-100	1,9	0,40	4,57	2,95	1,16	5,36	0,76	0,79
над 100	4,2	0,86	77,30	5,9	2,32	79,97	1,46	2,67
Всичко	493,13	100	100	254,14	100	100	X	x

Източник: МЗХГ, Дирекция „Агростатистика“

Българското земеделие се характеризира с дуалистична структура на земеделските стопанства: от една страна дребномащабни земеделски стопанства и от други големи земеделски стопанства. 80% от използваната земеделска земя се експлоатира от 2,3% от стопанствата (средно земеделско стопанство 514 ha), а 87% от земеделските стопанства обработват 4,8% от използваната земеделска земя. Относителният дял на земята, който се използва с договори за наем или отдаване под наем, е много висок.

3. Дискусия и обобщения

Тясната специализация, особено в производството на зърнени и някои капиталово интензивни технически култури е предпоставка за намаляване на възвращаемостта от използването на единица земя. Замяната на единица площ зеленчуци със зърнени означава няколко пъти по-ниска икономическа възвращаемост, много по-малко работни места и доходи за населението. По данни от Министерство на земеделието, горите и храните на България, замяната на 1 хектар домати полско производство с 1 хектар пшеница или 1 хектар слънчоглед означава съответно 14 и 15 пъти по-ниска възвращаемост от използването на земята (МЗХ, 2013).

От друга страна, същественото намаляване на броя животни води до промяна използването на пасищата в редица селски райони,

до намаляване на производство и използването на евтин оборски тор, до нарастване на сезонността на труда и др. В условията на монокултурно развито земеделие, намаляването на почвеното плодородие се превръща в основен проблем. В същото време изследователите подчертават големия риск, че значимите инвестиции в публичния и частния сектор в "биоикономика, основана на знанието", ще продължат да задълбочават тези проблеми (EU SCAR, 2015).

Наблюдаваните промени в вида на произвежданите продукти водят до възникването на структурни дисбаланси и засилват тенденциите към монокултура в част от селските райони.

Отрицателната тенденция на спад в производството на продуктите, където има по-големи възможности за създаване на добавена стойност чрез съхранение, преработка и маркетинг в селските райони, продължава. Това са и продуктите, които по-ефективно използват природните ресурси (почвени типове земя с различно естествено плодородие, вода и др.) и създават заетост и по-високи доходи за жителите на селските райони. Всъщност това са продуктите, за производството на които България има подходящи природни и критични условия и конкурентни предимства. Преструктурирането на производството понастоящем е предимно под влияние на ОСП и не създава условия за по-добро използване на производствения потенциал на българското селско стопанство.

С оглед на целите за развитие на земеделието е от съществено значение да се направят структурни промени в посока, която насърчава по-устойчиво развитие като цяло и която допринася за преодоляването на посочените по-горе социални, екологични и икономически дисбаланси и предизвикателства. Разработването и прилагането на национална аграрна политика може да ускори трансформацията и адаптивността на селскостопанския сектор.

Използвана литература

1. Иванов Б. и др. (2017). Синтезиран доклад. 10 години ОСП в България. Институт по аграрна икономика.
2. МЗХ (2013). Таблица за изчисляване на икономическия размер на земеделските стопанства за програмния период 2014-2020.
3. Vojnes, Š., Latruffe, L. (2013). Farm size, agricultural subsidies and farm performance in Slovenia. *Land Use Policy*, 32, 207-217.
4. Buckwell, A. (2015). Where should the CAP go post -2020? In J. Swinnen (ed), *The Political Economy of the 2014-2020 Common Agricultural Policy. An Imperfect Storm*. London: Centre for European Policy Studies, 509-529.
5. EU SCAR, (2015) *Agricultural Knowledge and Innovation Systems towards the Future e a Foresight Paper*. Standing Committee on Agricultural Research (SCAR), Collaborative Working Group AKIS, Brussels.
6. European Commission, (2011). *Sustainable Food Consumption and Production in a Resource-constrained World*. Standing Committee on Agricultural Research (SCAR), Brussels.
7. Eurostat (2017). *Agricultural output*.
8. Kay, C., Peuch, J., Franco, J. (2015) *Extent of Farmland Grabbing in the EU*, Study for the European Parliament's Committee on Agriculture and Rural Development.
9. Knickel, K. (1990). Agricultural structural change: impact on the rural environment. *J. Rural Stud.* 6 (4), 383-393.
10. Knickel, K. (1997). Changes in agricultural production and their potential impact on the development of rural areas. *Q. J. Int. Agric.* 36 (4), 353-378.
11. Knickel, K., Zemeckis, R., Tisenkopfs, T. (2013). A critical reflection of the meaning of agricultural modernization in a world of increasing demands and finite resources. In: *Proceedings*, vol. 6. ASU

Publishing Center, Kaunas, Akademija, pp. 561-567.

12. Muger, A. W., Langemeier, M. R. (2011). Does farm size and specialization matter for productive efficiency? Results from Kansas. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 43(04), 515-528.

13. Van der Ploeg, J. D., Franco, J. C., Borrás Jr, S. M. (2015). Land concentration and land grabbing in Europe: a preliminary analysis. *Canadian Journal of Development Studies/Revue canadienne d'études du développement*, 1-16.

14. Zimmermann, A. , Heckelei, T.(2012). Structural Change of European Dairy Farms – A Cross-Regional Analysis. *Journal of Agricultural Economics* 63: 576-603.

ДЕСЕТ ГОДИНИ ОСП В БЪЛГАРИЯ – ПОУКИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТОПАНСТВА

*Проф. д-р Красимира Кънева, проф. д-р Димитър Николов,
проф. д-р Пламена Йовчевска*

Институт по аграрна икономика, Селскостопанска академия, София

10 YEARS CAP IN BULGARIA - LESSONS AND CHALLENGES TO AGRICULTURAL HOLDINGS

*Prof. Krasimira Kaneva, PhD, Prof. Dimitar Nikolov, PhD
Prof. Plamena Yovchevska, PhD*

Institute for Agricultural Economics, Agricultural Academy, Sofia

Резюме

Прилагането на ОСП на ЕС в България доведе до радикални промени в организационна структура на земеделието. Земеделските стопанства, специализирани в отглеждането на зеленчуци, говеда и овце значително намаляха, а осезаемо увеличение получиха стопанствата с полски култури, особено по отношение на използваната от тях земя. Това се дължи на избрания подход на субсидиране на земеделието в Източно-европейските страни, който стимулира екстензивното производство на зърнени и технически култури и запазване броя на животните при ниско равнище на продуктивност и производителност на труда.

В бъдеще следва по-ясно да се дефинират и диференцират мерките за подкрепа според приоритетите и особеностите на земеделието в отделните страни-членки на ЕС. В България е необходимо да се поощрява повишаването на конкурентоспособността на продукцията. Следва да се оптимизира съотношението между субсидиите, които подкрепят създаването на добавена стойност и субсидиите, под форма на обезщетения за нанесените от земеделието вреди на околната среда.

Ключови думи: *ОСП, земеделски стопанства, приоритети, субсидии, конкурентоспособност.*

Abstract

The implementation of the EU CAP in Bulgaria has led to radical changes in the organizational structure of agriculture. Agricultural holdings specializing in the cultivation of vegetables, cattle and sheep have significantly decreased, and farms with arable crops have had a tangible increase, especially in terms of the land. This is due to the chosen approach of subsidizing agriculture in Eastern European countries, which stimulates the extensive production of grain and technical crops and preserves the number of animals at a low level of productivity and labor efficiency.

In the future, support should be more clearly defined and differentiated according to the priorities and specificities of agriculture in the each EU Member State. In Bulgaria, it is necessary to encourage the increase of the production competitiveness. The ratio between subsidies that support the creation of added value and subsidies for compensation of damage to the environment caused by agriculture should be optimized.

Keywords: *CAP, farms holdings, priorities, subsidies, competitiveness.*

JEL: Q1

Въведение

В края на десетгодишният период на прилагане на ОСП на ЕС в България оценката за въздействието й върху българското земеделие и в частност върху структурата и ефективността на земеделските стопанства е наложително. До новия програмен период ОСП 2020+ остават само три години и поуките от прилагането на различната за Източно-европейските страни ОСП са от значение за създаването на нейните фундаменти.

От изследователска гледна точка, резултатите от въздействието на ОСП 2007-2013 върху българското земеделие не са изненада. В изследванията на Института по аграрна икономика преди присъединяването на България към ЕС беше направена оценка за очакваните промени в отрасъла. Въвеждането на нови механизми в ОСП

2014-2020 в известна степен коригират някои изкривявания от предходния период, но не могат да окажат достатъчно силно въздействие, което да промени тенденцията, заложена в общата политика на ЕС.

Целта на настоящото изследване е да се анализират структурните промени и икономическите резултати в земеделските стопанства и се очертаят политики за устойчивото им развитие в перспектива.

Статията е структурирана в четири части: първо се дискутира преструктурирането на земеделските стопанства; във втора част се анализира икономическата ефективност на производството по типове стопанства; трета част е посветена на оценката за влиянието на основните механизми на плащания по първи стълб на ОСП и ПРСР и накрая се дават насоки и предложения за подобряване на механизмите за субсидиране в ОСП 2020+.

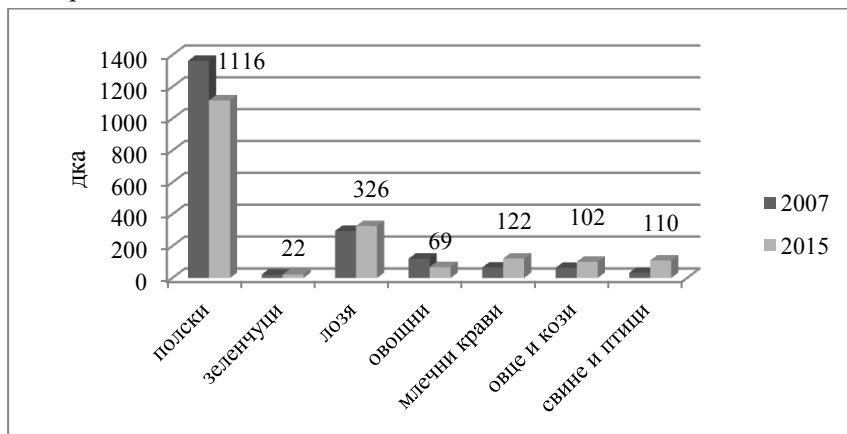
Преструктуриране на земеделските стопанства

За периода на прилагане на ОСП броят на земеделските стопанства намаля почти наполовина, от 493 хил. на 254 хил. Най-осезаемо е намалението на стопанствата със свине и птици, които поради незначителния размер на притежаваната земя в началния период на прилагане на ОСП, получаваха минимален размер субсидии. Подобна е ситуацията и при стопанствата, специализирани в отглеждане на зеленчуци.

Същевременно, субсидиите по Схемата за единно плащане на площ (СЕПП) до която достъп имат най-голям брой производители, е мощен стимул за увеличаване на размера на използваемата земеделска площ (ИЗП), за сметка на изоставените в хода на реформата земи - с 16 млн. дка към 2013 г. Преобладаващата част от ИЗП е заета с полски култури, чиято площ нараства близо 2 пъти и достига 40 млн. дка, или 86% от ИЗП. СЕПП стимулира значително нараст-

ване на средния размер на площта в животновъдните стопанства, като най-осезаемо, повече от 3 пъти е увеличението при зърноядните – свине и птици (Фиг. 1). Данните са представителни за стопанства, които се наблюдават чрез Системата за земеделска и счетоводна информация (СЗСИ).

Нараства и средният брой животински единици, с най-висок темп при свинете и птиците (2,5 пъти), което е показател за високата степен на концентрация на собствеността и производството в сектора.

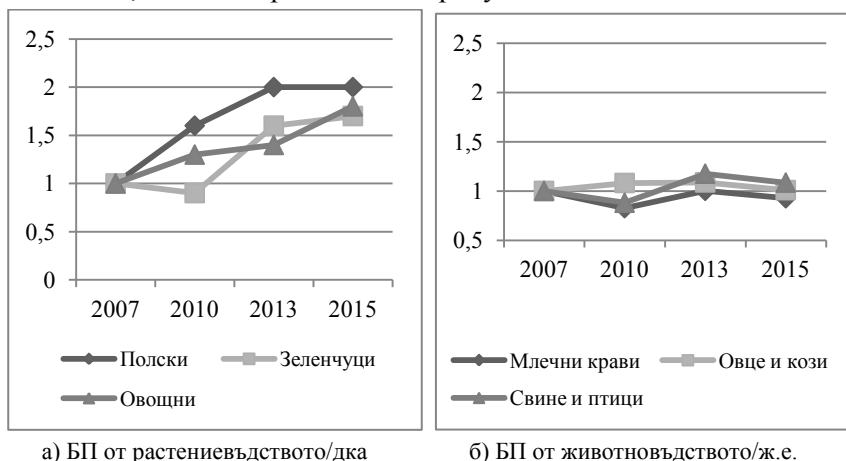
Източник: СЗСИ, ЕС, 2007, 2015.

Фиг. 1. Изменение в средния размер на земеделските стопанства

Икономическа ефективност на земеделските стопанства

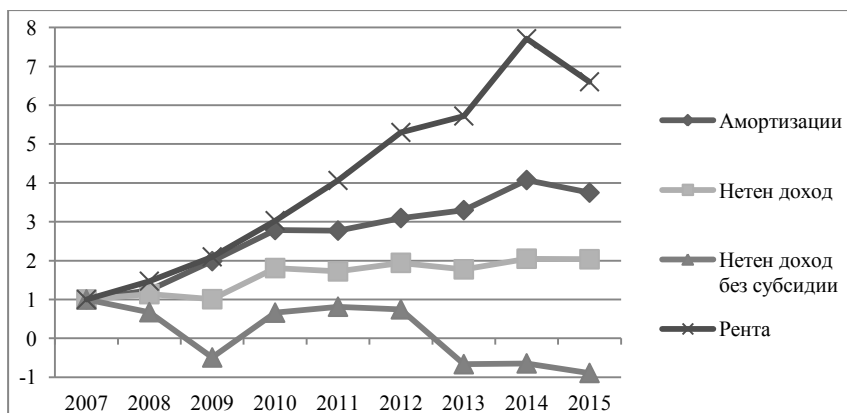
Основен показател за продуктивността на земеделските стопанства е Брутната продукция (БП), която не включва стойността на субсидиите. БП/дка създадена в растениевъдството нараства във всички стопанства, което може да се обясни с повишаване на средните добиви и нарастване на цените на продуктите (фиг. 2, а). Обратно, продукцията от животновъдството на ж.е. не се променя съществено, а в млечното говедовъдство намалява (фиг. 2, б), което

може да се обясни с неблагоприятната пазарна среда и ниските цени на кравето мляко, както и с факта, че се стимулира запазване на поголовието, но не и нарастване на продуктивността.

Източник: СЗСИ, ЕС, 2007-2015

Фиг. 2. Динамика в brutната продукция на земеделските стопанства

Източник: СЗСИ, ЕС, 2007-2015

Фиг. 3. Динамика в разходите и нетния доход средно на стопанство

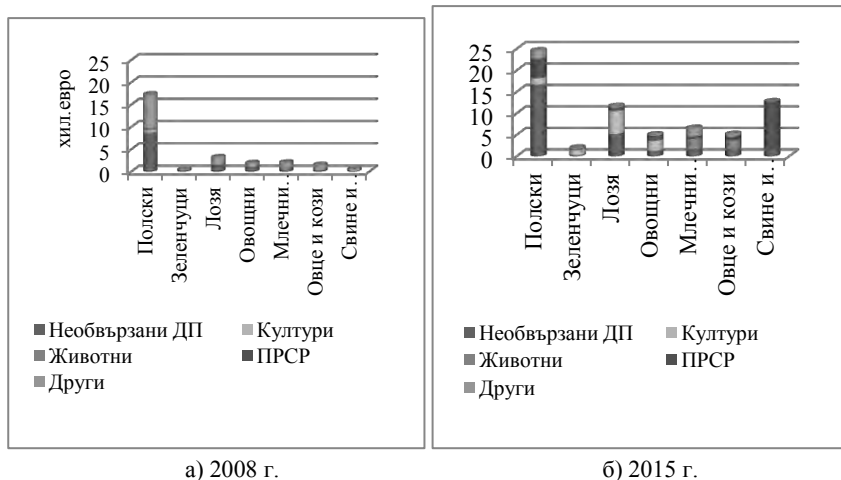
Въпреки увеличението на БП средно за земеделските стопанства, изпреварващият темп на нарастване на производствените разходи води до по-бавно нарастване на нетния доход, а без субсидии той намалява в сравнение с 2007 г. (фиг. 3). Особено внимание заслужава нарастването на рентата – близо 7 пъти и амортизационните отчисления – близо 4 пъти, при увеличение на нетния доход два пъти.

Същественото нарастване на рентата е резултат от силно конкурентния пазар на аренда, стимулиран от субсидиите по СЕПП. След 2009 г., изплатената от стопанствата рента, разпределена на дка ИЗП (вкл. собствената земя) превишава средният размер на субсидиите по СЕПП, но е по-ниска от общия размер на субсидиите, получавани средно на стопанство.

Различията в механизмите на подкрепа в първия и настоящия програмен период, променят размера и структурата на субсидиите за различните типове стопанства. След първата година членство в ЕС, през 2008 г. най-голям размер субсидии получават стопанствата с полски култури, около 17.3 хил. евро на стопанство, като почти са изравнени директните плащания на площ с други субсидии, основно за подкрепа за специфични разходи. Незначителен е дялът на директните плащания за отделни култури, които са предмет на целево финансиране и на субсидиите по ПРСР. На второ място по размер на субсидиите са стопанствата с лозя, следвани от тези с овощни насаждения, с млечни крави и овце с подкрепа 1500-2000 евро/стопанство. Стопанствата със зеленчуци и свине получават малко над 500 евро обща подкрепа (фиг. 4, а).

Към 2015 г. структурата на субсидиите е различна – субсидиите на стопанство с полски култури нарастват до 25 хил. евро, като значителен е ръста на средствата по ПРСР и специфичната подкрепа за култури. В резултат от увеличаването на размера на площта директните плащания нарастват и в останалите типове стопанства (с изключение на зеленчуците), но основен дял в тях има обвързаната

с производството подкрепя под формата на национални доплащания и специфични плащания от ЕС.

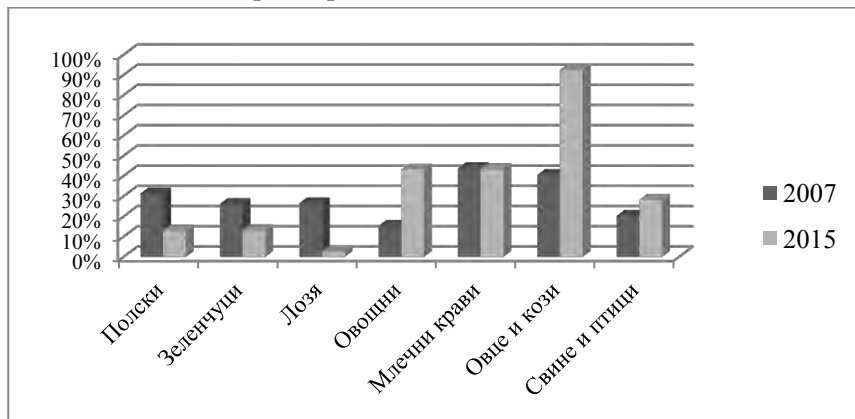
Източник: СЗСИ, ЕС, 2008-2015

Фиг. 4. Разпределение на субсидиите по източници на финансиране

Най-голяма промяна се наблюдава при стопанствата със свине и птици. Ако през 2008 г. те са били на последно място заедно със зеленчуковите стопанства по размер на субсидиите, през 2015 г. са втори, след полските култури. От 500 евро, подкрепата нараства на 13 хил. евро на стопанство, като изключително висок е размерът на субсидиите по ПРСР – 11 хил. евро. Тази подкрепа вероятно е получена по мерките за райони с природни ограничения, за хуманно отношение към животните и пр., но е целесъобразно по-детайлно изследване на източниците ѝ.

Въпреки увеличението на нетния доход със субсидии във всички земеделски стопанства, нормата на рентабилност (H_p) е с противоположни тенденции в растениевъдството и животновъдството (фиг. 5). Директните плащания по СЕПП през 2007 г. осигуряват добра H_p в растениевъдните стопанства и обяснимо с най-висока

рентабилност са полските култури. През 2015 г. рентабилността в растениевъдството намалява, с изключение на стопанствата с овощни насаждения, които в последните години получават значителна специфична подкрепа за подобряване на качеството, за преработка, за изтегляне от пазара и пр.

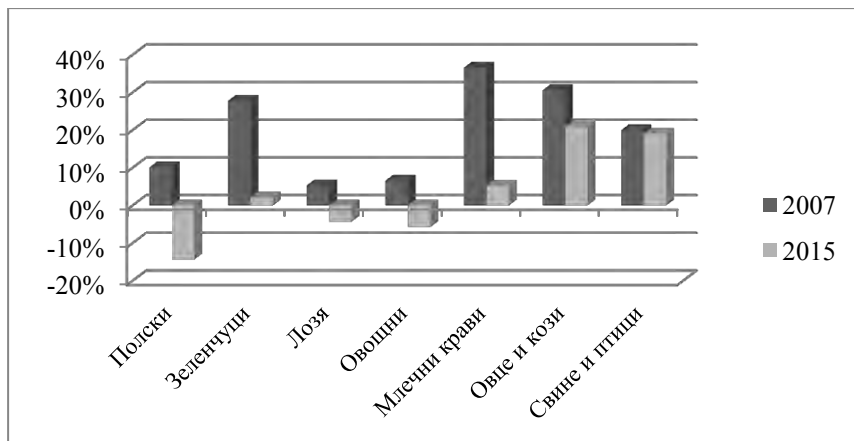

Източник: СЗСИ, ЕС, 2015

Фиг. 5. Норма на рентабилност със субсидии

В животновъдството значително се увеличава Нр при овцете и козите, като може да се твърди, че е налице свръх субсидиране на сектора по линия на националните доплащания и на нарастващия дял за специфична обвързана подкрепа. Нарастването на субсидиите в млечното говедовъдство спомага за компенсиране на негативните тенденции от премахването на квотите и ограниченията на пазара в резултат от ембаргото срещу Русия, като Нр е почти идентична за двете години. При свинете и птиците Нр нараства в резултат от увеличеният размер на субсидиите по ПРСР.

При оценката на икономическата ефективност възниква въпроса: Какво би се случило, ако няма субсидии, както преди прилагането на ОСП? Отговорът се илюстрира с данните за Нр без субсидии (фиг. 6).

Източник: СЗСИ, ЕС, 2015

Фиг. 6. Норма на рентабилност без субсидии

През 2007 г. всички сектори имат положителна норма на рентабилност, докато през 2015 г. всички растениевъдни стопанства, с изключение на специализираните в зеленчукопроизводство биха работили на загуба. Стопанствата със зеленчуци и млечни крави реализират минимална Нр, при свинете и птиците тя е почти равна на 2007 г. Стопанствата с овце и кози имат най-висока рентабилност, но по-ниска от 2007 г. Тази по-висока рентабилност може да се обясни със значителния дял на фамилията неплатен труд, чието възнаграждение се включва в нетния доход, както и с удряването на стадата, при което се реализират икономии от мащаба. Същевременно, при ниското технологично равнище в сектора, амортизационните отчисления нарастват по-бавно в сравнение с останалите производства.

Ефекти от прилагането на първи стълб на ОСП и ПРСР

Подкрепата по първи стълб на ОСП включва директните плащания на площ и стопанство (млади фермери, дребни стопани), обвързаната с производството подкрепа, включително националните доплащания и пазарна подкрепа. Преобладаващата част от средств-

вата се разпределя за директни плащания, които от 2015 г. освен СЕПП включват преразпределителните и зелените плащания, и Схемите за млади фермери и дребни земеделски стопани. През 2015 г., директните плащания слабо намаляват спрямо 2014 г., като общият размер на подкрепата по първи стълб на ОСП намалява с 2% (табл.1). Почти двойно намаляват средствата за национални доплащания, а специфичната обвързана подкрепа, макар да нараства, не покрива това намаление. Пазарната подкрепа се изразява в стимулиране на лозаро-винарския сектор и създаване на организации на производителите (62%), а за извънредните мерки срещу ембаргото спрямо Русия са заделени 20% от средствата.

Таблица 1

Размер и структура на субсидиите по първи стълб на ОСП

	2014 г., млн.евро	2015 г., млн.евро	Отн. дял, 2015 г.	2015 г./ 2014 г.
Директни плащания	589	585,5	69%	99%
Пазарна подкрепа	40	62	7%	155%
Национални доплащания	161	82	10%	51%
Обвързана подкрепа растениевъдство	37.2	56.2	7%	151%
Обвързана подкрепа животновъдство	33	61	7%	185%
Общо	860.2	846.7	100%	98%

Източник: Аграрен доклад, МЗХГ, 2014-2016

Ако към плащанията по първи стълб се добави средногодишната подкрепа по ПРСР, общите субсидии към 2015 г. възлизат на 1 263 млн. евро, при Брутната добавена стойност (БДС) от земеделието 1 790 млн. евро (2016). В обобщение, ефектите от прилаганата политика са: ниско равнище на създаваната БДС в отрасъла - на 1 евро субсидия се пада 1.41 евро БДС; висок дял на подкрепата по СЕПП, основно за продукти с ниска добавена стойност; значителен размер на средствата за опазване на околната среда - заедно със зелените плащания, обезщетенията за околната среда достигат 34% от общите субсидии, въпреки че земеделието не е основен замърсител на околната среда; инцидентна пазарна подкрепа, която не решава

проблема с ниската конкурентоспособност на земеделската продукция; положителна нарастващата подкрепа за младите стопани, но не се гарантира оставането им в отрасъла.

Предложения за ОСП 2020+

За подобряване на механизмите на ОСП 2020+ следва:

- ✓ Пакетът за подкрепа след 2020 да се разпределя според приоритетите на отделните страни-членки на ЕС, или да се диференцира по групи страни;
- ✓ Средствата да се разпределят с оглед балансираното развитие на отрасъла, което изисква увеличение на делът на БДС от животновъдството;
- ✓ Да продължи обвързаната с производството подкрепа, като се усъвършенства така, че да нараства производството, не само да се задържа броя на животните;
- ✓ Да се намали още максималния таван за получаване на субсидии по СЕПП;
- ✓ Да се намалят средствата за опазване на околната среда по ПРСР, като основните дейности срещу ерозия, замърсяване на въздуха с амоняк и пр. станат задължителни за всички бенефициенти по ОСП;
- ✓ Да се увеличи делът на средствата за инвестиционна подкрепа и технологично обновление в животновъдството;
- ✓ Да се включат само схеми и мерки, гарантиращи устойчивото развитие на стопанствата, за да се предотврати конюнктурното преориентиране към дейности с по-лесен достъп за подкрепа.

Използвана литература

1. Аграрен доклад, МЗХГ, 2014
2. Аграрен доклад, МЗХГ, 2015
3. Аграрен доклад, МЗХГ, 2016
4. Система на земеделска счетоводна информация, ЕС, 2007-2015

МОДЕЛ НА СЪТРУДНИЧЕСТВО „УНИВЕРСИТЕТ-БИЗНЕС”

Доц. д-р Мария Станимирова, maria_stanimirova@ue-varna.bg
Икономически университет – Варна

MODEL FOR CO-OPERATION BETWEEN „UNIVERSITY AND BUSINESS”

Assoc. Prof. Mariya Stanimirova, PhD, maria_stanimirova@ue-varna.bg
University of Economics - Varna

Резюме

Съвременната динамична среда на пазара на образователни услуги поражда нуждата от установяване на продуктивен диалог между университетите и външната среда. Засилването на връзките между университетите и бизнеса позволяват по-добро задоволяване на потребностите на страните и подпомага успешната реализация на завършилите висше образование лица. В доклада е представен иновативен модел на сътрудничество „университет – бизнес“, включващ следните направления: образователен процес; кариерно развитие; бизнес консултиране.

Ключови думи: *сътрудничество; висше образование; образователен процес; кариерно развитие; бизнес консултиране.*

Abstract

The contemporary environment on the market of the education services is dynamic and raises needs to establish a productive dialogue between universities and the external environment. Reinforcing the links between universities and businesses allows better meeting the needs of the countries and facilitates the successful realization of graduates. The report presents an innovative model of "university-business" co-operation, including the following: educational process; career development; business consulting.

Keywords: *co-operation; high education; educational process; career development; business consulting*

JEL: I25

В съвременната динамична бизнес среда фирмите в България са изправени пред редица предизвикателства, преодоляването на които изисква привличане на проактивни и гъвкави сътрудници и прилагане на иновативни практики. Същевременно от висшите училища у нас се очаква да предоставят качествено образование и да провеждат научни изследвания, като хармонично съчетават образователната, научно-иследователска дейност и социалната си мисия. Сътрудничество между университетите и бизнеса предоставя множество неоползотворени възможности, както за бизнес и браншовите организации, университетите и обучаваните студенти, така и за развитието и управлението на икономиката в регионален план. Ползите от подобно сътрудничество най-общо могат да бъдат търсени в областта на кариерното развитие, образователния процес и бизнес консултантската дейност.

В тази насока е конструиран модел за устойчиво взаимодействие между университетите и бизнеса, базиран на анализ на добри практики в областта на изграждането и функционирането на подобни партньорски мрежи, подпомагащи социалното включване на студентите и завършилите висше образование лица.

Моделът за сътрудничество може да се представи като система, състояща се от три основни подсистеми, взаимосвързани и взаимозависими помежду си, а именно: „Кариерно развитие“, „Образователен процес“ и „Консултиране на бизнеса“ (Вж. фиг. 1). Независимо от безспорната свързаност и взаимозависимост на представените подсистеми, структурирането им според основните ползи от сътрудничеството осигурява по-добри възможности за тяхното автономно функциониране и гарантира поддържането на необходимата степен на стабилност на системата.

Стратегическа цел за бизнес организациите, която може да бъде реализирана чрез инвестиране в кариерното развитие на студен-

тите е привличането и задържането на мотивирани, образовни и качествени млади специалисти. Това предполага създаване на стажантски програми за практическо обучение на студенти, които поставени в реална бизнес среда да развият своя потенциал и да изградят реални трудови навици. Ползите за работодателите са, както по отношение обезпечаване дейността на организацията с квалифицирани млади специалисти, така и от позиционирането ѝ като социално отговорна структура, която инвестира в младите хора. Особено полезни не само за студентите, но и за бизнес организациите биха могли да бъдат участията в т.нар. форуми „Кариери“, на които работодателите представят своята компания и изисквания за работа и попълват базата си от данни с мотивирани и търсеци професионална реализация млади специалисти.

Фиг.1. Направления на сътрудничество между университетите и бизнеса

Неоползотворени възможности за развитие, бизнес организациите могат да реализират чрез участието си в образователния процес на студентите. Представянето на лекция в избрана тематична

област пред студенти в университета, дава възможност на мениджърите да презентират по нестандартен и впечатляващ начин организацията си, като провокират, както интереса на младите хора за професионална реализация в компанията, така и да ги привлекат като бъдещи бизнес партньори. Това може да се постигне и чрез участие на представители от практиката в държавни изпитни комисии, ръководство и рецензиране на дипломни работи, предоставяне на информация за фирмата, която да се ползва от студентите в казуси и практически разработки.

Своеобразен „мост“, свързващ университетите и бизнеса представлява реализирането на съвместни консултантски проекти. Университетите с проактивно ръководство привличат като преподаватели експерти с доказан професионален опит, с готовност да консултират бизнеса, публичната администрация и неправителствения сектор в различни области на икономиката и управлението. По този начин на бизнес партньорите се предоставя възможността да използват научния потенциал на университета (в т.ч. експертен преподавателски състав, студенти и докторанти) при разрешаване на възникнали практически проблеми, обезпечаване на високо ниво на осъществяваните процеси и осъществяваните проекти, а на студентите - благоприятна професионална среда за кариерно развитие чрез участие в екипи при разработване на консултантски проекти.

От основно значение в съвременните условия е изграждането и поддържането от страна на университетите на ефективни платформи за сътрудничество и позиционирането им като социално-предприемачески институции. Като добра практика в тази посока може да бъде посочена електронната платформа за сътрудничество на Икономически университет – Варна - **UEBN**, реализирана в рамките на двугодишен европейски проект, в партньорство с Варненската търговско-индустриална камара (ВТК), чуждестранен универ-

ситет и над 10 водещи представители на бизнеса в региона. Разработването на web базирана платформа улеснява ефективната комуникация с бизнеса, като предоставя възможност на заинтересованите външни представители да се обръщат към университета с цел получаване на конкретни услуги. Вътрешни за университета структури като кариерни и изследователски центрове, клубове по интереси подпомагат развитието на връзките на университета с външната среда, осигурявайки индивидуален подход на комуникация.

Използвана литература

1. Добри практики за иновативно взаимодействие „университет-бизнес“. Сборник с анализи. ИУ-Варна, 2014, <https://drive.google.com/a/ue-varna.bg/file/d/0B749Vgx11xR5O82NFV Cbmk4cEU/view>

2. Наръчник за изграждане на иновативна партньорска мрежа за устойчиво взаимодействие университет – бизнес. ИУ-Варна, 2015, <https://drive.google.com/a/ue-varna.bg/file/d/0B749Vgx11xR5N2NhTWNDTnRYeWc/view>

3. Разработване на механизъм за привличане на работодателите в реализацията на инициативи и проекти за включване на младежи в практическо обучение във фирмите или чиракуване. Анализ на добрите практики за включване на млади хора в практическо обучение във фирмите. Конфедерация на индустриалците и работодателите в България, 2012. http://ophrd.krib.bg/wp-content/uploads/ANALIZ_april_2012.pdf

СЕКЦИЯ I
ИКОНОМИКА, ИНОВАЦИИ
И РАСТЕЖ НА АГРОБИЗНЕСА

КОНКУРЕНТНИ ПРЕДИМСТВА НА БЪЛГАРСКИЯ АГРАРЕН СЕКТОР

*Доц. д-р Надежда Петрова¹, проф. д-р Надка Костадинова,
Тракийски университет, Стопански факултет, Стара Загора*

COMPETITIVE ADVANTAGES OF THE BULGARIAN AGRICULTURAL SECTOR

*Assoc. Prof. Nadezhda Petrova¹, PhD, Prof. Nadka Kostadinova, PhD
Trakia University, Faculty of Economics, Stara Zagora
¹ nfp@abv.bg,*

Резюме

Необходимостта от увеличаване конкурентоспособността на националната икономика се обуславя от икономическата интеграция на България като член на ЕС. За висок конкурентноспособен растеж не е достатъчна само финансова стабилност, приватизация и либерализация, а са необходими още: структурна и технологична модернизация, квалифицирана работна сила, активна иновационна дейност, развитие на всички отрасли и приоритетно – на селското стопанство, което осигурява изхранването на населението.

Цел на настоящата разработка е да се проучат конкурентни предимства на българския аграрен сектор. За да се постигне целта се решават следните задачи: да се анализират конкурентните предимства на земеделието в България; да се разкрият възможностите за повишаване на конкурентните му предимства като се посочат мерките за реализиране на тези възможности.

Ключови думи: *конкурентоспособност, земеделие*

Abstract

The necessity to increase the competitiveness of the national economy is conditioned by the economic integration of Bulgaria as an EU member. Only financial stability, privatization and liberalization is sufficient for high competi-

tive growth, but also for structural and technological modernization, qualified workforce, active innovation, development of all sectors and, as a priority, agriculture, which provides food for the population.

The purpose of this paper is to study the competitive advantages of the Bulgarian agrarian sector. In order to achieve this goal the following tasks are solved: to analyze the competitive advantages of agriculture in Bulgaria; to reveal the possibilities for increasing its competitive advantages by indicating the measures for realization of these opportunities.

Keywords: *competitiveness, agriculture*

JEL: Q13, Q18, Q57

При анализ на конкурентоспособността на секторно равнище най-често се прилага външнотърговският подход - оценката на представянето на конкретния отрасъл във външната търговия на дадена страна или съпоставката с други държави.

Аграрният сектор през последните няколко години формира около 16% от общия износ, 10% от общия внос и 13% от общия външнотърговски стокообмен на страната.

Основни партньори на България в търговията със селскостопански стоки сред страните от ЕС през годината са Гърция, Румъния, Германия, Испания, Нидерландия, Полша и Италия. Най-голям дял от износа на земеделска продукция от България в стойностно изражение са насочени към Гърция – 20,5%, Румъния – 18,8% и Испания – 9,3%. Основни доставчици на аграрни стоки от държавите-членки на ЕС са Румъния – 17,3%, Гърция – 14,1%, Германия – 13,7% и Полша – 10,7%. Съседните Гърция и Румъния представляват общо около 35,6% от аграрния стокообмен на България с ЕС, като формират 39,3% от износа и 31,4% от вноса на селскостопански стоки от ЕС.

Конкурентоспособността на аграрния сектор може да се оцени на базата на индекса на търговски предимства, разглеждайки ролята

на външнотърговския баланс на аграрни продукти в общия външнотърговски баланс на страната. За целите на настоящото изследване е адаптиран индекс на Балласа в следния вид:

$$RXA = (X_{di} / X_d) / (X_{wi} / X_w)$$

където: RXA е сравнителният индекс на търговски предимства;

X_{di} - стойност на аграрния износ от страната;

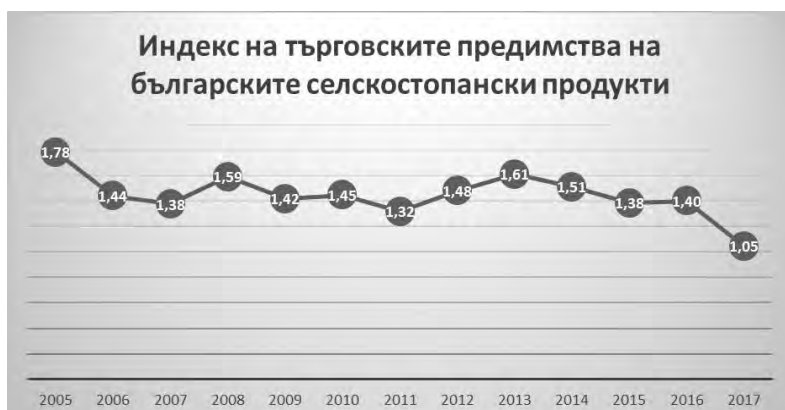
X_d - стойност на общия износ;

X_{wi} – стойност на аграрния внос в страната;

X_w - стойност на общия внос в страната;

Индексът е изчислен за периода след 2005 година, като се обхващат два програмни периода от Програмата за развитие на селските райони и двете последни години от предприєдинителния период към Европейския съюз.

През целия изследван период стойностите на индекса са над 1, което недвусмислено показва, че значението на аграрния износ в общия външнотърговски баланс е сериозно, а ролята на аграрния сектор е положителна.

Фиг. 1. Индекс на търговски предимства на аграрния сектор на България за периода 2005 – 2017 г. (данните за 2017 г. са за първо полугодие)

В предприєдинителния период отчитаме спад в стойностите

на индекса, което е резултат от пазарните трансформации, породени от новите възможности, които предлага Общия европейски пазар. През 2007 г. е регистриран един от спадовете на обособения външно търговски цикъл на аграрните продукти. Икономическата криза, съвпаднала с присъединяването към ЕС, не позволява на българските аграрни производители да се възползват оптимално от предлаганите от ОСП на ЕС мерки за подпомагане на конкурентоспособността.

За изследвания период се установяват трайно високи стойности на индекса, което показва, че българският аграрен сектор запазва своята конкурентна позиция и ролята си във външнотърговския баланс на страната. Аграрното производство е традиционно за нашата страна и неговото значение за развитие на икономиката не бива да бъде игнорирано.

Конкурентоспособността на даден отрасъл е непосредствено свързана с неговото устойчиво развитие. Равнището на икономическа ефективност, отчетено на база на конкурентоспособността на аграрния сектор е първата и задължителна стъпка за неговото устойчиво развитие.

Основен компонент на устойчивото и конкурентно земеделие е неговата екологична съвместимост с критериите за опазване на околната среда. Неспазването на санитарно-хигиенните изисквания е доказателство за недостатъчна екологична култура на земеделските стопани. Тяхното екологично поведение не отговаря на съвременните нужди за опазване на природните ресурси и околната среда.

Поддържането на екологично насочени площи въвежда задължението най-малко 7% от хектарите, отговарящи на условията за подпомагане да са с екологична насоченост, като например оставена под угар земя, тераси, особености на ландшафта, буферни ивици и

залесени площи по Програма за развитие на селските райони (ПРСР).

Секторите, в които може да се прилага обвързана с производството подкрепа са: зърнени култури, маслодайни семена, протеинови култури, бобови растения, лен, коноп, ориз, черупкови плодове, картофи за нишесте, мляко и млечни продукти, семена, овче и козе месо, говеждо и телешко месо, маслиново масло, копринени буби, сух фураж, хмел, захарно цвекло, захарна тръстика и цикория, плодове и зеленчуци и дървесни култури с кратък цикъл на ротация. Изброяването е изчерпателно, следователно не може да се предоставя подпомагане за други сектори извън изброените.

Много важно изискване е обвързаното с производството подпомагане да се отпуска само за сектори, които са икономически уязвими или са особено важни по икономически, социални или екологични причини и единствено като стимул за поддържане на настоящите равнища на производство.

Членството на България в ЕС и премахването на митническите бариери за търговия с другите страни в съюза, създава възможности за разширяване участието на аграрните ни продукти на тези пазари. Отварянето на пазара поставя тези продукти в една по-високо конкурентна среда и от възможностите им да се конкурират успешно с аналогични продукти от другите страни-членки, зависи както разширяването на пазарните им позиции в общността, така и оставането им на националния пазар. Обезпокоително е, че българският аграрен износ е от стоки с ниска добавена стойност.

Организационно-стопанската структура в земеделието е нерационална и е сериозна причина за осъществяване на производството по екстензивен начин, при ниско технологично равнище, което намалява продуктивността и производителността на труда в отрасъла.

Въвеждането на преки плащания е значимо, но недостатъчно

подпомагане за фермерските доходи. Все още нивата на преките помощи в България са на 40 % от средното ниво на ЕС и този факт до голяма степен предопределят затрудненията в конкурентоспособността на фермите.

Като цяло начинът на разпределение на субсидиите/директните плащания и национални доплащания/ не стимулира производството на продукти, за които България има много благоприятни, специфични условия -продукти с национална идентичност, с високи вкусови качества от други страни на ЕС и извън него и с традиции в аграрния износ.

На основата на извършения преглед на състоянието на българското земеделие могат да се посочат следните **възможности** за повишаване на конкурентоспособността му:

- увеличаване на размера на фермите и средната продуктивност;
- повишаване производителността на труда и намаляване на разходите за единица труд, повишаване образователното равнище на фермерите;
- модернизация на фермите чрез подобряване на материално-техническата им база, повишаване на механизацията и иновационната активност.

Посочените възможности могат да се реализират при изпълнение на следните **мерки**:

- промяна в модела на аграрната политика, която да се насочи към развитието на традиционното и биологично земеделие. Основно европейските помощи са ориентирани към семейните стопанства и кооперациите между тях;
- максимално усвояване на огромния потенциал на земеделските програми на ЕС;
- организиране на по-широка информационна кампания от-

носно възможностите на фермерите да се възползват от европейските структурни фондове за реализиране на инвестиции, които ще повишат ефективността и конкурентоспособността им;

– развитие на държавната политика и финансовата подкрепа на животновъдното производство за разширяване на участието му на европейския пазар чрез реклама, изложби, панаири и др.;

– възобновяване на оригинални български породи и сортове, технологии и продукти, които в най-голяма степен отразяват специфични природни условия в отделни райони на страната;

– разработване на средносрочни национални стратегии за развитие на земеделието, които да отчитат конкурентните предимства на българските стоки на европейския пазар.

Българското земеделие има потенциал да се развива в бъдеще, но това развитие трябва да бъде съобразено с изискванията на европейското законодателство – насочено към повишаване на качеството на предлаганите на пазара суровини и продукти, както и с продължаване на финансовата подкрепа за съответните сектори.

Използвана литература

1. Аграрен доклад (2010-2014) МЗХ, С.
2. Отузбиров, Р., Г. Алексиев, А. Петкова (2017). Търговията с вино-фактор за развитие на виненото лозарство в България, *Trakia Journal of Sciences*.
3. Башев, Х.,(2006). Оценка на устойчивостта на българските ферми. *Икономика и управление на селското стопанство*, №3, 18-27 с.
4. Карел Де Гухт СОМ (2010) 612 Търговия, растеж и световни дела. Търговската политика като ключов елемент на Стратегията на ЕС 2020
5. Котева, Н., Кр. Кънева (2006), Конкурентоспособност на зе-

меделските стопанства при присъединяването на България към ЕС - Икономика и управление на селското стопанство, №5, 31-33 с.

6. Петкова А., Р. Отузбиров (2017), Влияние на институционалната среда върху конкурентоспособността на лозарството в България, Управление и устойчиво развитие.

7. Структура на земеделските стопанства в България”, (2010), МЗГ „Агростатистика

8. Славова, Я. И кол., (2006), Конкурентоспособност на аграрните продукти на вътрешния и международния пазар, НЦАН, ИАИ, изд. Авангард Прима, София, с.9-20

9. Хаджиева, В. (2006), Състояние и възможности на устойчивото развитие на земеделските стопанства. Икономика и управление на селското стопанство, №1, 38-42 с.

10. AGENDA 21, Section I “Social and Economic Dimensions”, Chapter 8 “Integrating Environment and Development in Decision-Making

11. Brklacich, M., C Bryant and B. Smith (1991), Review and appraisal of concept of sustainable food production systems. Environmental Management, 15(1).

ПАЗАРНА ОРИЕНТАЦИЯ НА БЪЛГАРСКАТА АГРАРНА ПРОДУКЦИЯ – РЕАЛНОСТИ И ЕВРОПЕЙСКИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА

*Доц. д-р Искра Ненчева-Иванова¹, проф. д-р Тодорка Атанасова-
Калайджиева*

Тракийски университет, Стопански факултет, Стара Загора

CHALLENGES TO EUROPEAN MARKET ORIENTATION OF BULGARIAN AGRICULTURAL PRODUCTION

*Assoc. Prof. Iskra. Nencheva–Ivanova¹, PhD, Prof. Todorka Atanasova –
Kalaydzhieva*

Trakia University, Faculty of Economics, Stara Zagora

¹iskranencheva@abv.bg

Резюме

Присъединяването на България към ЕС доведе до промяна в структурата на търговията с аграрни стоки. Поради по-изгодните икономически условия за търговия на единния европейски пазар, търговските потоци постепенно се пренасочват към държавите от ЕС, за сметка на други икономически общности и региони. Селското стопанство се нарежда сред водещите отрасли на българската икономика и има съществен принос за формирането на валутните приходи на страната. Настоящата разработка има за цел проучване европейските предизвикателства пред вноса и износа на българските аграрни продукти, като се разкрият закономерностите в изменението на външната търговия.

Ключови думи: *аграрни продукти, пазари, внос, износ*

Abstract

Bulgaria's accession to the EU resulted in a change in the structure of trade in agricultural goods. Due to the favorable economic conditions for trading the European single market, trade flows gradually diverted to the EU at the expense of other economic communities and regions. Agriculture ranks among the lead-

ing sectors of the Bulgarian economy and a significant contribution to the formation of foreign exchange earnings of the country. This paper aims to study European challenges imports and exports of Bulgarian agricultural products, reveal regularities in the change of foreign trade.

Keywords: *agricultural products, markets, imports, exports*

JEL : Q130, Q170

След присъединяването на България към Европейския съюз националният пазар се превърна в част от вътрешния пазар на Общността и българските производители и търговци се изправиха пред редица предизвикателства, свързани с размера и структурата на износа на земеделски продукти. В условията на изострена конкуренция, успешна реализация на международните пазари имат онези стоки, произведени в съответствие с европейските изисквания за добра земеделска практика и безопасност на храните. Поради поизгодните икономически условия за търговия на единния европейски пазар, търговските потоци постепенно се пренасочват към държавите от ЕС, за сметка на други икономически общности и региони.

Голямото предизвикателство, пред което се изправя българският земеделския отрасъл след 2007 година, е съчетаване на Общата селскостопанска политика (ОСП) с националната аграрна политика, което се оказва решаващ фактор за развитие на българското земеделие. Независимо че през последните години положителния ефект от развитието на отрасъла е резултат от вливането на европейски средства и повишения ръст на националните доплащания, земеделското производство се характеризира все още ниска конкурентоспособност и недостатъчна пазарна ориентация. Всичко това се дължи на натрупаните през годините проблеми. Разпадането на плановото стопанство и съпроводилата го криза се отразиха особено силно върху селското стопанство. (Бенчева, Н. 2012), (Хаджиева, В., 2007)

Развитието и адаптирането на аграрния сектор към ОСП е

свързано с различни по своя характер и мащаб проблеми. Въпреки трудностите, сектора постепенно се адаптира към изискванията на ОСП (Бенчева, Н. 2012). Целта е превръщането на аграрния сектор във високоефективен и конкурентоспособен в условията на членството ни в ЕС (Турлакова, Т. 2010).

Факт е, че селското стопанство няма потенциала на промишлеността или ИТ сектора да създава добавена стойност, но в условията на силно субсидиране и нарастващо търсене на храни предполага да показва по-добри резултати. По данни от Аграрния доклад ефективността на сектора продължава да спада, производителността на труда е доста под средната за страната и доходите - също. В същото време секторът осигурява жизненоважни за селските райони доходи. Причините за състоянието на аграрния сектор в настоящия момент са от разнороден характер. Днес все още се наблюдават малки разпръснати площи, огромен дял на дребните стопанства, неефективно усвояване на субсидиите, недостатъчни инвестиции - вътрешни и външни.

Основателни са очакванията за новия програмен период 2014-2020 г., където основните цели са насочени към създаване на по-голяма заетост и достъпност до средствата за финансиране. Приоритетно ще се подпомагат малките производители, а въвеждането на интегрирания подход се очаква да доведе до по-голяма ефективност на сектора и създаването на по-висок брутен национален продукт от земеделието (Николова М., 2013).

С интегрирането на България и българската икономика към ЕС, конкурентоспособността на селскостопанското производство се превръща в един от най-важните проблеми. Възниква проблемът за бъдещото развитие на селското стопанство, производството и реализацията се извършват в силно променена макроикономическа среда. Българските производители са поставени пред нови реалности и сериозни предизвикателства. Нарастващите разходи и цени, по които се предлагат аграрните продукти се отразяват неблагоприятно

но върху конкурентоспособността на износа.

Наблюдават се тревожни симптоми за нестабилна конкурентоспособност в българския аграрен сектор, по-важните от които са:

- намалено селскостопанско производство, което не е в състояние да задоволи потребителското търсене, както на вътрешния, така и на международния пазар;
- преобладаваща конюнктурност в износа; висок относителен дял на непреработените продукти в износа;
- попадането на по-голямата част от аграрния износ в ниските ценови равнища, което означава слаба конкурентоспособност по отношение качеството на експортните стоки и др.

Влияние на пълноправното членство на България в ЕС за аграрният сектор:

- Няма значителни промени по отношение на обема на производството и неговата продуктова структура.
- Присъединяването към ЕС бе съпътствано от незавършени реформи в българското земеделие и хранителен сектор и голям брой нерешени проблеми.
- Присъединяването към ЕС и приложението на ОСП подпомага конкурентоспособността на екстензивните сектори, облагодетелствани от подкрепата чрез директните плащания.
- Проблемите в овощарството и зеленчукопроизводството се задълбочават поради структурни слабости на специализираните земеделски стопанства.
- **Положително** за потребителите е пълното отваряне на вътрешния пазар за стоките от ЕС, което засили конкуренцията и подобри достъпа на потребителите до качествени хранителни продукти. Свободният достъп за вносителите на хранителни продукти, въвеждането на стандартите за хранителна безопасност и качество заедно с повишеното разнообразие на хранителните стоки са оценени от консуматорите.

– До голяма степен може да се подчертае положителния ефект на качеството на предложените продукти и тяхната сигурност. Значителна част от съмнителния внос от трети страни е спряна. Асортиментът на продуктите също се разширява.

– Модернизацията на сектора е положителен процес, благоприятен от подобрения достъп до финансови ресурси от ЕС и разширените възможности за износ на европейския пазар.

– **Отрицателен** може да се счита ефектът от покачването на цените, последвал присъединяването, поради протичащия процес на постепенно изравняване на вътрешните и европейските ценови равнища. Промените са свързани с по-силната конкуренция на пазара, особено за продуктите с висок дял на добавената стойност.

Българското селскостопанско производство след 2000 г. е сравнително стабилно, но на ниво, което не отговаря на естествения му потенциал. Модернизацията на сектора далеч не е завършила, като в същото време има признаци на небалансирано развитие.

В продължение на дълги години земеделието е било в основата на икономиката на България. Днес неговият дял в БВП и в заетостта на населението последователно намалява. В същото време селското стопанство запазва своето значение и роля на доставчик на продукти от жизнена необходимост. Новите предизвикателства пред земеделието, както и бързите промени в обществения живот, налагат развитие и на селскостопанската политика като дейност, насочена към постигане на обществени цели.

Вносът и износът на селскостопански стоки е насочен предимно към страните от ЕС, като общото търговско салдо е положително. Селскостопанската политика след приемането ни в ЕС през 2007 г. е съсредоточена върху усвояването на земеделската подкрепа – чрез директните плащания и ПРСР.

България следва да се стреми да постигне своите национални приоритети в земеделието, което означава, че страната трябва да

участва активно в процеса на развитие на ОСП на ЕС като възможност за отчитане на интересите на българските земеделски производители в изграждането на регулаторната рамка на европейското земеделие.

При тези обстоятелства целта на земеделската политика на България е да създаде условия за използване на естествения селскостопански потенциал на страната, както и да допринесе за запазване на жизнени местни общности в селските райони на страната.

Успешното интегриране и развитие на българското земеделие ще зависи в много голяма степен от познаването на характера и особеностите на европейското селско стопанство. Развитието на европейското земеделие се разглежда в неразривна връзка с развитието на селските райони, като се повишават сравнителните предимства и конкурентоспособността на отраслите и продуктите, произведени от тях и се очертават силните и слабите страни на производството и търговията с тях. Силните страни ни дават възможност да се реализират разкритите от европейската интеграцията възможности, а открояването на слабите страни - да се набележат адекватни промени в икономическата и аграрна политика, водещи до повишаване конкурентоспособността и ефективността на българските земеделски производители (9).

Общите изгледи за европейските земеделски пазари и доходи през следващите години са благоприятни. Фактори като макроикономическата среда (вкл. курса долар/евро и цените на петрола), политиките за възобновяема енергия, пътят на технологичната промяна, бъдещите климатични промени и т.н. също ще влияят в голяма степен на бъдещото развитие на земеделието и пазарите на земеделска продукция в ЕС.

Начинът на разпределение на субсидиите (директните плащания и националните доплащания) не стимулира достатъчно производството на продукти, за които България има много благоприятни, специфични условия – продукти с национална идентичност, с висо-

ки вкусови качества от други страни на ЕС и извън него с традиции в аграрния износ.

Значителното нарастване на обема на външнотърговския оборот със селскостопански стоки е свидетелство за процеса на интегриране на сектора в световната и преди всичко в европейската икономика.

Селското стопанство е важен фактор с определящо значение за икономическото и социално развитие на селските райони, в които живее значителна част от населението на страната. От тази гледна точка за България е особено важно да оползотвори земеделския си потенциал като основа за увеличаване както на благосъстоянието на производителите, така и за развитието на селските райони.

След членството на страната в ЕС относителния дял на износа на селскостопански стоки от общия износ надвишава дела на техния внос. Това се отразява благоприятно на върху развитието на аграрния сектор и допринася за повишаване конкурентоспособността на селскостопанската продукция и за ефективното използване на производствените ресурси в земеделието.

В структурно отношение за положителното търговско салдо от международната търговия със селскостопански стоки най-голям принос има износът на житни култури, следвани от маслодайните семена и плодовете.

Аграрният сектор в България заема дял от 5,5 % в брутната добавена стойност (БДС) през 2013 г., присъства с 18,4 %-ен дял в общия износ на страната и 9,5 %-ен в общия внос през 2013 г., като осигурява заетост за над 568 600 души.

ЕС е остава основен партньор в аграрната търговия на България. На база този търговски съюз общият стокообмен на страната за 2015 г. е 70.7%, като аграрният стокообмен е в размер на 4 560 млн. евро. Това е с 2.6% над нивото на предходната година. Това се дължи на нарасналия обем доставки от държавите-членки на Съюза със 6.9 %.

През 2013 г. спрямо 2012 г. по данни на НСИ и МЗХ нараства относителният дял на аграрния сектор в общия износ, внос и стокообмен за страната до съответно 18,4%, 9,5% и 13,6%. През 2015 и 2016 г. се забелязва минимално отклонение на годишна база до 16.1%, докато повишение се отчита при стокообмена и вноса между 12 и 13%.

Таблица 1
Относителен дял на аграрните стоки във външната търговия на България през периода 2014 - 2015 г., хил. евро

Година	2014		Дял на аграрния сектор в %	2015		Дял на аграрния сектор в %
	Общо за страната	Аграрен сектор		Общо за страната	Аграрен сектор	
Износ, FOB	22 110 829	3 695 106	16,7	23 248 296	3 747 251	16,1
Внос, CIF	26 135 486	2 467 754	9,4	26 410 550	2 705 181	10,2
Стокообмен	48 246 315	6 162 859	12,8	49 658 846	6 452 432	13,0

Източник: данни на НСИ, обработени от МЗХ.

През 2012 г. износът на селскостопански стоки се свива със 7,7% на годишна база, а вносът – с 3,8 на сто. В резултат търговското салдо в аграрната търговия на страната намалява с 16% спрямо 2011 г., но остава съществено над нивата от предходните години, като надхвърля 1,2 млрд. долара. Темповете, с които нараства износът на селскостопански стоки многократно надвишава темповете, с които нараства вносът. Търговското салдо от външната търговия със селскостопански стоки е положително и непрекъснато нараства.

Равнището и динамиката на стокообмена на България с аграрни продукти през 2015 и 2016 г нараства спрямо предходните периоди, поради нарастване на износа и вноса на селскостопански стоки с 1.4% (3 747 млн.евро) и 9.6% (2 705 млн. евро).

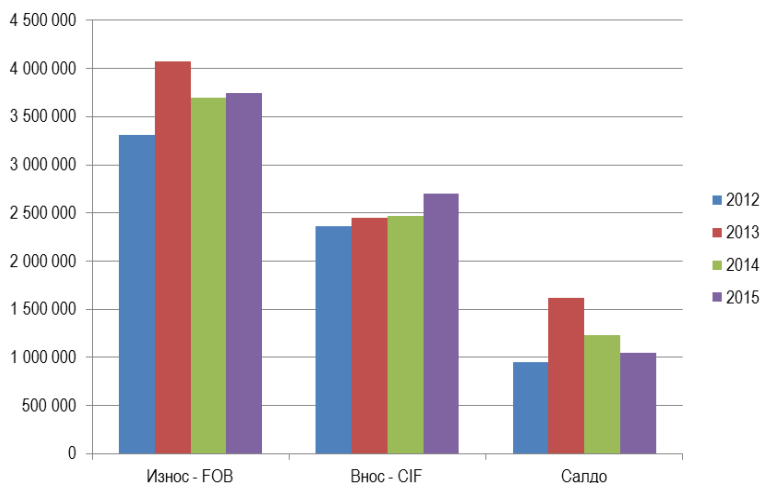
Таблица 2

Външна търговия с аграрни стоки през периода 2012 – 2015 г., хил. евро

Година	2012	2013	2014	2015	Изменение 2015/2014	
					в стойност	в %
Износ - FOB	3 311 564	4 069 012	3 695 105	3 747 251	52 146	1,4
Внос - CIF	2 357 507	2 450 428	2 467 754	2 705 181	237 427	9,6
Салдо	954 057	1 618 584	1 227 351	1 042 070	-185 281	-15,1
Стокообмен	5 669 071	6 519 440	6 162 859	6 452 432	289 573	4,7

Източник: данни на НСИ, обработени от МЗХ..

В търговията със селскостопански стоки България е партньор предимно със страните от Европейския съюз, на база по-изгодните икономически условия. През 2015 г. аграрният стокообмен с ЕС се повишава с 2,6% спрямо предходната година, като делът на Съюза от общия аграрен износ на страната е 64,5%, а този от аграрния внос - 79,2%.

Източник: данни на НСИ

Фиг. 1. Внос и износ на аграрни стоки през периода 2012 – 2015 г., хил.евро

В Българският износ през 2015 г. се отчита лек спад с 1.0%, в резултат на това положителното търговско салдо в аграрната търговия с ЕС се свива с 37.2% на годишна база (274 млн. евро). Първото полугодие на 2016 г. се наблюдава ръст с 8.8% спрямо аналогичен период на предходната година 327.8 млн. евро (Аграрен доклад)

Българското земеделие и пазарната ориентация на неговите продукти има потенциал да се развива в бъдеще, но това развитие трябва да бъде съобразено с изискванията на европейското законодателство – насочено към повишаване на качеството на предлаганите на пазара аграрни продукти, както и с продължаване на финансовата подкрепа за съответните сектори. (Костадинова, 2014)

През последните години основен приоритет на аграрната политика на България е създаването на условия за по-ефективно използване на производствените ресурси в земеделието и повишаване конкурентоспособността на селскостопанската продукция на международните пазари. Селското стопанство е значим отрасъл на българската икономика и има съществен принос за формирането на валутните приходи на страната.

Общият извод от извършеното проучване е, че жизнено необходимите структурни промени в българското земеделие все още не са позволили създаването на продуктивно производство, което да оползотвори селскостопанския потенциал на страната.

Използвана литература

1. Бенчева, Н. Състояние, проблеми и развитие на аграрния сектор на България в рамките на общата селскостопанска политика. Аграрни науки, бр. 9, Пловдив, 2012, с. 7- 17.

2. Турлакова, Т. Проблеми и предизвикателства пред българското земеделие в първите години след присъединяване към ЕС. Сборник доклади. Варна, 2010, с. 26.

3. Хаджиева, В. Устойчиво развитие на земеделието в Бълга-

- рия. Икономически алтернативи, брой 5, 2007, с. 34.
4. Аграрен доклад (2008-2016), МЗХ, Р.България
 5. Статистически справочник, 2007 до 2016 г., НСИ, С.
 6. Национална стратегия за устойчиво развитие на земеделието в България в периода 2014 – 2020 г.
 7. <http://ime.bg/>
 8. Марина Николова, Състояние и предизвикателства пред българското земеделие след присъединяване към ЕС, Научни трудове на Русенския университет - 2013, том 52, серия 5.1
 9. АНАЛИЗ Развитие на българското земеделие и хранително-преработвателен сектор в рамките на ОСП –икономически и социални аспекти
 10. Костадинова Н. (2014), Перспективи и ефекти от прилагане на ОСП на ЕС върху българското земеделие, Националният аграрен сектор-елемент на европейските земеделски региони в Стратегията „Европа 2020“, Свищов, с 94.
 11. Славева К. (2014), Външната търговия на България със селскостопански стоки-състояние, тенденции и перспективи, Националният аграрен сектор-елемент на европейските земеделски региони в Стратегията „Европа 2020“, Свищов, с. 233-235.
 12. Славова, Я. и кол., (2006), Конкурентоспособност на аграрните продукти на вътрешния и международния пазар, ИАИ, С.
 13. Славова, Я., (2005), Вносът на селскостопански продукти – важен индикатор за конкурентоспособността на българското земеделие, ИАИ, С.
 14. Славова, Я., и кол., (2008). Българското земеделие – предизвикателства, проблеми и насоки на развитие в условията на ОСП, сп. Икономика и управление на селското стопанство, 53, бр.3, С.

ИНВЕСТИЦИИ В ИНОВАЦИИ И ПАЗАРНИ РЕЗУЛТАТИ В АГРАРНИЯ СЕКТОР

Доц. д-р Димитрина Стоянчева¹, доц. д-р Десислава Иванова²
Тракийски университет, Стара Загора

INVESTMENTS IN INNOVATION AND MARKET PERFOR- MANCE IN AG SECTOR IN BULGARIA

Assoc. Prof. Dimitrina Stoyancheva¹, Assoc. Prof. Desislava Ivanov²
Trakia University, Stara Zagora
¹stoyancheva@uni-sz.bg, ²divanova@uni-sz.bg

Резюме

Настоящото изследване има за цел да анализира иновационното поведение на аграрните предприятия по отношение на склонността им да извършват разходи за придобиването на права върху интелектуална собственост (ПИС). Времевият обхват на изследването е 2008-2015 г. За целите на анализа, ползваме разходите в ПИС като косвен измерител на иновационната активност и поведение на аграрните предприятия, в зависимост от техният размер и район на дейност. Получените резултати показват нисък относителен дял на предприятията, които отделят разходи за концесии, патенти, търговски марки, програмни продукти в аграрния сектор. Малките предприятия увеличават разходите си за придобиване на ПИС. Най-силно влияние оказва икономическата криза на иновационната активност на средните предприятия.

Ключови думи: *инвестиции, иновации, права на интелектуална собственост, аграрен сектор.*

Abstract

This study aims to analyze the innovative behavior of agricultural enterprises in terms of their propensity to spend on the acquisition of intellectual property rights (IPR). The timeframe of the survey is 2008-2015. For the purposes of the analysis, we use IPR costs as an indirect measure of the investments

in innovation and behavior of agricultural enterprises, depending on their size and area of activity. The results obtained show a low relative share of enterprises that spend on concessions, patents, trademarks and software in the agrarian sector. Small businesses increase their IPR acquisition costs. The medium-sized enterprises are most sensitive to external shocks.

Keywords: *investments, innovation, intellectual property rights, agricultural sector.*

JEL : G31, O340; Q16

Увод

Аграрният сектор се характеризира със слаб капацитет за създаване и прилагане на иновации, обусловен от редица фактори, като значителни капиталови ограничения, ниска технологична обезпеченост, ниска специализация на заетите и висока заетост.

Настоящият доклад представлява опит да се изследва иновационното поведение на предприятията от АС по отношение на инвестициите в права на интелектуална собственост (ПИС), като се вземат предвид: спецификата по подотрасли в сектора; икономическите резултати на аграрните предприятия в зависимост от наличието на инвестиции в ПИС; и изменението на заетостта в сектора.

Методология

Анализът се основава на финансови данни за 990 предприятия, извършващи основна дейност в Аграрния сектор за периода 2008–2015 г. Извадката е съставена от малки предприятия (МП) и средни предприятия¹ (СП) от аграрния сектор (Сектор А по КИД-2008)². С

¹ Следва се дефиницията за *малки, средни и големи предприятия* съгласно Закона за малките и средните предприятия, чл. 3.

² Големите предприятия са изключени от настоящото изследване поради изключително малкия брой на предприятията, които попадат в извадката и непредставителността на данните за инвестиции в нематериални активи.

цел да осигурим представително участие на всяка група предприятия в извадката, ползваме метода на стратифицираната извадка.

Икономическата литература отрежда специално място на разходите, които предприятията отделят за закрила и/или покупка на ПИС за изследване на инвестиционната активност. За целите на настоящото изследване ползваме динамиката на инвестициите в нематериални активи на предприятията от аграрния сектор, в опит да проучим тяхната склонност към иновативност и иновационна активност. По-конкретно, ползваме наличните данни за разходите за концесии, патенти, търговски марки, програмни продукти и развойна дейност. За нуждите на анализа, формираме две групи аграрни предприятия в зависимост от наличието или отсъствието на тези разходи, за които извеждаме сравнителни характеристики. Условно приемаме, че МП и СП, които осъществяват разходи в нематериални активи са иновативни предприятия и допринасят за иновационната активност в сектора. Съответно, разходите, свързани с иновационна дейност в аграрния сектор, разграничаваме на разходи за развойна дейност и разходи за концесии, патенти, търговски марки и програмни продукти.

В опит да изследваме значимостта на инвестициите в ПИС като фактор за по-високи пазарни резултати, търсим да определим представянето на предприятията по отношение на заетостта, инвестиционната активност, отнасяща се до ПИС и приходите от дейността.³ Различията в пазарното представяне на двете групи предприятия наблюдаваме чрез следните избрани променливи⁴:

- Среден брой заети;
- Приходи на един зает;

³ Ползваме величината на нетните приходи от продажби на предприятията от счетоводните им отчети.

⁴ Избраните променливи, с изключение на „добавена стойност на един зает“, съответстват на показателите, използвани при икономическия анализ на „Правата върху интелектуална собственост и резултатите на фирмите в Европа“ на Службата за хармонизация на вътрешния пазар на ЕС.

- Разходи за персонал на 1 зает
- Активи на 1 зает
- Добавена стойност на 1зает

Резултати

Аграрните предприятия, които разпознават инвестициите в ПИС като важен фактор за по-високи икономически резултати представляват едва 26% от общо изследваните предприятия, докато 78% от тях не осъществяват придобиване на ПИС (Таблица 1). Резултатите показват по-висока активност на СП от АС.

Таблица 1

Разходи за концесии, патенти, търговски марки, програмни продукти
и развойна дейност, 2015 г.⁵

	МП	СП	Общо
Наличие	24%	43%	26%
Отсъствие	76%	57%	74%
Общо	100%	100%	100%

Разпределението на разходите за научноизследователска дейност и разходите за придобиване на ПИС показва незначителен размер на изследователската дейност – под 3%, поради което анализът в следващото изложение работи с общата сума на тези разходи.

Дескриптивна статистика

Сравнителният анализ на средните стойности на изследваните променливи (описателна статистика) показват, че МП и СП, които извършват разходи за концесии, патенти, търговски марки, програмни продукти осигуряват значително по-висока заетост спрямо

⁵ Големите предприятия за изключени от анализа, поради изключително малкия брой предприятия попаднали в извадката и липсата на информация за инвестиции в нематериални активи.

предприятията, които не инвестират в ПИС, реализират по-високи приходи на един зает, изплащат по-високи заплати и, като резултат, генерират по-висока добавена стойност (таблица 2).

Таблица 2

Разходи за концесии, патенти, търговски марки, програмни продукти и развойна дейност, 2015 г.

	МП		СП	
	Наличие	Отсъствие	Наличие	Отсъствие
Средногодишен персонал 2015, бр.	25,0	21,6	93,0	77,5
Приход на 1 зает, лв.	94,9	79,8	95,0	78,5
Разход за персонал на 1 зает, лв.*	12,3	10,8	12,7	9,3
Активи на 1 зает, лв.	199,0	160,0	183,0	148,0
Добавена стойност на 1 зает, лв.**	1798,0	1324,0	6660,0	4749,0

* Разликите са статистически значими при $\alpha=0,05$

** Разлики са статистически значими при $\alpha=0,1$

Процентното различие между предприятията при отчитане на наличието и отсъствието на инвестиции в нематериални активи, показва, че заетите в иновативните МП са средно с 16% повече и изплащат 13% по-високи заплати (таблица 3). Също така, тези МП инвестират значително по-голям паричен ресурс в активи (24% повече активи) в сравнение с предприятията, които не инвестират в ПИС.

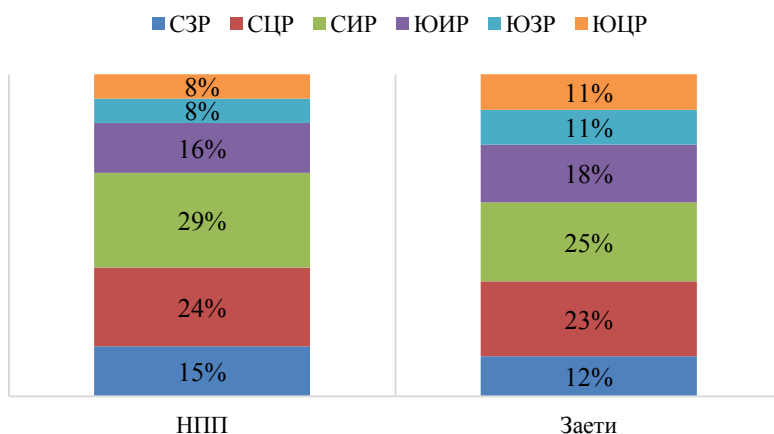
Таблица 3

Процентната разлика между иновативни и неинновативни МП и СП, 2015 г.

Показател	МП	СП
Средногодишен персонал 2015, бр.	16%	20%
Приход на 1 зает, лв.	19%	21%
Разход за персонал на 1 зает, лв.	13%	37%
Активи на 1 зает, лв.	24%	24%
Добавена стойност на 1 зает, лв.	36%	40%

Заетите в иновативните СП са средно с 20% повече, но влагат значително по-големи парични средства (24% повече), като инвестиции в активи на един зает, което им позволява да генерират 21% повече приходи (на един зает).

По отношение на постигнатите резултати от инвестициите в ПИС от МП и СП, прави впечатление, че при еднаква процентна разлика в стойността на активите на 1 зает, СП създават по-висока добавена стойност чрез повишаване на заетостта в по-голяма степен (20%), сравнено с МП (16%).

Фиг. 1. Принос на предприятията в аграрния сектор по райони, 2015 г.

Разпределението на аграрните предприятия по райони⁶ в страната показва преобладаващо значение на предприятията от Североизточния район (СИР) и Северния централен район (СЦР) в икономиката на аграрния сектор (Фигура 1). Предприятията от СИР имат най-висок принос във формирането на общо приходите в размер на 29%, като в тях работят $\frac{1}{4}$ от всички заети в сектора. Заедно с пред-

⁶ Анализираните райони в доклада ползват дефиницията за районите за планиране или т.нар. статистически райони NUTS-2, съгласно класификацията на териториалните единици за статистически цели в България.

приятията, с основна дейност в СЦР, те формират над 50% от общите приходи и осигуряват близо 50% от заетостта. Най-малък брой заети в аграрния сектор наблюдаваме в Северозападния район (СЗР) и Северния централен район (СЦР) и, най-вече поради екстензивния характер на аграрната дейност като цяло, най-нисък дял в генерираните общи приходи.⁷

По-задълбочена информация за ползването и придобиването на ПИС в аграрния сектор ни дава анализа на структурата на сектора по подотрасли (сектори)⁸, размер на предприятията и дейността им по райони в страната.

Иновационната дейност в сектора се осъществява предимно от предприятията, заети в подсекторите животновъдство и растениевъдство. Те извършват повече от 95% от инвестициите за придобиване или защита на ПИС, като не се наблюдават съществени различия в зависимост от размера на предприятията. Много слаба иновационна активност осъществяват МП и СП заети в горското стопанство (фигура 2).

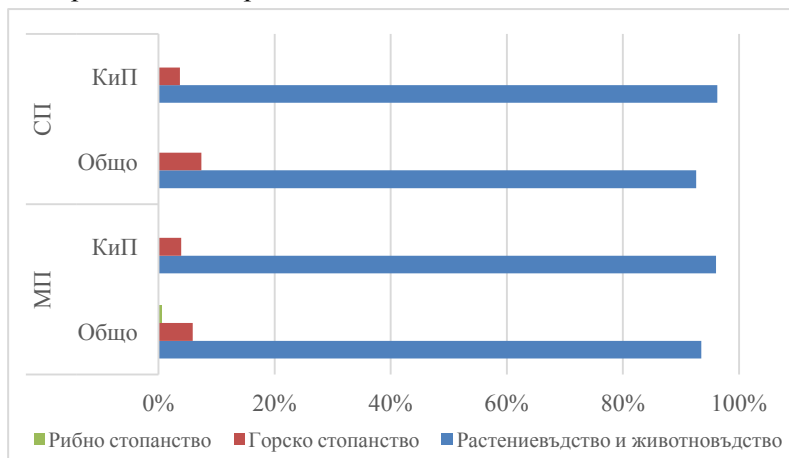
Приносът на МП и СП в общо инвестициите в нематериални активи се различава, в зависимост от района на извършване на дейността (Фигура 3, Фигура 4).

Както може да се допусне (предимно поради капиталови ограничения), МП в по-малка степен насочват парични средства за инвестиции в ПИС. Приблизително 80% от инвестициите в иновативни дейности в МП се извършват от предприятията в СИР и ЮИР.

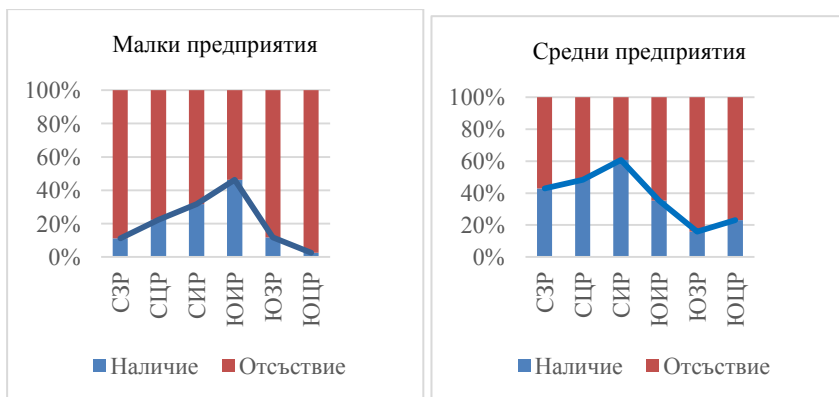
⁷ Независимо от равния дял на заетите и еднаквия принос на приходите на предприятията от СЗР и СЦР от аграрния сектор, факторите, които ги определят са различни и резултатите не са показателни за тяхното икономическо развитие. Изследването не равнопоставя двата района по отношение на икономическото им състояние.

⁸ Като най-точно приближение на отраслите в сектора, ползваме второто йерархично равнище на агрегацията на Класификацията на икономическите дейности, версия 2008 (КИД 2008), т.е. раздел.

Прави впечатление, относително високият дял на МП в ЮИР, почти равен на дела на СП, които инвестират в ПИС. С най-ниска активност се характеризират предприятията от ЮЦР – едва 3% от тях са инвестирали в нематериални активи.

Фиг. 2. Разпределение на предприятията от Сектор А по подотрасли, 2015 г.

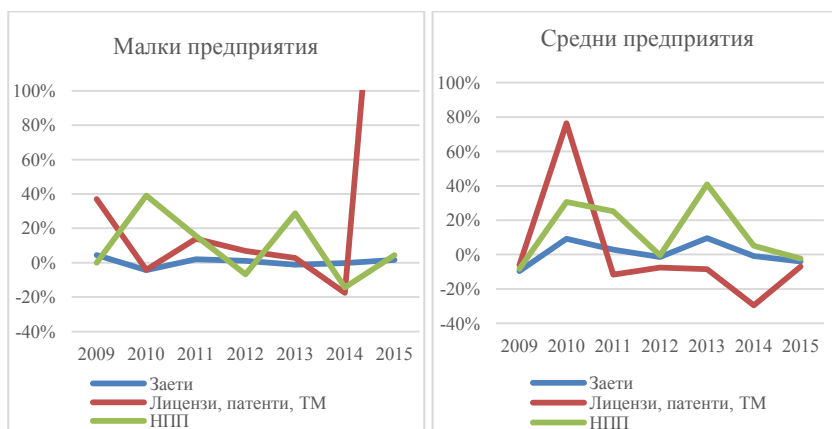
Фиг. 3 (ляво) – малки предприятия. Фиг. 4 (дясно)-средни предприятия.
 Разпределение на предприятията с инвестиции в ПИС по размер и райони, 2015 г.

С най-висока инвестиционна активност по отношение на лицензи, търговски марки и други нематериални активи се открояват СП в СИР, следвани от предприятията в СЦР – както показват резултатите от анализа, те формират над 50% от приходите в аграрния сектор. Над 60% от СП в СИР разпознават необходимостта от извършването на иновационни дейности под формата на инвестиции в ПИС.

Динамика на инвестициите в ПИС в избрани райони според приноса им в икономиката на аграрния сектор

1) Северен централен район (СЦР)

Динамиката на инвестициите в нематериални активи на аграрните предприятия показва тенденция на намаляване в периода 2008–2014 г., изразена по-силно в намалението на разходите на СП след 2010 г. (Фигура 5, Фигура 6)

Фиг. 5 (ляво) – малки предприятия. Фиг. 6 (дясно) – средни предприятия.
Изменение на разходите на аграрните предприятия в ПИС в СЦР, 2008–2015 г.

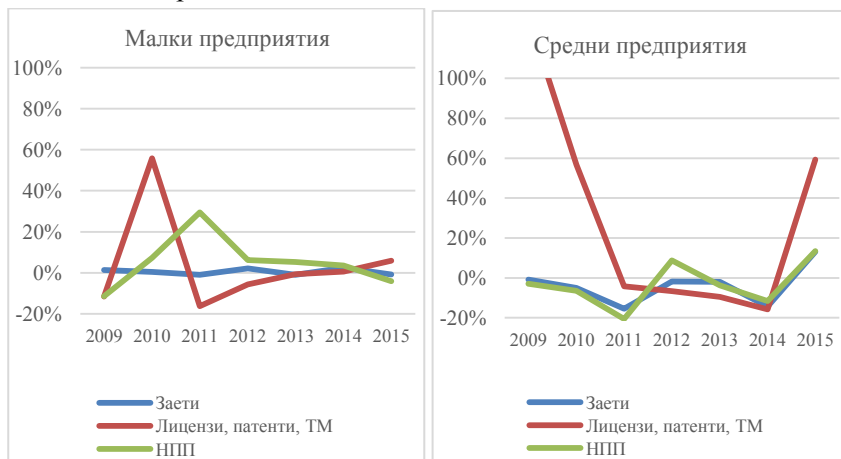
МП променят незначително заетостта си през разглеждания 8-годишен период, като не се наблюдава намаляване на броя на пред-

приятията. При запазване на средната численост на персонала, наблюдаваме неустойчив ръст на приходите на МП. Инвестициите в концесии, патенти, търговски марки и програмни продукти показват положителен, но слаб растеж, характерен за периода 2010-2013 г.

През разглеждания период нараства броят на СП, макар и колебливо, придружен със слаб, но изразен ръст на нетните приходи. В същото време, след 2010 г. СП силно свиват инвестициите си в ПИС.

2) Югоизточен район (ЮИР)

МП в ЮИР показват разнопосочно изменение като брой предприятия и заети, през разглеждания период, но сравнено с 2008 г., през 2015 г. заетостта в МП отбелязва ръст от близо 4% (Фигура 7, Фигура 8). След 2011 г. наблюдаваме слабо увеличаване на инвестициите в лицензи, патенти, търговски марки и развойна дейност, изразено със среден годишен темп от 1%. Растежът на приходите на МП също забавя темп и след 2011 г. реализираните приходи запазват почти непроменена абсолютна стойност.

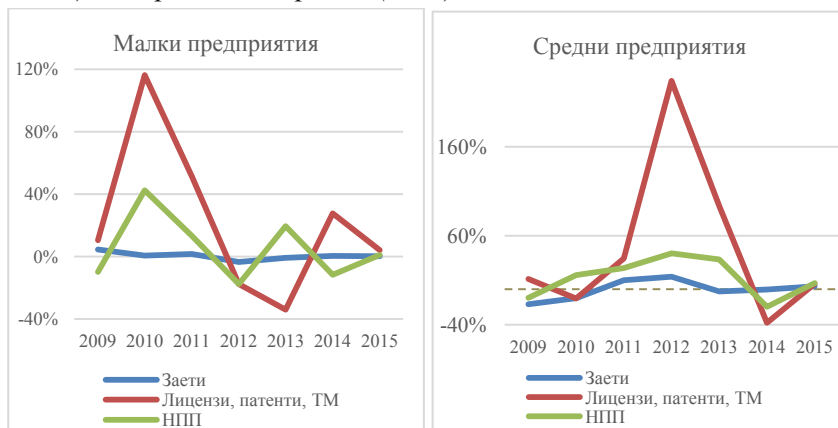

Фиг. 7. (ляво) – малки предприятия. Фиг. 8. (дясно) – средни предприятия
Изменение на разходите на аграрните предприятия в ПИС в ЮИР, 2008-2015 г.

В сравнение с МП, СП свиват дейността си по отношение на реализираните приходи в сектора, заетостта и инвестициите в ПИС. Намалването на заетостта, респективно на броя на предприятията, продължава до 2014 г. Заетостта в СП през 2015 г. намалява с 25% спрямо 2008 г. и обуславя наблюдаваните негативни тенденции в групата на СП. Свиването на дейността на СП кореспондира със значителен спад на инвестициите в концесии, патенти, търговски марки и програмни продукти в периода 2010-2014 г. Част от СП преливат в групата на МП, което от една страна, може да се посочи като причина за, макар и слабия, ръст на инвестициите в концесии, патенти, търговски марки и програмни продукти на МП в ЮИР.

Прави впечатление времевият лаг на изменение на приходите на МП при промяната в тяхната инвестиционна активност по отношение на ПИС. При СП наблюдаваме преобладаващо сходна тенденция в изменението на приходите, заетостта и инвестиционната активност.

3) Североизточен район (СИР)

Фиг. 5. (ляво) – малки предприятия. Фиг. 6. (дясно) - средни предприятия.
Изменение на разходите на аграрните предприятия в ПИС в СИР, 2008-2015 г.

Най-голямо положително изменение на инвестициите в ПИС наблюдаваме при предприятията в СИР при слаба динамика на заетостта в района. Разходите за инвестиции в нематериални активи се увеличават с растящ темп до 2013 г., след което намаляват на годишна база (Фигура 9, Фигура 10). Независимо от последваното намаление, разгледани като абсолютна стойност, тяхната величина нараства няколкократно през 2015 г. спрямо 2008 г.

Заетите в аграрния сектор в СИР запазват непроменен брой през разглеждания 8-годишен период, но в структурата на предприятията по размер наблюдаваме изменение. МП показват слаб, но положителен ръст на заетостта до 2011 г., който обуславя общото увеличение на заетите в МП средно с 3% за периода. След 2011 г. наблюдаваме спад и незначителна динамика в заетостта.

По отношение на пазарните резултати на МП и СП в СИР, наблюдаваме изразени различия. В периода след 2009 г. приходите на СП запазват положителен темп на растеж. В общ план наблюдаваме еднопосочно изменение в динамиката на заетостта, инвестиционната активност на СП по отношение на ПИС и пазарните резултати. Изменението на приходите на МП се характеризира с разнопосочно изменение и неустойчивост.

Изводи

Аграрните предприятия, които разпознават инвестициите в придобиване на ПИС и развойна дейност, като важен фактор за по-високи икономически резултати съставляват нисък относителен дял от общо предприятията в аграрния сектор. Наблюдаваме значими различия в заетостта и дейността на предприятията с по-висока инвестиционна активност в лицензи, патенти, търговски марки и развойна дейност. Предприятията, които инвестират в ПИС ангажират по-голям брой заети, реализират по-високи приходи на един зает,

инвестират в повече активи на 1 зает и създават по-висока добавена стойност. От разглежданите фактори, заетостта се откроява като по-значим фактор за по-високите приходи от дейността, докато влиянието на инвестициите в ПИС и развойна дейност не е еднозначно.

При отчитане на отрасловата структура, иновационната активност в аграрния сектор се предопределя основно от предприятията, заети с основна дейност в животновъдството и растениевъдството. По отношение на размера на предприятията, по-голяма динамика в иновационната активност наблюдаваме при СП, в сравнение с МП, която преобладаващо следва тенденциите на изменение на заетостта и приходите от дейността. Най-слабо се изменя заетостта в МП, като данните не свидетелстват еднозначно за еднопосочно изменение на инвестициите в ПИС и приходите от дейността.

С най-голям принос в икономиката на аграрния сектор и иновационната активност се отличават аграрните предприятия от СИР, СЦР и ЮИР. От тях, най-висок ръст на разходите за концесии, патенти и търговски марки наблюдаваме в СИР. С най-ниска инвестиционна активност се отличават средните предприятия в ЮИР.

Причините за слабата иновационна активност в аграрния сектор и влошените пазарни резултати можем да насочим в по-голяма степен към присъщите структурни нерешени проблеми в сектора и като резултат по-слабата гъвкавост на аграрните предприятия да реагират на икономическата криза. Някои от по-важните проблеми, които могат да се споменат са преобладаващо ниско-технологично производство; държавна намеса в сектора с нееднозначни резултати; слаба държавна финансова подкрепа за осъществяване на иновационна дейност за първичното производство; ограничаваща развитието силна раздробеност на земята; силни капиталови ограничения, резултат от високия процент на маломерните стопанства, и др.

БЪЛГАРСКИТЕ ПАЗАРИ НА ЗЕМЕДЕЛСКА ТЕХНИКА

Доц. д-р Любомир Любенов, LLyubenov@uni-ruse.bg
Русенски университет „Ангел Кънчев“, Русе

THE BULGARIAN MARKETS OF AGRICULTURAL MACHINERY

Assoc. Prof. Lyubomir Lyubenov, PhD, LLyubenov@uni-ruse.bg
University of Rousse “Angel Kanchev”, Rousse

Резюме

Целта на изследването е насочена към проучване на цените, количествата и необходимите инвестиции на земеделска техника в националния агросектор. Направено е ценово проучване на българските пазари на земеделска техника. Определени са базови варианти на инвестициите в земеделска техника с отчитане на пазарните цени и минимален темп на обновяване на техниката. Направени са обобщения и заключения.

Ключови думи: *енергонасителност, цени на техника, инвестиции*

Abstract

The aim of the study is to analyze the prices, quantities and necessary investments of agricultural machinery in the national agro-sector. A price survey was conducted on the Bulgarian agricultural machinery markets. Basic options for investing in agricultural machinery have been identified, taking into account the market prices and the minimum rate of renovation of the equipment. Summaries and conclusions were made.

Keyword: *energy saturation, equipment prices, investments.*

JEL: L64, Q16

Увод

Новата земеделска техника може да намали с до 30% производствените разходи, а в България около 80% от нея е за подмяна – 79% от тракторите и 76% от зърнокомбайните са на възраст над 10

години. Освен това се забелязва че, цените на вносната западноевропейска техника на нашите пазари са с около 10-20% по-високи от цените на техните пазари, поради субсидирането, по-слабото и ограниченото в някои отношения предлагане. Пазарът на земеделска техника в България през последните години показва няколко основни характеристики: 1) средната мощност на един колесен трактор се увеличава; 2) производителността и качеството на работа на зърнокомбайните също расте, което е една от предпоставките за подобрите резултати в агросектора; 3) продължава вносът и търсенето на трактори и комбайни втора употреба от ЕС, но и от Япония, Турция и др.

Като цяло националният пазар на земеделска техника се развива в унисон със световните тенденции. Въпреки това българският пазар на техника има ограничени възможности за растеж, *поради високи цени и недостиг на финансови средства*. През 2014 год. продажбите на нови трактори и комбайни намаляват с около 10% спрямо предходната година, като една от основните причини за това са липсващите в периода програми за евросубсидиране, респективно и за инвестиции, като през 2016 г. е регистриран най-големият спад – табл. 1. Друга тенденция на пазара е лекото повишение на цените, което се дължи на иновации в земеделската техника. Промяната в курсът на долара също оказва влияние върху цените на техниката. Търсенето на българския пазар се ориентира към машини за оптимизация на разходите и повишаване на производителността.

Таблица 1

Регистрирана нова земеделска техника¹

	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.
Колесни трактори	1378	1504	1347	1832	1222
Зърнокомбайни	252	253	236	337	115

¹ Министерство на земеделието, храните и горите, 2017.

Спадът след 2015 г. се дължи както на забавянето на старта на новата Програма за развитие на селските райони (ППСР) 2014-2020 г., така и на промяна във философията ѝ, която постави приоритетно зеленчукопроизводителите, овощарите и животновъдите пред най-големите потребители на агротехника – зърнопроизводителите. Въпреки, че търговските банки и търговците на земеделска техника предлагат многообразие от достъпни схеми за финансиране и насърчаване на покупките, без съмнение националният пазар на земеделска техника се движи и от субсидиите по ППСР.

Целта на изследването е насочена към проучване на цените, количествата и необходимите инвестиции на националните пазари на земеделска техника.

Ценово проучване на пазара на нова земеделска техника

Производителите на земеделска техника имат възможност да провеждат активна ценова политика. Цената влияе значително върху търсенето на техника, конкурентоспособността и рентабилността на производителите и търговците. При новата земеделска техника цените варират в големи граници (табл. 2), поради стремежа да се отговори на разнородните желания на клиентите от една страна, от друга да се постигне конкурентоспособност и рентабилност, а постигнатата себестойност също оказва влияние. Като цяло българският пазар на земеделска техника е конкурентен, но ценовата конкуренция при новата техника се избягва и е по-предпочитана основно при употребяваната. При новата земеделска техника неценовата конкуренция се осъществява чрез бранда, висококачествен сервиз, финансиране на покупката и др.

Проведеното ценово проучване на българските пазари на земеделска техника през лятото на 2016 год. (табл. 2) установи, че българските дистрибутори на земеделска техника избягват явното и

публичното обявяване на цените ѝ, като изключения са комуникационни кампании при въвеждането на нови машини или промоции на стари. Прави впечатление също, че много по-често в интернет пространството се срещат ценови оферти на земеделска техника втора ръка, отколкото на нова.² Тази тенденция се наблюдава и при пазара на употребявана техника на лизинг. Българският пазар на земеделска техника втора ръка е по-развит по отношение на предлаганите и търсените количества от този на нова. Пазарите на употребявана земеделска техника и механизирани услуги компенсират в известна степен недостига на нова земеделска техника, поради по-ниска платежоспособност и свито вътрешно търсене.

Цените на употребяваната земеделска техника варират в големи диапазони в зависимост от техническото ѝ състояние. Когато тя е в добро състояние, те обикновено са около 30-40% по-ниски от тези на новата, а понякога и повече. Търсенето на т.нар. демо техника също е много голямо, защото тя е земеделска техника на около 1-на год. с много малка експлоатация за демонстрации и др. Цените на демо техниката са около 15-20% по-ниски от тези при новата, и се характеризират с устойчивост на предлагането и търсенето. Цените на новата техника също варират в големи диапазони в зависимост от промоциите, екстрите които осигуряват и степента, в която удовлетворяват екологични и др. изисквания. Например удовлетворяването на екологичните норми на ЕС увеличава цената с около 200 лв. на конска сила при руските зърнокомбайни Rostselmash RSM 161 и тракторите Беларус 5 и 6 серия. Промоциите смъкват временно цените към по-ниските стойности – табл. 2.

² <http://www.megatron.bg>, 2016; <http://rapid.claas-partner.com>, 2016; <http://www.zlatex.com>, 2016; <http://www.varex.bg>, 2016; <http://www.interagri.bg>, 2016; www.agrosky.bg, 2016; <http://www.belarusagro.com>, 2016 и др.

Таблица 2

Цени на нова земеделска техника без ДДС

Трактори	лв.	лв./к.с.	Забележка
Fendt 312 Vario, 110 к.с.	210000	1909.1	
John Deere ³ 6120R, 119 к.с.	160000	1344.5	
Massey Ferguson 5612, 115 к.с.	133000	1156.5	
Claas ⁴ Arion 440, 120 к.с.	112000	933.3	
Claas Axion 850, 260 к.с.	240000	923.1	
Claas Axion 950, 410 к.с.	350000	853.7	
Valtra N103.4, 111 к.с.	130000	1171.2	
Valtra N103, 112 к.с.	100000	892.9	Промоция
Valtra N143, 160 к.с.	133000	831.3	Промоция
Valtra S347, 400 к.с.	310000	775.0	Промоция
Беларус ⁵ МТЗ-952.4, 95 к.с.	49000	515.8	
Беларус МТЗ-1025.4, 110 к.с.	55000	500.0	
Беларус МТЗ-1025.6, 110 к.с.	70000	636.4	стандарти ЕС
Беларус МТЗ-1221.4, 135 к.с.	78000	577.8	
Беларус МТЗ-1221.6, 135 к.с.	100000	740.7	стандарти ЕС
Беларус МТЗ-1523.4, 155 к.с.	98000	632.3	
Комбайни			
Fendt 5225E, 215 к.с.	410000	1907.0	
Fendt 5180, 176 к.с.	199921	1135.9	промоция, без хедер
Fendt 5275, 306 к.с.	259874	849.3	промоция, без хедер
Massey Ferguson 7345S, 243 к.с.	314000	1292.2	
John Deere W540, 255 к.с.	431000	1690.2	
Claas Avero 240, 205 к.с.	220000	1073.2	

³ Най-големият производител на земеделска техника в света.

⁴ Европейски лидер в производството на прибираща техника – зърнокомбайни и др.

⁵ Осигурява около 7-8% от световното производство на трактори.

Claas Tucano 440, 286 к.с.	348000	1216.8	
Claas Lexion 660, 400 к.с.	408000	1020.0	
New Holland TC5050, 200 к.с.	155000	775.0	промоция, без хедер
New Holland CX6080, 350 к.с.	269000	768.6	промоция, без хедер
New Holland CX8.70, 500 к.с.	350000	700.0	промоция, без хедер
New Holland CR8.90, 650 к.с.	515000	792.3	промоция, без хедер
Rostselmash ⁶ Vektor 420, 220 к.с.	180000	818.2	
Rostselmash Acros 580, 305 к.с.	230000	754.1	
Rostselmash RSM 161, 380 к.с.	362000	952.6	стандарт ЕС
Rostselmash Torum 760, 490 к.с.	370000	755.1	

От табл. 2. проличава една тенденция – с увеличаване на мощността на земеделската техника цената на конска сила (к.с.) намалява. Тази тенденция с изключение на високите класове е по-неустойчива при руските комбайни и при тракторите Беларус. Това в известна степен може да бъде обяснено с факта, че техните относителни цени са в най-ниската степен на ценовия диапазон на пазара – около 750 - 800 лв./к.с. за руските комбайни и около 500 - 600 лв./к.с. при тракторите Беларус. Цените на останалата земеделска техника, която се предлага на българския пазар са в диапазона около 900 - 1300 и повече лв./к.с. при тракторите и около 1100 - 1500 и нагоре лв./к.с. при комбайните. Абсолютните, респективно и относителните цени на предлаганата на българските пазари земеделска техника се влияят от промоционални кампании, утвърдени взаимоотношения, екстри, екологични и др. стандарти.

⁶ Руска компания, която произвежда около 20% от комбайните в света.

Търсене и предлагане на земеделска техника в България

След 2010 год. в България годишно се извършва регистрация на около 2 хил. бр. нова земеделска техника – около 1500 трактора, 250 зърнокомбайни и др. Приемайки, че най-малкият трактор от гледище на мощността, подходящ за осигуряване на добра механизация в българското земеделие е около 100 к.с., а за комбайните около 200 к.с. можем да определим потенциалният пазар на годишна база и общата енергонаситеност – табл. 3. При тези базови условия потенциалния пазар на трактори ще бъде около 150 млн. лв./год. (1500бр.100к.с.1000лв./к.с.), а на комбайни около 60 млн. лв./год. (250бр.200к.с.1200лв./к.с.), т.е. общо 210 млн. лв./год. Общата енергонаситеност при тракторите ще бъде 152,2 к.с./1000 дка (70000бр.100к.с./46000дка), при комбайните 47,8 к.с./1000 дка (11000бр.200к.с./46000дка) или общо 200 к.с./1000 дка при 46 млн. дка обработваема земя в България. За сравнение ще посочим, че настоящата енергонаситеност в България е около 205 к.с./1000 дка (www.grain.bg, 2017), а средната енергонаситеността в ЕС е около 230 к.с./1000 дка.

Таблица 3

Количества и инвестиции в земеделска техника

Земеделска техника	трактори	комбайни
Общо, [бр.]	70000	11000
Пазар на годишна база - нова техника, [бр./год.]	1500	250
Дял на новата техника спрямо общата, [%]	2.1	2.3
Пазар год. база - трактори 100 к.с. и 1000 лв./к.с., [млн.лв./год.]	150	
Пазар год. база - комбайни 200 к.с. и 1200 лв./к.с., [млн.лв./год.]		60
Обща енергонаситеност - трактори 100 к.с., [к.с./1000 дка]	152.2	

Обща енергонаситеност - комбайни 200 к.с., [к.с./1000 дка]		47.8
При 5% обновяване на техниката на година, [бр.]	3500	550
Инвестиции руски комбайни 200 к.с., 800 лв./к.с., [млн.лв./год.]		88
Инвестиции др. комбайни 200 к.с., 1200 лв./к.с., [млн. лв./год.]		132
Инвестиции трактор Беларус 100 к.с., 600 лв./к.с., [млн. лв./год.]	210	
Инвестиции др. трактори 100 к.с., 1000 лв./к.с., [млн. лв./год.]	350	

Отговорът на въпросът дали тази енергонаситеност е достатъчно многопластов. Важно е да отчитаме, че с увеличаване на обработваемата площ на стопанствата нуждата от енергонаситеност намалява, респективно и абсолютния брой земеделски машини. Освен това относителната цена на земеделската техника намалява с увеличаване на мощността (к.с.), а с това и на необходимите инвестиции. По-големите и развитите пазари на механизирани услуги в земеделието, също намаляват нуждата от енергонаситеност. Това показва, че ако се инвестира в по-енергонаситена земеделска техника ще са необходими по-малък брой машини при по-ниски инвестиционни разходи на к.с. Пазарите на земеделска техника, са подложени на действието на различни по големи и посока сили – пазарни и непазарни. Те са зависими от други пазари – продуктови, финансови (ПРСР) и т.н.

Като отчитаме, че към 2015 год. 80% от тракторите и 77% от зърнокомбайните са на възраст над 10 год.,⁷ при възприети нормативи за оптимален срок на използването им около 10-14 год., можем да установим, че е необходимо да се пристъпи към интензивно об-

⁷ По данни на Контролно-техническата инспекция при Министерството на земеделието и храните, <http://kti.government.bg>.

новяване на техниката в българското земеделие. Сега годишното количество на новата техника съпоставено спрямо общото (около 70 000 трактора и 11 000 комбайна) е малко над 2% - табл. 3. Това обновяване на техниката е недостатъчно, и реално то трябва да бъде над два-три пъти по-голямо, т.е. поне 5%, за да може българското земеделие да постигне висока степен на механизацията, която да повиши производителността и намали себестойността. Това показва, че пазарът на земеделска техника в България има потенциал да расте в количествено (бр. машини) и качествено (в к.с. чрез по-енергонаситени земеделски машини) отношение.

Един от основните ограничители на потенциала за растеж на този пазар се явява ограниченият финансов ресурс от инвестиции в земеделска техника. Приемайки, че 5% е минимума на годишно обновяване на земеделската техника в България можем да определим необходимите инвестиции за това – табл. 3. При инвестиции в руски комбайни от 200 к.с. с относителна цена 800 лв./к.с. ще са необходими около 88 млн. лв./год. (550 бр.200 к.с.800 лв./к.с.), а за трактори Беларус от 100 к.с. с относителна цена 600 лв./к.с. ще са необходими около 210 млн. лв./год. (3500 бр.100 к.с.600 лв./к.с.) или общо около 298 млн. лв./год. Инвестициите в други комбайни от 200 к.с. с относителна цена 1200 лв./к.с. ще изискват 132 млн. лв./год. (550 бр. 200 к.с.1200 лв./к.с.), а за други трактори от 100 к.с. с относителна цена 1000 лв./к.с. ще трябва около 350 млн. лв./год. (3500 бр.100 к.с.1000 лв./к.с.) или общо 482 млн. лв./год. Разликата от 184 млн. лв./год. между посочените инвестиционни варианти за осигуряване на необходимата техника в българското земеделие предоставям за размисъл на любознателния читател.

Заклучение

Проведеното ценово проучване установи, че с увеличаване на мощността на земеделската техника цената на конска сила намалява устойчиво. Пазарът на нова земеделска техника в България има сериозен потенциал за растеж, който не е усвоен поради недостиг на финансови ресурси. Размерите на пазарите на земеделска техника зависят от относителната цена на конска сила и възможностите за съфинансиране от страна на финансовите пазари, провежданата аграрна и други политики.

Използвана литература

1. Любенов Л., 2004, Изследване и анализ на осигуреността с земеделска техника в Русенска област, Трудове на научната сесия на Русенски университет “А. Кънчев”.
2. <<http://www.megatron.bg>, юли 2016, дилър на John Deere>
3. <<http://rapid.claas-partner.com>, юли 2016, дилър на Claas>
4. <<http://www.zlatex.com>, юли 2016, дилър на Fendt>
5. <<http://www.varex.bg>, юли 2016, дилър на Massey Ferguson>
6. <<http://www.interagri.bg>, юли 2016, дилър на New Holland>
7. <www.agrosky.bg, юли 2016, дилър на Rostselmash>
8. <<http://kti.government.bg>>, 2016. Контролно техническа инспекция към МЗХГ
9. <www.mzh.government.bg>, 2017. Министерство на земеделието, храните и горите (МЗХГ).
10. <<http://www.grain.bg>>, 2017. Национална асоциация на зърнопроизводителите.

СТИМУЛИРАНЕ НА ИНОВАЦИОННАТА АКТИВНОСТ В СЕЛСКОСТОПАНСКИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

Докторант Деница Русева, didi.15.1980@abv.bg
Икономически университет – Варна

STIMULATING THE INNOVATION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Denitsa Ruseva, PhD student, didi.15.1980@abv.bg
University of Economics - Varna

Резюме

В този доклад иновационната активност се разглежда като икономическа категория, която определя степента на участие на стопанските субекти в иновационната дейност. Целта на доклада е да се дискутират фактори, които влияят на иновационната активност и подходи за оценка и стимулиране на иновационната активност на *селскостопанските предприятия*.

Ключови думи: *иновационна активност, иновационни фактори, селскостопански предприятия*

Abstract

In this report, innovation activity is viewed as an economic category, which defines the level of involvement of business entities in innovation activity. This report is aimed at generating a discussion on the factors that impact the innovation activity and approaches for evaluation and the stimulation of innovation activity of agricultural companies.

Key words: *innovation activity, innovation factors, agricultural enterprises*

JEL: O31, Q16

В съвременните условия иновациите са един от основните фактори за развитието на икономиката. Важна роля в иновационния процес има предприятието. То е източник на иновационни инициа-

тиви и осъществява търсенето на иновации и тяхното прилагане. Иновационната активност на предприятието е важно условие за формиране на конкурентна стратегическа перспектива и разширяване на пазарната ниша.

Настоящата разработка има за цел да се дискутират фактори, които влияят на иновационната активност и подходи за оценка и стимулиране на иновационната активност.

Съществуват различни дефиниции в специализираната литература за същността на иновационната активност. В. Бранчев (2012, с.711) определя иновационната активност на фирмата като: „комплексна характеристика на нейната иновационна дейност, главен аспект в която е възприемчивостта към иновациите въз основа на компетенции по въпросите на прогреса в даден вид дейност”. Според Д. Томасова (2014, с. 198 - 200) иновационната активност се разкрива чрез „взаимодействието между финансовите, икономическите, политическите, социалните и управленските отношения, които възникват по повод целесъобразността от разработването и внедряването на иновации в даден стопански субект“. В своите разработки И. Матузова (2012, с. 104-108) определя иновационната активност като: „динамична, целенасочена дейност за създаване, усвояване в производството и предлагане на пазара на продукти, процесни, организационни и управленски нововъведения с цел иновационното предприятие да извлече търговски ползи и конкурентни предимства.” Т.Георгиева (2012) определя иновационната активност в два аспекта, а именно: размер на разходите и постигнатите резултати от иновационната дейност. Първият аспект се оценява като относителен размер на вложенията (разходите) за иновации, а вторият чрез показателя «иновационна интензивност», който измерва постигнатите резултати от иновационната дейност като разнообразие от видове иновации с различна степен на новост.

Обобщаването и анализирането на различните подходи към определянето на понятието „иновационна активност“ позволява открояването на съществени особености. Към тях се отнасят:

- целенасочеността на дейността на стопанските субекти при разработването, създаването и усвояването на нови технологии в производството на иновационния продукт;
- интензивността на дейността за реализиране на дадена идея и получаване на търговски ползи от реализирането на даден проект;

Иновациите в селското стопанство се реализират чрез външен трансфер – идеята за иновацията, както и материализираната новост (семена на нов сорт, химичен препарат, техника и пр.) се създават извън фермерските стопанства. От друга страна, в икономика, базирана на взаимодействието съществено се променя моделът на иновационния процес, в т. ч. участниците, връзките между тях и посоката на движение на обменните ресурси в процеса на реализация на иновации. В резултат на тази комбинация от обстоятелства в академичните дискусии и политиките, насочени към разкриване на възможности за стимулиране на иновационната активност в сектора, акцент се поставя върху значението на социалния капитал (в т.ч. социалните мрежи, в които селскостопанските производители участват, доброволческите и неправителствени организации, в които членуват и изграденото дългосрочно доверие към различни субекти от външната среда). За изясняване на връзката „социален капитал – иновационна активност“ в специализираната литература се използват концепциите за Аграрната иновационна система и Системата на знанието и информацията за селскостопанското производство..

Според ФАО и Световната банка (2002, р.2) „системата на информацията и знанието за земеделието свързва хора и институции за да подпомогне взаимодействието при генерирането, разпространението и оползотворяването в производството на свързаните със сел-

ското стопанство технологии, знание и информация. Системата интегрира изследователи, субекти, осъществяващи дейности по научно и информационно обслужване и селскостопански производители в тясно сътрудничество при акумулирането на знание и информация от различни ресурси за повишаване на ефекта от селскостопанското производство.”

Върху иновационната активност на организацията влияят вътрешни и външни фактори. Според Чернова (2015, с. 311–312) към външните фактори се отнасят:

- търсенето и предлагането – Търсенето определя насоката на иновационна дейност на организацията с оглед на това, че произведените стоки са ориентирани към конкретен пазар. Предлагането определя цените на ресурсите, необходими за иновационната дейност;

- възможността да се получава печалба от внедряването на иновации -това е допълнителен стимул за извършването на иновационната дейност на организацията;

- ниво на конкуренцията - умереното ниво на конкуренцията стимулира иновационната активност и спомага за ускоряване на внедряването на нововъведенията;

Вътрешните фактори на иновационната активност се разглеждат в специализираната литература (2009, с. 91–103) се разглеждат като елементи на иновационния потенциал на аграрното предприятие. Според Т. Георгиева (2009, с. 91-103) „процеса на внедряване на нови технологии в отделното земеделско стопанство протича в три последователни фази (формиране на осведоменост у стопаните за нови технологии, изпробване на технологията на територията на стопанството и внедряване в стопанството) и факторите, които определят иновационния потенциал на земеделските производители са групирани в термините на тези три вида внедрителни стъпки.”

От позицията на някои автори (1999) „интензивността на информационните потоци е фактор, който повлиява (пряко или косвено) всички етапи от внедрителският процес в производството.”

Според Тимошина (2016, с.407–410) признаците на иновационна активност характерни за иновационно - активните организации са следните:

- новостта като принципно свойство на иновационно – ориентираната организация, чиято конкретна форма на проява зависи от нивото на организиране на финансово-стопанската дейност.

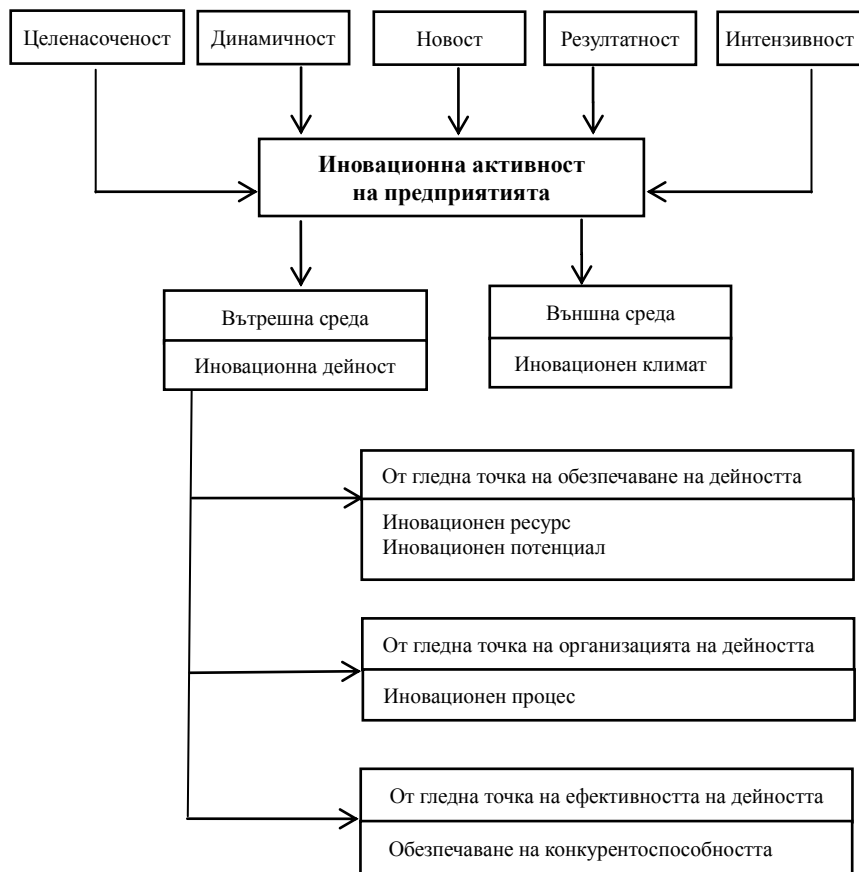
- динамичността, изразена в асиметрията на отношенията между субекта и обекта на управление. Активността на субекта на управление се определя от това, че той самият е източник на преобразуванията, настъпващи с него и тези , които са предизвикани от него в обекта;

- резултатността – при извършването на иновационната дейност за реализиране на иновационния процес предприятието получава готов продукт, който притежава определени характерни свойства;

Взаимовръзката между основните признаци и понятия, които характеризират иновационната активност са представени на фиг.1.

Суровишкина (2014, с. 79) определя иновационната активност като: „управляема категория, която отразява ефективността на избраната иновационна стратегия на организацията”. Според автора иновационната стратегия на предприятия е свързана с усвояване на иновации, които позволяват преминаване към нова организационно – технологична структура на производство и осигурява конкурентоспособност на произведената продукция на целеви пазари. От съществено значение за определянето на насоката на иновационната стратегия и контролирането на нейната ефективност е да се даде

оценка на иновационната активност на селскостопанските предприятия. Подходите при оценяването на нивото на иновационната активност на селскостопанските предприятия са представени в следващата таблица (виж таблица 1).

Източник: Тимошина, К. Анализ подходов к определению инновационной активности предприятия // Молодой ученый, 2016, с. 407 – 410.

Фиг. 1. Признаци и понятия, които характеризират иновационната активност на предприятието

Таблица 1

**Подходи при определяне на нивото на иновационна активност
на селскостопанските предприятия**

	Ресурсен подход	Резултативен подход	Статистически подход
Отличителни признаци	Оценяване на материалните и нематериалните ресурси на фирмите, които участват в иновационния процес.	Определяне на количеството наработени и внедрени иновации; специално внимание се отделя на резултатите от иновационни дейности (увеличение на печалбата, повишаване на качеството на труд).	В съответствие с показатели по избрани критерии се подразделят на иновационно активни и иновационно пасивни организации.
Основна цел на подхода	Определяне на съвкупността от материални и нематериални ресурси, които участват в иновационния процес	Оценяване на резултатите от иновационни дейности.	Идентифициране принадлежността на организацияте като активни или пасивни по отношение на иновационния процес
Положителна страна на подхода	Използва публични данни на организации; опи сва ресурсите с които се обезпечават организациите необходими за осъществяване на иновационни дейности.	Определя ефективността от иновационни дейности; съсредоточен е върху резултатите от иновационния процес.	Използва статистически данни; анализа изисква минимален период от време.
Отрицателна страна на подхода	Не анализира икономически, социални и екологични ефекти от използването на ресурсите.	Част от информацията представлява търговска тайна на фирмите.	Не отчита ефектите от провеждане на иновационна дейност.

Източник: Суровишкина, Е. Сущность и методий оценки иновационной активности организации. // Экономика и управление, 2014, с. 79.

Представените в таблица 1 подходи за оценяване на иновационната активност се отнасят до ефекта от иновационната дейност като подминават ресурсния потенциал на организацията и до материалните и нематериалните ресурси задействани в иновационния процес без да вземат предвид интензивността и ефективността от тяхната реализация.

Според Суровишкина (2014, с. 74 -80) съществува комплексен подход за оценяване нивото на иновационна активност на предприятията. Той се основава на взаимна зависимост между трите елемента на иновационната активност, които са: оценка на възможностите да се извършва иновационна дейност, интензивност и ефективност от внедряването на иновациите.

Елементите, които определят иновационната активност на селскостопанските предприятия, техните характеристики и показатели за оценка са представени в следващата таблица (виж таблица 2).

Таблица 2

Елементи определящи иновационната активност на организацията

Но мер по ред	Наименование на елемента от иновационната активност	Характеристика	Показатели
1.	Възможност за провеждане на иновационна дейност (В)	Финансов компонент	Разходи за покупка на модерно оборудване; Разходи за повишаване на квалификацията на работниците; разходи за получаване на лицензи, патенти и ноу – хау;
		Квалифицирани кадри	Брой човечески часове, изразходвани за иновационната дейност на организацията;
		Иновационна възприемчивост	Възприемчивост към информацията относно нововъведенията;

		Система за мотивиране на персонала	Мотивационна ниво на служителите
		Технологии и новационни ресурси	Техническо оборудване на организацията;
		Организационна структура	Оптималност на организационната структура;
2.	Интензивност на иновациите (И)	Динамика на иновационния процес	Продължителност на процеса при разработване нов продукт;
		Възобновяемост	Брой извършени научно – изследователски дейности; брой патенти получени за разработки на предприятието; брой придобити (предадени) нововъведения;
3.	Ефективност от внедряването на иновациите (И)	Икономически ефект	Растеж на печалбата на организацията; намаляване на разходите; увеличаване на стойността на материалните и нематериалните активи;
		Управленски ефект	Подобряване на организационната структура; повишаване на ефективността на методите за вземане на решения;

Източник: Суровишкина, Е. Сущность и методы оценки инновационной активности организации. // Экономика и управление, с.80, 2014.

Според Чернова (2015, с. 311 - 312) за да се активизира иновационната активност е необходимо да бъдат разработени внедрени мерки, които да минимизират влиянието на възпиращите фактори. Държавата е необходимо да хармонизира отношенията между нея, бизнес средата и науката с цел развитие на нови технологии и да създаде механизми, които да осигурят високо ниво на конкурентос-

пособност на националната икономика.

В обобщение на представените автори становища мерките за държавно регулиране на иновационната активност могат да бъдат: преки и косвени.

Прякото регулиране се постига чрез непосредствено участие на регулаторните органи в разглеждания процес. Към прякото регулиране се отнасят: бюджетно финансиране и създаването на държавни фондове за поддържане на науката и иновациите.

Косвените мерки за държавно регулиране се отнасят до създаването на условия, които да спомагат постигането на желания резултат. Към тях се отнасят: разработване на нормативна база в сферата на научната и иновационната инфраструктура, развитие на иновационната инфраструктура, разработване на програми за поддържане и развитие на научната и иновационната дейност, данъчно стимулиране и даване на привилегии.

В заключение може да се обобщи, че основа на иновационната активност е иновационната дейност на предприятието, свързана с планирането, организирането и реализирането на иновационния процес за създаването и предлагането на пазара на даден конкурентоспособен продукт, чиято интензивност зависи от нивото на иновационния потенциал на предприятието. Иновационния климат като фактор на влияние на външната среда върху иновационната активност определя мащабите и резултатите от иновационната дейност.

Използвана литература

1. Баранчев, В. Управление инновациями. Юрайт, 2012, с.711.
2. Георгиева, Т. Фактори на иновационния потенциал на земеделските стопанства. В България (на примера на област Добрич).// сп. Известия на ИУ – Варна, кн.4/2009, с. 91- 103.
3. Георгиева, Т. Социалният капитал в селските райони в об-

ласт Добрич, България., ИК „Геа – Принт”, Варна, 2012.

4. Матузова, И. К. вопросу о содержании и сущности категории иновационная активность //Транспортное дело России, 2012, с. 104-108.

5. Суровишкина, Е. Сущность и методый оценки иновационной активности организации.// Экономика и управление, 2014, с. 74-80.

6. Томасова, Д. Понятие и инструментарий оценки иновационной активности// Экономика, Экология и Общество в 21 столетии, 2014,с. 198- 200.

7. Тимошина,К. Анализ подходов к определению иновационной активности предприятия.// Молодой ученый, 2016, с. 407 – 410.

8. Чернова, А. Понятие и методый стимулирования иновационной активности предприятия.// Современные научные исследования и иновации., 2015, с. 311 - 312.

9. FAO and World Bank. Agricultural knowledge information systems rural development. Strategic vision and guiding principles. Rome: Food and Agricultural Organization of the United Nations and the World Bank, 2002, p.2.

10. Floyd, C., A. Harding, K. Paddle, D. Harding, K. Paddle, D. Rasali, K. Subedi and P. Subedi. The adoptions and associated of technologies in the western hills of Nepal, ODI: Agren network paper., 1999.

**ИКОНОМИЧЕСКИ И СОЦИАЛНИ АСПЕКТИ НА
ОЛИГОПОЛИЗИРАНЕ НА СВЕТОВНИЯ РАСТИТЕЛНО
ЗАЩИТЕН ПАЗАР ЗА ПЕРИОДА 2007 - 2017 Г.**

Доц. д-р Гергана Славова, ggss@ue-varna.bg
Икономически университет - Варна

**ECONOMIC AND SOCIAL ASPECTS OF THE
OLIGOPOLISATION OF THE WORLD PLANT PROTECTION
MARKET IN THE PERIOD 2007-2017**

Assoc. Prof. Dr. Gergana Slavova, PhD, ggss@ue-varna.bg
University of Economics - Varna

Резюме

Олигополните структури не са ново икономическо и социално явление. Те се характеризират с малък брой пазарни фирми, които оперират в рамките на даден пазар, за определен период от време и разпределят клиентите и ресурсите по между си. Засиленото олигополизиране в растителнозащитния сектор и производството на растително защитни препарати, минерални торове и семена е сравнително нов процес, който се наблюдава през последните 10 години с активно участие на големите транснационални компании и прилаганите от тях стратегии на сливане и поглъщане. В пряка релация с изказаното твърдение е и целта на настоящия доклад, а именно да се установят теоретичните, практическите, икономическите и социалните аспекти в процеса на олигополизиране на световния растително защитен пазар и да се изведат общите зависимости между функциониращите в сегмента ТНК за периода от 2007 до 2017 г.

Ключови думи: олигопол, олигополни структури, транснационални компании, растителна защита

Abstract

Oligopolistic structures are not a new economic and social phenomenon. They are characterized by a small number of market companies that operate

within a given market for a certain period of time and distribute customers and resources to each other. Increased oligopolisation in the plant protection sector and the production of plant protection chemicals, mineral fertilizers and seeds is a relatively new process that has been observed over the last 10 years with the active participation of major transnational companies and their merger and take-over strategies. The purpose of this report, in direct relation to the stated statement, is to identify the theoretical and practical, economic and social aspects of the process of oligopolisation of the world plant protection market and to draw out the general dependencies between the TNCs operating in the 2007 until 2017.

Keywords: oligopoly, oligopoly structures, transnational companies, plant protection;

JEL: G34, O13, Q17

Понятието олигопол представлява пазарна структура, която се характеризира с това, че достига до нас от древногръцки и означава от гр. *oligos* - „малочисленост” и *poleo* - „продавам, търгувам” (в буквален превод), нейното основно значение е малко на брой пазарни фирми, които се конкурират пряко в даден сегмент [1]. Олигополният пазар се характеризира с няколко основни концепции:

Всяка една от малкото на брой фирми в дадения пазарен сегмент иска да стане монополист, но жестоката конкуренция, между тях и високите нива на стратегическо управление и прилагане на конкретни стратегии и тактики не го позволяват.

Пазарните решения вземани от страна на всяка една от тези фирми силно се влияят от решенията на конкурентните организации. Това води след себе си до **конкретни икономически аспекти**, които се изразяват в следната зависимост: На олигополния пазар се наблюдава асиметрия в броя фирми и разпределението на клиентските сегменти, за разлика от съвършените пазарни структури [4], освен това, ако една от олигополните корпорации намали пазарните

цени, потребителите биха се ориентирали към нея и това незабавно ще подтикне конкурентните фирми или също да намалят своите цени или да предложат по-високо качество на своите продукти на същите конкурентни цени, които са ползвали до момента или по-голям обем стоки, или услуги за същата цена. Това означава, че от икономическа гледна точка съществува пряка релация на зависимост между определяните пазарни цени между олигополните структури и от гледна точка на релацията цена – качество, връзката отново е правопропорционална, тъй като повишаването на цените, често е свързано с по-високо качество на предлаганите стоки, услуги или продукти.

Други конкретни икономически аспекти, които притежават олигополните организации са: достатъчни информационни ресурси и възможност за предвиждане поведението на конкурентите. Те умело възпрепятстват влизането на нови участници на олигополния пазар, чрез високи входни бариери в сектора, базирани на икономи от мащаба, които могат да си позволят и големия размер на капитала, с който разполагат, чрез технологични и естествени предимства, с големия размер на разходите за реклама, за научни изследвания, за създаване на лаборатории и научно изследователски центрове и програми за обучение на персонала и внедряване на иновации от технологичен и технически порядък. Освен икономически съществуват и социални аспекти на въздействие при създаване на лаборатории и изследователски центрове. Те се изразяват в откриването на нови работни места или преквалифициране на работещите в компанията специалисти.

От икономическа гледна точка най-често при олигополните структури, фирмите не се конкурират пряко ценово, а осъществяват негласно споразумение за общо ниво на цените, така че да не се ошетяват помежду си. На база на тези споразумения се формират

така наречените картели. Картелът представлява доброволно съдружие в което всички участващи фирми определят конкретните квоти за участие и възможни пазари за реализация на предлаганите стоки, продукти и услуги на всеки от пазарните участници [1].

Олигополните пазарни структури се пораждат основно от стремежа фирмите да запазят своето съществуване при нестабилни пазарни позиции, при което, за да избегнат своя крах, те преминават към прилагане на успешните стратегии на сливане и поглъщане. Поради това спокойно можем да се съгласим с твърдението на професор Якимова, че олигополните структури са пряко зависими от стратегическото поведение на фирмите [6].

От теоретична гледна точка олигополните структури представляват предходна пазарна ситуация между чистия монопол и монополистично конкурентния пазар, тъй като пазарът е представен от неголям брой фирми (корпорации), всяка една от които има значителен пазарен дял [3]. Важно е да отбележим, че броя на фирмите не е единственото различие между олигополен и монополен пазар. Връзката между самите фирми е това, което характеризира, олигополния пазар като специфичен, тъй като тя е изразена, като силно взаимозависима при определяне на стратегическите насоки между отделните участници на пазара [2]. Това означава, че фирмите силно си влияят в избора на стратегии за своето бъдещо развитие или в прилагането на конкретни тактики. Когато например олигополът е дуопол (фирмените участници са само двама), стратегическите решения на едната фирма, пряко са свързани с решенията които ще вземе другата фирма. Връзката е правопрпорционална и релацията и е изключително силна.

Друг основен икономически аспект е, че на олигополните пазари по принцип цените имат тенденция да бъдат относително стабилни, негъвкави и твърди, ако все пак цената се промени, това се

случва ненадейно и рязко, като се възприема от всички потребители (поради малкия брой фирми на пазара и тяхното синхронно действие).

Едновременно от социална и икономическа гледна точка, олигополите се считат за нежелателни, тъй като при тях се повишава рискът от ценови споразумения между компаниите, което накърнява интересите на потребителите. При олигопол фирмите се конкурират предимно чрез стратегии на развитие и конкурентни услуги съпътстващи продукта. Това означава, че клиентите имат много малка или незначителна пазарна власт върху решенията на конкретната олигополна фирма.

Социалният аспект на олигополните структури е пряко свързан с огромното политическо въздействие, което успяват да наложат тези структури в световен мащаб. Това въздействие е изключително близко до монополното и в голяма степен диктува парламентарни, президентски и местни избори. По този начин икономиката пряко се намесва в политиката и се опитва да из земе в определена степен нейните функции.

Много често олигополните структури, като социални и производствени организации попадат в обхвата на стачкуващи, природозащитници и привърженици на биологичния начин на производство. Това е силно изразено за растителнозащитния сектор и най-вече при производството на химически препарати и торове за растителна защита.

Развитието на олигопол в растително-защитния и хранително-вкусовия сектор, не правят изключение от описаните до момента характеристики на олигополните структури. Развитието на несъвършена конкуренция в растително-защитния сектор е естествен процес, който води до концентрация на капитала и окрупняване на фирмите. За да бъдем точни и убедителни можем да приложим

следната статистика, през 1995 и 1998г. основните опериращи на растителнозащитния пазар фирми в Европа и България са 10 и те са: Новартис (Швейцария); Монсанто (САЩ); Зенека (Англия); АгрЕво (Германия); ДюПон (САЩ); БАЙЕР (Германия); Рон Поленг (Франция); ДауАгросайънс (САЩ); Цианамид (САЩ); БАСФ (Германия). След 2000 г. техният брой намалява до 7 след обединяване на Новартис със Зенека се получава новата силна транснационална компания Синджента и след сливане на американската хибридна кооперация Пионер с Дюпон през 1999г. се получава новата обединена корпорация Пионер§Дюпон с отделни офиси, но обща олигополна структура на управление, както в страната ни така и в цяла Европа. През 2010 г. основните опериращи на растителнозащитния пазар фирми са 8 [5], и те са: БАЕР; БАСФ; Пионер§ Дюпон; Синджента; Лима Грейн; КВС; Сумит Агро; Агриматко, а днес, 7 години по-късно (2017 г.), техният брой е едва 3 след обединяване на Дюпон и с Дау Агросайанс, на Синджента с Чайна Нешънъл Кемикъл Корпорейшън и на БАЕР с Монсанто. Тъй като БАСФ не успява да реализира успешна стратегия в областта на сливането и придобиването в растително защитния сектор, въпреки желанието за преговори с Дюпон, корпорацията осъществява обединяване в друг сектор, доста по-различен от растителнозащитния с китайска компания в областта на техническата и химическа индустрия на автомобилното производство.

Проследявайки динамиката на изменение на световния и европейски растително защитен пазар, можем лесно да установим, че се проявява тенденция за създаване на чист олигополен пазар, която е противоположна на пазарната структура при свършена конкуренция. Практиката обаче категорично потвърждава, че липсата на конкуренция понижава икономическата ефективност, което стимулира антимонополните инициативи на световния пазар, изразени най-вече с американското и европейско антитръсовско законодател-

ство. Пазарната конкуренция е водеща сила при капиталистически устроените общества и поради това стремежът е да се запази конкуренцията между големите фирми. През последните две години в сектора се наблюдава засилен стремеж към монополизиране или поне олигополизиране в растително защитната сфера. Имаме предвид, че няколко фирми, придобиват олигополни предимства и започват да доминират. За да сме конкретни това са корпорации с вековна история, а някой от тях и с повече от 200 годишна, както е случая с американската фирма Дюпонт, която през 1999г. успешно се сля с фирма Пионер-основен американски производител на хибридни семена и преди 1 година успешно се обедини с Дау Агросайнс. Безспорно прилагането на стратегии на сливане и поглъщане носят на фирмата възможности за нейното бъдещо успешно развитие в растително защитния сектор. За да потвърдим нашата теза за олигополизиране на този специфичен пазар, към световния растително защитен сегмент можем да добавим и германския концерн БАЕР, които през 2017 г., успешно се сля с растителния, американски гигант Монсанто [7], които предлага на световния пазар хибридни семена и растително защитни препарати, като част от неговите хибриди са генно модифицирани. Към тези световно известни транснационални компани можем да добавим и швейцарската компания Синджента, наследник на Зенека и Ромполенк, която преди броени месеци се обедини с Чайна Нешънъл Кемикъл Корпорейшън [8]. И тъй като техният пазарен дял и на трите новосформирани транснационални компани в областта на растителнозащитния сектор е над 40% от продуктивния световен пазар на растително защитни продукти в света, се появява междинната пазарна структура на олигопола [9]. За да съществува олигопол, фирмите трябва да са малко на брой, както е случая на растително защитния сегмент, трябва да са достатъчно големи, за да имат възможност да въздействат върху цената и обема на производство, което реално се случва на практика на световния растителнозащитен пазар.

Общите предимства, определени като съвместни зависимости между функциониращите в сегмента ТНК от сделки на сливане и доброволно обединяване или придобиване в растителнозащитния сектор могат да се заключат в:

– Разширяване на пазарните позиции до формиране на олигопол и достигане до нови клиенти, като се комбинират по-възможно най-успешния начин лидерството на конкретни ТНК, например: Монсанто в областта на семената, заедно с богатата продуктова гама за растителна защита на Байер в целия широк спектър от РЗ препарати, минерални торове и хибридни семена и култури във всички ключови географски региони на света;

– Създаване на равноправни условия за пряка конкуренция с най-големите корпорации в сектора DuPont, Dow Chemical, BAER, BASF и Singenta;

– Постигане на затваряне на целия производствен цикъл, необходим за производство в аграрния сектор от семена, минерални торове, растителни защитни препарати, хибриди и нови иновативни технологии на производство, което означава, че представителите на обединените корпорации ще могат да предложат пълната гама от продукти от първия до последния етап на производство;

– Сливането на БАЕР с Американската фирма Монсанто води и до по-голяма реална стойност на новосъздадената растителнозащитна и химическа корпорация, което се наблюдава и при сливането на DuPont Co, Dow Chemical Co и Синджента;

– При сливането между отделните компании се получава силен синергетичен ефект и се достига до големи икономии от мащаба, което е не само теоретичен постулат, но и реална практика в растително защитния сектор;

– „Монсанто” е ТНК с недостатъчно добър имидж сред обществото и сред своите директни потребителите, но в същият мо-

мент е индустриален гигант в производството на хибридни семена, пестициди и хербициди. Тя е и фирма, която успешно обвързва към себе си селските стопани с договори и патентова всеки свой научен успех. Поради това антимонополните служби би трябвало да подложат на проверка сливането и с Транснационална компания БАЕР, поради възникването на силно монополни позиции. Това се отнася и до други сливания в същия бранш (между Дюпон и Пионер и Дюпон и Дау Кемикъл и между Синджента и Чайна Нешънъл Кемикъл Корпорейшън) [7].

– Стратегите на сливания, поглъщания, интеграция и диверсификация, които се наблюдават през последните години в растителния и химичния сектор създават по-големи предпоставки за изграждане на научни и изследователски центрове и лаборатории, които осигуряват още по-големи монополни позиции на новосформираните транснационални корпорации в областта на растителната защита [9].

Основните недостатъци от олигополизиране на растително защитния пазар, определени като съвместни зависимости между функциониращите в сегмента ТНК, постигнати чрез стратегии на сливане и поглъщане, могат да се обединят в следните основни направления:

– До някаква степен тези сделки поражда страх, поради формирането на нов агрохимически пазар, който е напълно олигополизиран и на който трудно се оказва някакво икономическо въздействие върху цените на предлаганите продукти и услуги.

– В голяма част от страните на Европейския съюз липсва антимонополно законодателство, какъвто е случая и с нашата страна, което поражда големи възможности за създадените транснационални компании за пълно монополизиране на растителния и растителнозащитния пазар, чрез налагане на своите концепции, правила и продукти.

– Гигантоманията, която се наблюдава в определен момент води до съкращаване на работни места, загуба на работа, поява на нови длъжности за които наличния персонал няма нужната квалификация. Това са много негативни тенденции за персонала и пораждаат лош социален и икономически ефект от обединяването на две компании.

– Появата на олигополни организации не е само икономическо, но и социално явление, което в много голяма степен оказва силно влияние при формиране на политически избори в страната и чужбина.

– С обединяването на китайската фирма Чайна Нешънъл Кемикъл Корпорейшън със Швейцарската компания Синжента се озаконява автоматично позволено влизането на по-ниско качествени и евтини растително защитни продукти на европейския пазар, в това число и на Българския пазар, което означава, че потребителите ще бъдат лесно манипулирани и швейцарското качество ще бъде подменено с китайско.

В заключение можем да обобщим, че световния растително защитен пазар, а от там и европейския и национален се олигополизира, като тенденцията е силно изразена през последните 10 години и се изразява в прилагането на редица стратегии на сливания, поглъщания и придобивания на транснационални растително защитни компании в световен аспект. Този процес има своите положителни и отрицателни страни, като положителните се отнасят най-вече към монополни позиции за самите компании, които обхващат всички корпорации, участващи на растителнозащитния пазар и се изразяват в икономии от мащаба, ценово регулиране на световния пазар, възможност за налагане на свои правила и силни икономически и социални позиции, а отрицателните се отразяват най-вече на потребителите на тези компании и на работещия персонал в тях. Те се изразяват в съкращаване на работни позиции и преквалификация на рабо-

тещите в компанията хора. Аспектите от олигополизиране на този специализиран пазар, както установихме с конкретното изследване са както икономически, така и социални и изследването им в настоящия доклад би могло да допренесе за преодоляване на негативните страни от този процес в бъдеще.

Използвана литература

1. Baye, M.,(2015), Oligopoly Advances in Applied Microeconomics, English, London, p.208 .
2. Comston, B., (2016), The Small Parcel Oligopoly, <https://seekingalpha.com/article/The-small-parcel-oligopoly>, july, 2017, p.14.
3. Lambertini, L., (2015), Oligopoly, the Environment and Natural Resources (Routledge Explorations in Environmental Economics), English, London, p.123.
4. Vives, X.,(2011) Oligopoly Pricing: Old Ideas and New Tools, Routledge Explorations in Environmental Economics), MIT Press, p.248
5. Славова, Г. (2012) „Стратегическо управление и развитие на транснационалните компании в областта на растителната защита в България, изд. ГеаПринт, Варна, стр.23.
6. Якимова, Ив., Младенова, З. и колектив (2012) Микроикономика, глава 12, Олигопол, стр. 289, изд.СТЕНО, Варна
7. <http://www.economic.bg/bg/news-> (14.09.2016), Сайт за икономически новини, статията ”Баер придобива Монсанто в сделка на годината”, юли, 2017.
8. <http://www.capital.bg/biznes/kompanii/2016/02/03/-Икономически сайт на в.„Капитал”>, статия със заглавие „Четиридесет и три мил. долара за придобиване на Syngenta”, август, 2017.
9. <http://www.faz.net>, Frankfurter Allgemeine Zeitung GmbH, Frankfurt and <http://www.dw.com/bg/-> Байер-купи-Монсанто, 2017.

СЪТРУДНИЧЕСТВОТО МЕЖДУ ЗЪРНОПРОИЗВОДИТЕЛИТЕ КАТО СОЦИАЛНО ИЗМЕРЕНИЕ НА УСТОЙЧИВАТА ЗЪРНОПРОИЗВОДСТВЕНА СИСТЕМА

Докторант Петя Русева, pettie@abv.bg
Икономически университет – Варна

GRAIN PRODUCERS' COOPERATION AS A SOCIAL MEASUREMENT OF THE SUSTAINABLE GRAIN PRODUCTION SYSTEM

Petya Ruseva, PhD student, pettie@abv.bg
University of Economics – Varna

Резюме

Осъществяването на успешен бизнес изисква от зърнопроизводителите добре да познават и да си сътрудничат с другите производители от сектора, с оглед на това да координират успешно съвместните си дейности и да постигнат ефективно управление на взаимоотношенията си с тях. По този начин би се изградила устойчива зърнопроизводствена система, която да функционира резултатно в положителна насока спрямо всички участници в нея. Целта на доклада е да се разгледат възможни типове връзки във взаимоотношенията на зърнопроизводителите, които благоприятстват за устойчивото сътрудничество между тях и видовете обмен на информация, който протича между тези субекти на зърнопроизводствената система.

Ключови думи: *зърнопроизводители, взаимоотношения, връзки, обмен, устойчиво сътрудничество.*

Abstract

In order for grain producers to be successful businessmen, they should be well acquainted, as well as cooperate, with other industry players so that they could successfully coordinate their mutual activities and effectively manage their relationships. Thus, a sustainable grain production system will be created which will function effectively and will be beneficial to all the entities involved

in it. The report is aimed at examining the possible types of links in the relationships between grain producers which favour a stable cooperation between them, and the types of information exchange taking place between these entities of the grain production system.

Keywords: *grain producers, relationships, links, exchange, stable cooperation.*

JEL: Q01, Q13

След присъединяването на България в Европейския съюз, производителите на зърно са изправени пред необходимостта да търсят механизми за повишаване на своите конкурентни предимства с оглед запазване и разширяване на пазарния си дял на националния и международния пазар. Допълнително предизвикателство пред тях са и съвременните тенденции в развитието на международния бизнес, които оказват пряко влияние върху тяхната конкурентоспособност, а именно: усилване на динамиката на бизнес обкръжението, икономическата нестабилност, увеличаване на конкуренцията в използването на природни ресурси, нарастващото значение на развиващите се икономики, повишаване на риска от природни бедствия и необходимостта от полагане на грижи за опазване на околната среда с оглед стремежа към постигане на устойчиво развитие.

Осъществяването на успешен бизнес изисква от зърнопроизводителите да си сътрудничат с други производители от сектора, с доставчици, клиенти, браншови организации и държавни институции, с оглед на това да координират успешно съвместните си дейности и да постигнат ефективно управление на взаимоотношенията си с тях. По този начин би се изградила устойчива зърнопроизводствена система, която да функционира резултатно в положителна насока спрямо всички участници в нея.

Целта на доклада е въз основа на прегледана специализирана литература, първични данни, събрани чрез допитвания в практиката

и вторични данни да се разгледат възможни типове връзки във взаимоотношенията на зърнопроизводителите, които благоприятстват за устойчивото сътрудничество между тях и видовете обмен на информация, който протича в рамките на зърнопроизводствената система.

Обект в настоящата разработка е устойчивото сътрудничество между зърнопроизводителите в социален аспект в рамките на зърнопроизводствената система.

Предмет на анализ и дискутиране са взаимовръзките и обмена на информация в процеса на сътрудничество между зърнопроизводителите.

Зърнопроизводствената система е част от земеделската система на Р. България, предвид на това, че зърнопроизводството е основен подотрасъл в земеделието. Според някои автори (Алексиев, А (2004) Институционални възможности за въздействие върху устойчивото развитие на земеделските системи в райони със засолени почви, статия в сп. „Икономика и управление на селското стопанство“, бр. 5, 56-60 стр.) земеделската система представлява съвкупност от природни, биологични, технически и социално-икономически елементи, организирани с цел производство на земеделска продукция. Тези елементи по своята същност са необходими ресурси в производството на зърно, тъй като чрез тяхното взаимодействие се постига естествено функциониране на земеделската система.

Зърнопроизводствената система е сложна по своя състав и структура, тъй като в нея участват много на брой и различни по характер субекти – земеделски производители, държавни институции, браншови организации, доставчици и клиенти. Изграждането на устойчиви връзки по между им допринася за ефективно сътрудничеството, което от своя страна стимулира развитието на системата като цяло.

Устойчивостта на зърнопроизводствената система се определя от взаимодействието между всички елементи, които я съставляват, разглеждани в единната им цялост и взаимна обвързаност (Kostov, P., J. Lingard., 1990), устойчивостта представлява способност на една система да поддържа продуктивността си, независимо от големите отклонения, които могат да настъпят в нея. Други я определят като сложен комплекс от икономическа жизнеспособност, съвкупност от дейности с екологична насоченост и социална справедливост. Трети смятат, че устойчивостта би могла да се разглежда в различни аспекти – икономически, социален и екологичен (Kenny, D., 1989). В този смисъл, може да се обобщи, че устойчивостта има три измерения – икономика, околна среда и социална среда, които са в постоянно взаимодействие.

Сътрудничеството е социално умение и като такова е основен компонент на социалната среда, като измерение на устойчивостта. Най-общо сътрудничеството е акт на съвместна работа по изпълнението на общи или индивидуални цели на двама или повече субекти, които работят заедно в екип. Сътрудничеството е партньорство – съзнателно или несъзнателно съглашение между участници (партньори), насочено към достигане на определени цели на икономическото развитие. (Наръчник на компетенцията – сътрудничество (работа в екип), проект по Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси” към ЕСФ, 2007-2013).

В зърнопроизводствената система субектите се намират в постоянна релация, като от значение за настоящата разработка е да се направи разграничение на възможните типове сътрудничество, спрямо териториалната близост на партньорите. В зависимост от този критерий, се обособяват два вида коопериране между зърнопроизводителите: 1) индивидуално, за което е характерна териториална близост на участниците - между отделните частни субекти и 2) гру-

пово, което се осъществява на ниво местни или национални организации на повече зърнопроизводители.

Местните партньорства са създадени по инициатива на отделни граждани, явяващи се често „местни лидери” и желаещи активно да влияят върху развитието на своя район, не само в икономически, а и в социален и културен план. Този тип сътрудничества предполага изграждане на система от взаимовръзки и взаимоотношения на равнище „територия”, с цел развитието на нейния потенциал, стимулиране на връзките между основните икономически сектори и идентифициране на нейната идентичност. Местното партньорство е преди всичко обединение на лица, които считат себе си за способни да подпомогнат развитието на съответния селски район. (Станимиров, Е., М. Станимирова, 2014).

Квалифицирането на сътрудничеството в зърнопроизводствената система като устойчиво изисква да се определят съставните части на понятието „сътрудничество”, чиято обща положителна или отрицателна оценка ще го определи като такова. За тази цел ще бъдат разгледани различни хипотези на взаимоотношения между зърнопроизводителите, както и тяхната посока и видове.

Осъществяването на партньорство между производителите в зърнопроизводствената система предполага реализиране на контакт между тях и активност от поне един производител. В настоящия случай се наблюдава абсолютна еднородност на субектите – еднаква стопанска дейност с една и съща цел. Различия възникват в производствения капацитет на всеки един от тях. Така например, разглеждайки хипотезата, в която си сътрудничат две стопанства, едното от които с големина 20 000 дка, а другото 5 000 дка, могат да възникнат следните въпроси: Коя е по-активната страна? Какви са ползите от сътрудничество между двете стопанства и за кое от тях те са по-големи? Имат ли интерес големите стопанства да си сът-

рудничат с по-дребни производители?

За да се формулират точни и конкретни отговори на поставените въпроси, е необходимо да се изведе работна класификация на типа връзки в разглежданите взаимоотношения: 1) Според посоката на осъществявания контакт – двупосочни и еднопосочни връзки и 2) Според ресурсите, които се обменят – материални и информационни връзки.

Спецификата на разглежданите взаимоотношения не позволява да се извърши разграничение на връзките като вертикални и хоризонтални, тъй като обмена на ресурси между зърнопроизводителите, без значение от вида им, се осъществява единствено по хоризонтала, предвид определянето на тези субекти като еднородни, спрямо останалите в зърнопроизводствената система Кооперирането по хоризонтала се наблюдава при интеграция между икономически участници с един и същ предмет на дейност, с оглед нарастване на фирмения им потенциал, например чрез съвместни дейности в областта на производството, вкл. обмен на опит и производствени фактори, създаване на нови продукти, пласмент на произведената продукция, интегрирани усилия за навлизане на нови пазари и ограничаване на конкуренцията и др. (Станимиров, Е., М. Станимирова, 2014).

Първият тип връзки – еднопосочни и двупосочни отразяват активността на стопанските субекти. Така например, при осъществяване на контакт от един производител към друг, изразяващ се в наемане на земеделска техника, е на лице еднопосочна връзка. Контактът е иницииран от един стопанин към друг. Ползите са взаимни, връзката е изцяло материална, на лице е ефективно сътрудничество. Не винаги, обаче, този тип партньорство е по материални подбуди, тъй като услугите между стопаните често не се извършват въз основа на бъдещи финансови облаги. Подобни случаи се наблюдават, когато две или повече стопанства, които са в териториална близост,

си съдействат в производствените процеси или други селскостопански дейности. Такъв тип сътрудничество прераства в неофициално коопериране, което е изградено на база дългогодишно познанство в следствие на което е изграден устойчив социален капитал в една микро-производствена система.

Двупосочни връзки и активност в сътрудничеството между земеделските стопани се наблюдава в процеса по комасация на поземлените имоти. Комасирането е преразпределение на земеделските земи в един район с цел собствениците им да получат уедрени имоти на едно или повече места в замяна на наличните им по-малки и разпръснати в различни землища имоти. При този процес, интересите са взаимни, като големината на стопанството не е от значение, тъй като всеки има интерес от максимално концентриране на обработваемите земеделски земи на едно място. Ползите са финансови – минимизират се разходите при селскостопански дейности като: извозване на продукцията, придвижване на машините до отделни парцели, намалява се времето за придвижване на машините и др. Ресурсите, които биват обменяни са както материални, така и информационни.

В основата на взаимовръзките е процесът по обмен, при който всяка от страните дава нещо с по-голяма стойност и в замяна получава възнаграждение, като за всеки тип взаимовръзки е характерен определен вид обмен. (Станимиров, Е., Управление на взаимоотношенията с клиентите, изд. Наука и икономика, 2010). При сътрудничеството между стопаните в зърнопроизводствената система може да се разграничат следните типове обмен: 1) Транзакционен обмен – краткосрочни връзки, ориентирани към еднократно сътрудничество и 2) Колаборативен обмен – дългосрочни връзки, при които се установяват отношения на партньорство.

Всяка една транзакционна връзка може да прерасне във връзка

от колаборативен обмен и съответно е възможна обратната проява. Причини за втората хипотеза биха могли да бъдат настъпили конфликти или липса на желание за последващо сътрудничество, поради изграждане на нови партньорства между други производители. При всички случаи, обаче, следва да се има предвид, че прекъсване на сътрудничество между двама зърнопроизводители води до възникване на нови взаимоотношения, независимо дали остава в хоризонтална посока или прераства и във вертикална. Така например, ако в продължение на няколко години, едно по-малко стопанство наема като услуга зърнокомбайн от по-голямо стопанство, след което закупи собствен такъв, това ще преустанови партньорството на стопанствата, но ще създаде ново - с доставчика на земеделска техника. Същото това партньорство би могло да прерастне във връзка от колаборативен тип, с оглед последващо закупуване на техника от същия доставчик. Ситуацията, в която по-малкият производител не закупува техника, предполага, че осъществява контакт с друг производител, от който да наеме инвентар за производствените нужди на стопанството. Във всяка една хипотеза, сътрудничеството запазва своята „величина”, предвид потребностите на производителите.

Разгледаното до тук се отнася за индивидуално сътрудничество между отделни икономически субекти в зърнопроизводствената система. За постигане на общи цели, зърнопроизводителите се обединяват в местни партньорства чрез създаване на асоциации в тяхна подкрепа. Местните партньорства от своя страна, извършват обединение на национално ниво, с оглед постигане на съвместни цели и защита на общи интереси пред правителството. Такива национални организации за сътрудничество в бизнеса са Асоциацията на земеделските производители в България (АЗПБ) и Националната асоциация на зърнопроизводителите (НАЗ).

Асоциацията на земеделските производители в България

(АЗПБ) и Националната асоциация на зърнопроизводителите (НАЗ). са юридически лица с нестопанска цел, регистрирани съответно през 2004г. и 2006г. НАЗ е отраслова организация на зърнопроизводителите в Р. България, която е учредена от 20 регионални сдружения на зърнопроизводители от всички области на страната. Предмет на дейност и на двете организации е представителство и защита на общите икономически интереси на нейните членове, подпомагане и насърчаване развитието на техния бизнес и индивидуалния им стопански просперитет.

През последните години, след присъединяването на България в ЕС и с прилагането на новата ОСП, с оглед развитие на селските райони се внедри т. нар. подход „Лидер”, който цели практическо изграждане на официални местни партньорства чрез създаването на местни инициативни групи. МИГ, които да се ангажират с прилагането на интегрирана стратегия за местно развитие. От въвеждането на ПРСР до момента, на територията на Р. България са създадени общо 35 местни инициативни групи по ос 4 от ПРСР, които са основа на подхода „Лидер”. Активността на местните партньорства, прерастваща в официално сътрудничество, чрез създаването на МИГ, е показателна за устойчивостта на кооперирането в селското стопанство като цяло.

От описаното до тук, може да се обобщи, че сътрудничеството в зърнопроизводствената система е устойчиво, тъй като е с постоянно нарастващи стойности. Нуждите на всеки един производител се повишават, предвид спецификата на селскостопанските дейности. При прекъсване на едно партньорство, на негово място възниква друго. Зърнопроизводителите в териториална близост изграждат трайни връзки по между си, чрез обмен на материални ресурси, информация, земеделски практики и опит. Индивидуалните партньорства нарастват в такива от групов тип, в т.ч. в местни и национални

сдружения, за да постигат съвместните си цели и да защитават идеологията си, тъй като земеделските производители съзнават, че кооперирането на повече хора с общи цели допринася за по-добро качество на работата, намаляване на разходи, подобряване на конкурентоспособността и внедряване на нови и по-иновативни решения.

Използвана литература

1. Алексиев, А (2004) Институционални възможности за въздействие върху устойчивото развитие на земеделските системи в райони със засолен почви, статия в сп. „Икономика и управление на селското стопанство“, бр. 5, 56-60 стр.

2. Наръчник на компетенцията – сътрудничество (работа в екип), проект по Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ към ЕСФ, 2007-2013

3. Станимиров, Е., Станимирова, М. Конкурентоспособност и капацитет за устойчиво развитие на икономическите субекти в селските райони от област Варна, изд. Наука и икономика, 2014.

4. Станимиров, Е., Управление на взаимоотношенията с клиентите, изд. Наука и икономика, 2010

5. Gonway, G., E. Barbier. After the Green Revolution. Sustainable Agriculture for Development, London: Earthscan, 1990

6. Kenny, D. Toward a sustainable agriculture: need for clarification of concepts and terminology, American Journal of Alternative Agriculture 4, 1989, pp. 101-105

7. Kostov, P., J. Lingard. Integrated rural development – do we need a new approach? European policy experiences with rural development. Selection of papers from the 73rd Seminar of the European Association of Agricultural Economics (EAAE), Ancona, Italy, 2002

8. <http://azpb.org/>

9. <http://www.grain.bg/>

10. <https://www.ngobg.info/bg/organizations>

АНАЛИЗ НА ЕФЕКТИВНОСТТА ПРИ ПРОИЗВОДСТВО НА АГНЕШКО МЕСО ЧРЕЗ КРЪСТОСВАНЕ НА МЕСТНИ ОВЦЕ С МЕСОДАЙНИ КОЧОВЕ

Доц. д-р Христо Момчилов, hrmomchilov1971@abv.bg
Тракийски университет, Стопански факултет, Стара Загора
Гл. ас. д-р Дарина Памукова
Тракийски университет, Аграрен факултет, Стара Загора

EFFICIENCY ANALYSIS OF THE PRODUCTIONS OF LAMB MEAT BY CROSSING THE LOCAL SHEEP WITH RAMS FROM MEAT DIRECTION

Assoc. Prof. Hristo Momchilov, PhD, hrmomchilov1971@abv.bg
Trakia University, Faculty of Economics, Stara Zagora
Chief Assist. Prof. Darina Pamukova, PhD
Trakia University, Faculty of Agriculture, Stara Zagora

Резюме

Целта на настоящото проучване е чрез анализ на приходите, разходите и печалбата да се установи ефективността на производството на агнешко месо чрез кръстосване на местни овце с месодайни кочове. Анализът е изготвен на база собствена земя и овцеферма. Основното стадо е от 500 броя овце-майки, кръстоски на местни овце с кочове от породата Ил дьо Франс. Годишният оборот на стадото е изчислен при следните показатели – плодовитост 160% и 25% ремонт на стадото. Частта разходи за фураж е разработена въз основа на предварително изчислен фуражен баланс. В структурата на приходите от собствено производство най-голям е дялът на реализираните агнета за месо. В стойностно изражение най-голям е дялът на съвкупните разходи при производство на агнешко месо.

Ключови думи: *ефективност на производството, агнешко месо.*

Abstract

The purpose of this study is to analyze the income, costs and profitability

of the production of lamb meat by crossing the local sheep with rams from meat direction. The analysis is based on own land and sheep farm. The main herd consists of 500 sheep, crosses of local sheep with Ile de France breeds. The annual turnover of the herd is calculated according to the following indicators - fertility rate of 160% and 25% repair of the herd. Feed costs are based on a pre-calculated feed balance. In the structure of own production revenue, the share of realized lambs for meat is the highest. In terms of value, the share of the total cost of lamb production is the largest.

Keywords: *efficiency of production, lamb meat.*

JEL:Q12

Климатичните и географски условия са основни фактори за вида на производствена система в животновъдството, докато производствените разходи остават основен елемент за успеха на тази система. Овцете са подходящи за отглеждане в различни райони, благодарение на своята добра приспособимост към природните и фуражни условия (Осак, Ogun, Yilmaz, 2016).

Търсенето на месо и месни продукти вследствие на растежа, развитието и бързите промени на всички основни аспекти, влияещи върху производството на месо (брой и структура на населението, доходи и разпределение, цени, експортна ориентация и тенденции) постоянно нараства (Ažderski .et al.).

Бизнес предприятията, включително и овцевъдните стопанства, трябва да произвеждат с максимална икономическа ефективност. Ефективността на дадено предприятие може да бъде измерена чрез коефициента на рентабилност (печалба, получена на единица разходи). Рационалното използване на суровините и тяхното целево съотношение спрямо стойността на продукцията е едно от най-важните предпоставки за ефективно производство (Krupová et al., 2014). Ефективността на производството на фермите предполага анализ на икономическите показатели, себестойността на продукцията и възвръщаемостта на вложените ресурси.

Нарастващият брой и жизненото равнище на населението по света, повишава нуждите от производство на месо. Един от източниците за задоволяване потребностите на консуматорите е производство на агнешко месо от специализирани месодайни породи и техни кръстоски.

Целта на настоящото проучване е чрез анализ на приходите, разходите и печалбата да се установи ефективността на производството на агнешко месо чрез кръстосване на местни овце с месодайни кочове.

Материал и методи

Производственото направление на фермата е за месо. Основното стадо е от 500 броя овце-майки, кръстоски на местни овце с кочове от породата Ил дьо Франс. Годишният оборот на стадото е изчислен при следните показатели – плодовитост 160% и 25% ремонт на стадото. Основната част от фуража се произвежда във фермата. Анализът е изготвен на база собствена земя и овцеферма. Частта разходи за фураж е разработена въз основа на предварително изчислен фуражен баланс. Основната производствена дейност и производството на фураж са обезпечени от собствениците на фермата (трима членове на семейството) и три наемни работника. Отчетени са цените и количествата на производствените фактори, използвани при производство на агнешко месо. В настоящото проучване е направен анализ на приходите и разходите, себестойността на продукцията, както и на показателите за ефективност – рентабилност на приходите и разходите.

Резултати и обсъждане

Приходите на фермата се образуват от паричните постъпления, които се получават от продажбите на произведената готова продукция и от субсидиите.

Таблица 1

Приходи на фермата

Показатели	Лева	Относ. дял (%)
Приходи - общо	211 800,50	100
Приходи от собствено производство	151 800,50	72
- от агнета за месо	130 123,00	86
- от бракувани овце	20 312,50	13
- от вълна	1 365,00	1
Приходи от субсидии	60 000,00	28
- на глава	20 000,00	33
- за пасища	40 000,00	67

От таблица 1 е видно, че най-голям е дялът на приходите от продажба на агнета за месо, което е логично, предвид производственото направление на фермата. С най-нисък дял са приходите от продажба на вълна, поради по-ниската изкупна цена на този продукт.

Основната производствена дейност е най-уязвимият сегмент на веригата за доставки поради технологични и управленски ограничения. Тъй като производителите не могат да контролират цената на продукта, който продават, те трябва да оптимизират производствените разходи, чрез постоянен контрол (Raineri, Stivari, Gameiro, 2015).

В този контекст, познаването на производствените разходи е от решаващо значение за управлението на фермата, защото малките производители трябва да бъдат ефективни, за да бъдат конкурентоспособни (Raineri, Stivari, Gameiro, 2015).

Таблица 2

Разходи на фермата

Показатели	Лева	Относ. дял (%)
Съвкупни разходи	86 285	100
1. Постоянни разходи	5 177	6
- амортизации	2 589	3
- разходи за управление	2 588	3
Променливи разходи	81 108	94
-заплати и осигуровки, в т.ч.	19 968	23,4
*за 3 бр. наемни работници	14 400	17,0
*задължителни осигуровки	2 784	3,2
* осигуровки на собствениците	2 784	3,2
- вода	900	1,0
- ел. енергия	600	0,7
- медикаменти	3 000	3,4
- фуражи (закупуване)	17 400	20,0
- разходи за производство на фураж (груб и концентриран)	15 000	17,4
- горива	3 440	4,0
- закупуване на разплодни кочове	1 200	1,4
- стрижба на животните	1 000	1,15
- почистване на тора	1 000	1,15
- наем на земя за пасища	15 000	17,4
- данък на субсидията	1 600	1,85
- заплащане за селекционна дейност	1 000	1,15

От таблица 2 е видно, че съотношението между постоянните и променливите разходи е 6 към 94 %. Най-голям относителен дял при променливите разходи се пада на разходите за закупуване на фураж (20%), следвани от разходите за производство на фураж и за наем на земя за пасища (по 17,4%). Най-малък е процентът на разходите за електроенергия и вода. Ajuzie and Swartz (2012) също установяват, че при производството на овцевъдна продукция, с най-

висок относителен дял са разходите за фураж (приблизително 70%).

Себестойността е икономическа категория, отразяваща съвкупността на паричните разходи за производството и реализацията на продукцията на предприятието, като отразява индивидуалните разходи във всяка овцеферма.

Таблица 3

Себестойност на продукцията

Продукция	Разходи по видове продукти (лв.)	Обща продукция (кг.)	Единична цена (лв.)	Себестойност (лв/кг)
Агнета за месо	74 205	22 435	5,80	3,30
Месо от бракувани овце	11 217	8 125	2,50	1,40
Вълна	863	2245		
овце – майки	673	1750	0,60	0,38
дзвизки	155	405	0,60	0,38
кочове	35	90	0,80	0,38

В настоящото проучване и при трите продукта (агнета за месо, месо от бракувани овце и вълна) себестойността е по-ниска от продажната цена, което е предпоставка за по-висока ефективност от производството (таблица № 3).

Печалбата е краен резултат от дейността на фермата. Тя е абсолютен показател, който характеризира количествено дейността на предприятието.

Рентабилността е способността на фермата да носи полза на своите собственици. Дадена ферма е рентабилна, когато с приходите стопанската дейност не само се възстановяват направените разходи за осъществяването на тази дейност, но и се реализира печалба.

Таблица 4

Рентабилност на база приходи

Продукция	Приходи	Разходи	Печалба	Рентабилност
Агнета за месо	130 123,00	74 205,00	55 91,00	43%
Месо от бр. овце	20 312,50	11 217,00	8 595,50	42%
Вълна	1 365,00	863,00	502,00	37%

От таблица № 4 се вижда, че предприятието има високи нива на рентабилност на приходите по видовете продукти, които предлага – агнета за месо (43%), месо от бракувани овце (42%) и вълна (37%). Това означава, че направените разходи при реализацията на продуктите са по-ниски от получените приходи, т.е. продукцията се продава на по-висока цена.

Таблица 5

Рентабилност на база разходи

Продукция	Приходи	Разходи	Печалба	Рентабилност
Агнета за месо	130 123,0	74 205	55 918,00	75%
Месо от бр. овце	20 312,5	11 217	8 595,50	76%
Вълна	1 365,0	863	502,00	58%

Нивата на рентабилност на база разходи са по-високи от нивата на рентабилност на база приходи (таблица 5). Производствената дейността на фермата е ефективна, което се дължи на по-ниските нива на направените разходи за получаване на продукцията.

Изводи

Анализираната овцеферма разполага със собствена земеделска земя, което ѝ позволява да произвежда по-голямата част от фуражите, необходими за изхранване на животните в овцефермата (ливадно сено, люцерново сено, слама, ечемик и пшеница). Това води

до намаляване на разходите, свързани с обезпечаването на фуражния баланс и намаляване себестойността на произвежданата продукция.

Анализът на себестойността показва, че при всички продукти тя е по-ниска от изкупните цени, което е предпоставка за по-висока конкурентоспособност и приспособимост към ценовите вариации.

Производствената дейност, която осъществява предприятието е ефективна, което се дължи на високите нива на рентабилност на приходите и разходите. Това означава, че фирмата има възвръщаемост на вложените в производството ресурси и направените разходи.

Използвана литература

1. Ajuzie, E., H. Swartz, 2012. Economics and Marketing of Lamb and Wool: The Case of Missouri, pp-11, https://www.lincolnu.edu/c/document.../get_file?uuid.

2. Ažderski, J., Z. Pejkovski, M. Stojanova, Z. Jakovlev, T. Angelkova, G. Bunevski, Production and consumption of meat in Republic of Macedonia, 187-192,

1. eprints.ugd.edu.mk/5344/1/2011_1_23.pdf

2. Krupová, Z., E. Krupa, M. Wolfová, M. Michaličková, 2014. Impact of variation in production traits, inputs costs and product prices on profitability in multi-purpose sheep, Spanish Journal of Agricultural Research 2014 12(4): 902-912.

3. Ocak, S., S. Ogun, O. Yilmaz, 2016. Dorper sheep utilizing feed resources efficiently: a Mediterranean case study, Revista Brasileira de Zootecnia, 45(8):489-498)

4. Raineri, C., T.S.S. Stivari, A.H. Gameiro, 2015. Lamb Production Costs: Analysis of Composition and Elasticities Analysis of Lamb Production Costs, Asin Australas. J. Anim. Sci., vol. 28, № 8, 1209-1215.

ВИНЕН ТУРИЗЪМ: РАЗВИТИЕ И ПЕРСПЕКТИВИ (НА ПРИМЕРА НА БЪЛГАРИЯ)

Доц. д-р Пенка Горанова¹, д-р Стелиана Василева²
Стопанска Академия „Д. А. Ценов” – Свищов

WINE TOURISM: DEVELOPMENT AND PERSPECTIVES (ON THE EXAMPLE OF BULGARIA)

Assoc. Prof. Penka Goranova, PhD, Steliana Vasileva, PhD
D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov
¹p.goranova@uni-svishtov.bg, ²stelli_vasileva@abv.bg

Резюме

Основна цел на доклада е чрез проучване на теоретичните основи и практически български опит в областта на винения туризъм да се направи сравнение със световните практики, да се очертае развитието на енотуризма в България и да се представят определени особености при маркетингането на тази форма на алтернативен туризъм.

Ключови думи: *винен туризъм, енотуризъм, маркетинг на винения туризъм, алтернативен туризъм.*

Abstract

The report aims, by studying the theoretical foundations and Bulgarian practical experience in the field of the wine tourism, to compare it with the world practices, to outline the development of the enotourism in Bulgaria and to present certain features in the marketing of this form of alternative tourism.

Keywords: *wine tourism, enotourism, marketing of wine tourism, alternative tourism.*

JEL: M30, M31

Въведение

Туризмът в най-общ план включва движение на група от хора или отделен индивид до определена дестинация, престой в нея с цел

отдых и развлечения и в този смисъл – разнообразие от променливи и връзки. Като сфера на практическо приложение и професионална реализация туризмът е сложен процес, включващ широк набор от елементи за конкретни професионални дейности и позиции в неговото развитие и управление. Състои от *три основни елемента* (Воденска&Асенова, 2010, с. 12): 1) динамичен – пътуване до избрана дестинация; 2) статичен – престой в дестинацията; 3) елемент, който произтича от двата предходни и се занимава с въздействията на икономическите, физическите и социалните подсистеми (с тях туризмът е в директен или косвен контакт).

В сравнение с масовия, алтернативният туризъм навлиза по-късно, но вече съществува голямо разнообразие от негови видове и форми. Той е тясно специализиран, затова и кръгът на потребителите му не е широк, а голямото разнообразие от предлагани продукти допринася за удовлетворяване на туристите със специфични и разнообразни интереси. През последните десетилетия именно винения туризъм, наричан още енотуризъм, се обособи като един от най-предпочитаните видове алтернативен туризъм, който бележи значителен ръст в националния туристически продукт, поради което може да се твърди, че е един от най-бързо развиващите се сегменти в туристическата индустрия. Същността му обикновено се изразява в посещение на винарски изби и дегустация на вина, а мотив за пътуването също е и опознаването на местната действителност чрез лозята, избите и вината. Успешното съчетаване на удоволствието от вкуса на виното и удоволствието от пътуването налага сътрудничество между производители, търговци, земеделци, ресторантьори, туристически агенции, хотелиери, рекламни агенти и пр.

Дефиниране на винения туризъм

Независимо от факта, че интересът към енотуризма непрекъснато нараства, все още *не съществува еднозначна дефиниция за не-*

20. Някои автори го определят като автентично изживяване, порождено от посещения на винарски изби и консумиране на качествени вина, запознаване с производствения процес, дегустация на място, водена от енолог или сомелиер в зала с интересна традиционна или съвременна архитектура. Други го причисляват към агротуризма, хобитуризма, индустриалния туризъм или към селския туризъм, въпреки че не е присъщ единствено на селските райони (вж. Михова, Минчева & Иванова, 2011). Според определенията, които могат да се причислят към т.нар. **широко тълкуване на винения туризъм**, той е в основата на лозаро-винарския цикъл, а именно лозарство – първично винопроизводство – вторично винопроизводство – дистрибуция – консумация на вино.

Според една по-обширна дефиниция с фокус върху различни дейности, дадена от комисията към Съвета по туризъм в Южна Австралия (1997) под винен туризъм следва да се разбира: „всяко едно преживяване, свързано с посещение на винарска изба или производството на вино, при което туристът участва по време на едnodневен престой или по-дълго посещение“. Трябва да се подчертае също, че виненият туризъм може да варира от кратко посещение на една изба по време на почивка в една дестинация (вж. Василева, 2016) до по-продължително (с престой до седмица), през която фокусът е върху винопроизводствения процес. Под винен туризъм се разбира също „развитието на всички дейности за туризъм и свободно време, посетени на опознаване на всичко, свързано с лозата и виното – райони, тероар, дейности в лозето и винарската изба, култура на потребление на вино, съпътстващи дейности и изкуство“ (Нешков, 2009).

Гец (2000) определя виненият туризъм като форма на пътуване със специален интерес, базираща се на желанието да се посетят региони – винопроизводители или пътувания, при които на туристите се предлага посещение на такива региони или на винарски изби, до-

като посещават други обекти или пътуват по други причини. Хол и колектив (2002) на свои ред достигат до извода, че винен туризъм е „посещение на лозя и изби, фестивали и атракции, посветени на виното, в които основен мотивиращ фактор са дегустацията и удоволствието”. До подобно заключение се достига и в друго издание (*Understanding the tourism industry*), според което виненият туризъм трябва да се разглежда като широк диапазон от удоволствия по време на ваканция, съчетано с посещение на изба или винен регион с цел дегустация, консумация с подходяща храна и натрупване на опит чрез допълващи културни мероприятия и разглеждане на природни дадености с цел запознаване с начина на живот на региона. Посочените пазарно-ориентирани дефиниции са основа на редица потребителски проучвания, свързани с винени туристи и посетители на винени фестивали.

Във връзка с посоченото се констатира, че в **тясното тълкуване на виненият туризъм**, той е вид специализиран туризъм, при който на туристите се предоставя възможност да се запознаят с лозя и лозарски практики от региона; с историята, традициите и производството на различни вина и високо алкохолни напитки чрез дегустации; да участват в празници, ритуални практики и фестивали, свързани с виното и съчетани с богат фолклор и анимации.

Представените по-горе дефиниции позволяват да се обобщи, че причините за посещение на даден винарски район могат да бъдат различни, но обектът е един – виното. Трябва да се подчертае също, че мотивацията за винен туризъм се влияе от възрастта, интереса и опита и познанието на туриста. За целите на настоящата разработка ще послужи следната дефиниция: *виненият туризъм е вид алтернативен туризъм, който включва дегустация, консумация или покупка на вино в близост до или от самия производител, посещения на и консумация във винарски изби, лозови масиви и/или ресторан-*

ти, които предлагат вино в комбинация с подходяща храна, а също и винени турове и/или пътувания по повод на фестивали на виното, както и други специални събития.

Развитие на винения туризъм. Енотуризм в България

Самото понятие “винен туризъм” се появява в началото на 90-те на миналия век в САЩ – Калифорния. По това време там преобладават малки по обем винарни, които, чрез организирането на винени уикенди и турове, успяват да увеличат директните си продажби и да спечелят лоялни клиенти, на които доставят вино целогодишно. Сам по себе си, виненият туризъм включва дегустация, консумация или закупуване на вино от самия източник или в близост до него, а сред неговите предимства трябва да се посочи фактът, че той може да се практикува целогодишно.

Най-развитите и големи винени дестинации в Европа се намират а територията на Италия, Франция и Испания. В „Новия свят“ развитието на енотуризма води началото си от лозаро-винарските региони. Сред страните от „Новия свят“, които развиват винен туризъм и заслужават да бъдат отбелязани, поради факта, че се налагат на пазара сравнително бързо, като произвеждат вино с отлично качество, развиват добри маркетингови стратегии, базиращи се на възможностите, които предлага туризмът за винарските изби, са САЩ, Аржентина, Чили, Австралия и Нова Зеландия. Към края на 90-те години на миналия век опитът на австралийските и калифорнийските винарни се възприема от голяма част от значимите винарски сили в света, които постепенно се ориентират към този нов вид туризъм.

Съществуват определени различия и специфики при винения туризъм в Европа и Америка. В Европа включването и някои популярни винарски региони и изби в туристическите маршрути е стара практика, въпреки това тя не е развивана като отделен бизнес, а е

била част от разбирането за туризма като пътуване за удоволствие. В САЩ и Австрия, например, се набляга на посещението на модерни изби, а също и на разкази за съвременни технологии, винопроизводство и винени стилове, а страни като Франция и Италия залагат на по-романтичната атмосфера – туристите могат да се „потопят“ в историята и традициите, свързани с производството на вино, т.е. акцентира се върху преживяването и историите и много по-малко на информацията.

България като страна на древни култури и цивилизации е наследила богати традиции в производството на вина. Винопроизводството и културата на виното у нас датират още от времето на траките, които са имали славата на най-добрите лозари и винари в Античността, а днес българските производители на вина предлагат своята продукция все по-успешно на международните пазари. Голяма част от тях откриват дегустационни зали и предлагат на своите гости възможността да се насладят на превъзходните качества, вкус и аромат на българските червени и бели вина. Всичко това, съчетано с богатата българска култура и прекрасна природа, създава неповторими преживявания на туристите, избрали определен винен маршрут. Чрез осъществяването на винени турове, туристите се запознават с вкусовите качества на виното, информират се за неговото съдържание, за начина на отглеждане на лозята, за условията на производство и съхранение на виното.

Първите стъпки във винения туризъм у нас са направени в края на 90-те години, когато няколко изби (винпром “Дамяница”, “Винарна Лясковец”, “Осмар” и “Димят-Варна”) започват да предлагат организирани дегустации за туристически групи. Постепенно тази практика се възприема и от други винарни, а някои туроператорски фирми трайно се ориентират към разработването на този нов продукт (Никовска, Михов & Стамов, 2013). По-конкретно началото на

енотуризма в България е поставено във "Винпром Лясковец", където се приемат чуждестранни туристи и им се представят българските вина. Трябва да се акцентира върху факта, че този вид туризъм се развива след промените в България, когато започват да пристигат в страната и самостоятелни групи, които включват както производители, така и търговци на вина. По време на прехода след 1989 г. настъпва срив българската винена индустрия – неудачна поземлена реформа и раздробяване на лозовите масиви, в редица случаи безогледна приватизация на винарските изби, загуба на пазари, намаляване на вътрешното потребление. С приемането на България в Европейския съюз започва нов етап в развитието на винопроизводството. С пред присъединителните земеделски фондове и програми като САПАРД и ФАР, много български винари и чужди инвеститори успяват да осъществят проектите си за модерни изби и лозя. Посоченото постепенно започва да променя облика на цялата винарска индустрия и за броени години във всички лозаро-винарски райони се появяват малки, средни и големи, отлично проектирани и добре оборудвани нови винарни с възможности за винен туризъм (Михайлов, 2012). Винените турове от своя страна започват да разцветят си след 2001 г. Тогава са създадени няколко тематични клъстери и са развити лъчове за винен туризъм. Както вече беше посочено, тласък в развитието на лозаро-винарството и на свързания с него винен туризъм в България дава програмата САПАРД. Европейските средства в нови лозови масиви и шата в различни части на страната също допринасят за популяризирането на този туризъм. Сред добрите примери за развиване на успешен винен туризъм у нас могат да се посочат: Шато Медово /село Медово, Бургас/, Винарна Bessa Valley /село Огняново, Пазарджишко/, Винарна Загрей /близо до Първомай/, Винарска изба „Todoroff”/ село Брестовица, пловдивско/, Винарска изба „Дамяница”/Мелник/, Винарска изба „Осмар”/Шу-

менско/.

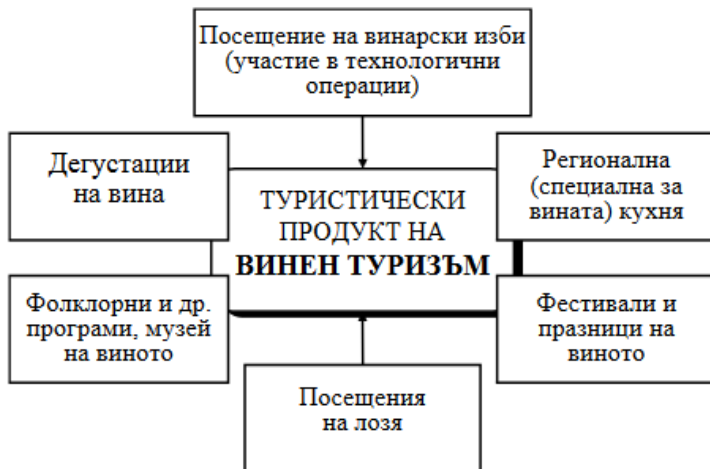
Енотуризмът в България е претърпял и продължава да търпи редица изменения в положителна насока, а страната притежава достатъчно ресурси, с които да отговори на търсенето на голяма част от туристите-любители на винени преживявания. Въпреки това организирането и предлагането на винени пътувания и посещения в България от страна на туроператори и турагенти присъства по-скоро за асортимент в тяхната дейност, отколкото като основно продуктово направление. Причините за посоченото могат да се търсят във все още недостатъчно оформената политика на винарските изби, а също така и в малкия по обем сегмент на почитателите на винения туризъм у нас.

Относно маркетинга на винения туризъм

Ключов момент при изграждането на ефективна система за маркетинг на енотуризма е неговото планиране и развитие. Тя може да се определи чрез взаимодействията, в които влизат представителите на бизнеса, клиентите/туристите, доставчиците чрез маркетинга на продукта и организациите по мениджмънт. За винения бизнес важна роля имат избите, които предоставят допълнителни услуги и атракции и разширяват нивото на удовлетвореност на туристите.

За да се реализира успешен маркетинг, е необходим добре разработен план, който да послужи при промотирането на винения продукт и да очертае концепцията за неговото развитие. Този план трябва да предоставя възможности за развитие на добри политики и общи маркетингови насоки. Елементите на маркетинговия план на туристическия продукт на винения туризъм се определят от съчетанието на продуктите и услугите, които могат да предложат заедно. Въпреки дискусиите, енотуризмът вече се е наложил като самостоя-

телен вид специализиран туризъм. Като се имат предвид характерните особености на предлагания туристически продукт, Стамов представя основните елементи на туристическия продукт на винения туризъм (вж. фиг. 1).

Източник: Никовска, Михов, & Стамов (2013), с. 313.

Фиг. 1. Елементи на туристическия продукт на енотуризма

Маркетинговите активности се осъществяват чрез срещи с туроператори, които вече са доказали своя успех в предлагането на пакетни услуги на разумни цени, промотиращи както у нас, така и в чужбина; установяване на контакти със сегменти със специален интерес; предоставяне на информация и резервации за винени мероприятия и турове във винени региони, предназначени за групови посещения и индивидуални туристи. За постигане на всичко изброено туроператорите трябва да установят контакт с хотелиери, ресторанти, винари, местни туроператори и агенти. С цел повишаване информираността на винените туристи е нужна подкрепа от страна на съответните асоциации, а промотирането на туристическия продукт може да се осъществи с помощта на разпространението на

рекламни материали, изпратени дори в страни, в които виното не е традиционна напитка. Още повече, че „външните връзки стимулират креативността, подпомагат намирането на нови технологии, понижават риска и влияят върху повишаване качеството на иновациите“ (Иванова, Р. 2016, с. 103).

Тук релевантно звучат думите на винения критик и познавач на българското вино Каролайн Гилби: „Ако вие не успеете да убедите сънародниците си да изберат българското вино, ще ви е много трудно да убедите в това чужденците“. Познавайки се на посоченото в контекста на винения туризъм, като начало трябва да се започне с привличането на достатъчен брой български винолюбители за посещения и дегустации в избите. Ако техните желаниа и потребности бъдат удовлетворени, ще бъде значително по-лесно да се търси и активно привличане на чуждестранни туристи.

Трябва да се има предвид, че директният маркетинг е от особено значение при винения туризъм. Най-добрият източник на информация и средство за реклама се оказват препоръките от групите туристи, пътуващи семейно или с приятели. Международни изследвания показват, че самите дестинации непрекъснато разширяват рекламната си дейност, като използват различни комуникационни канали (Statistics and Markets, 2014, Tendencies Enotur). Докато европейските дестинации за винен туризъм използват предимно традиционни средства, като организиране на панаири, разпространение на брошури, създаване на рекламни туристически офиси, то в т. нар. страни от „Новия свят“ – САЩ, Нова Зеландия, Южна Африка – тенденцията е към използването на иновативни средства, например интернет канали и социалните мрежи.

Промотирането на енотуризма влияе върху процеса на вземане на решение за участие във винен туризъм от страна на туристите и/или посетителите чрез привличане на тяхното внимание, подбуждане на интерес към преживявания, свързани с виното, убеждаване в

ползата от тях и в резултат участие във винен тур или дегустация, например. Доброто маркетингване ще доведе до устойчивост в дългосрочен план, а именно виненият туризъм ще допринесе за икономическото развитие на общините и дестинацията, винената индустрия, туристическия и хотелския бизнес.

Заключение

Основната констатация, която трябва да се направи в обобщение на гореизложеното е, че колкото по-атрактивно е предлагането на продуктите на винения туризъм, толкова повече се повишават тяхното търсене и качество. Ето защо практиците и изследователите в сферата на винения туризъм трябва да се стремят да повишават компетенциите си и да черпят опит посредством изучаването и прилагането на успешните практики в бранша. Предвид факта, че виненият туризъм се очертава като основна пазарна ниша на глобално ниво, чието развитие подпомага успешното развитие на винените дестинации, в близко бъдеще се очаква енотуризмът да достигне необходимото ниво на организация, планиране и мениджмънт, съответно да се радва на постоянно внимание както от теоретична, така и от приложна гледна точка.

Използвана литература

1. Василева, С. (2016). Популяризиране на туристическа дестинация България на международните пазари (на примера на целеви пазар Германия). *Управленска наука, икономика и бизнес практики – съвременни ракурси и предизвикателства: Международна научна конференция*. БСУ, с. 465-474.
2. Воденска, М.& Асенова, М. (2010). *Въведение в туризма*. София: Матком.
3. Иванова, Р. (2016). Изграждане на иновационна структура

като предпоставка за успешен иновационен процес. // Известия на Съюза на учените. Варна, 99-108

4. Киречев, Д. (2012). *Пространствено концентриране и интегриране в лозаро-винарския сектор*. //Известия на ИУ-Варна, бр. 1, с. 132-145

5. Михайлов, М. (2012). eprints.nbu.bg/1491/11/Vinen.doc

6. Михова, Н., Минчева, Л. & Иванова, Ц. (2011). Развитие на винения туризъм в Русенския регион. *Възможности и проблеми за развитието на алтернативните форми на туризъм в малките селища: Научно-приложна конференция с международно участие*. Пловдив, 187-194.

7. Нешков, М. (2009). *Винен туризъм*. Варна.

8. Никовска, К., Михов, Р. & Стамов, Ст. (2013). Винопроизводството в България – предпоставка за винен туризъм. *Храни, технологии и здраве: Международна научно-практическа конференция*. 309-314.

9. Getz, D. (2000). *Explore wine tourism: management, development & destinations*. Cognizant Communication Corporation.

10. Hall, M. et al. (2002). Wine tourism around the world: development, management and markets.

11. Statistics and Markets (2014). Tendencies Enotur.

12. Slavova, G., Peyceva, A., Fundamental prerequisites and opportunities for development of wine tourism in Bulgaria, *Journal of Mountain Agriculture on the Balkans*, 2017, 20 (3), Research Institute of Mountain Stockbreeding and Agriculture, 2017, 4

13. The South Australian Tourism Commission (1997).

14. Understanding the tourism industry; <<https://www.destinationnsw.com.au/wp-content/uploads/2014/03/Tourism-Business-Toolkit-VOL1-Intro.pdf>>

ТЕРИТОРИАЛНА СЪСРЕДОТОЧЕНОСТ НА ВИНАРСКИТЕ ИЗБИ В БЪЛГАРИЯ В КОНТЕКСТА НА ЛОЗАРО - ВИНАРСКИТЕ РАЙОНИ В СТРАНАТА

Докторант Ангелина Пейчева, angelina.peycheva.ap@gmail.com
Икономически университет - Варна

TERRITORIAL COORDINANCE OF THE WINE VINEYARDS IN BULGARIA IN THE CONTEXT OF THE WINE-GROWING REGIONS IN THE COUNTRY

Angelina Peycheva, PhD student, angelina.peycheva.ap@gmail.com
University of Economics – Varna

Резюме

Лозаро-винарският сектор в България е от особено значение за националната икономика, тъй като създава заетост и генерира доходи за голяма част от населението в селските райони. Отправна точка за неговото развитие е изграждането на съвременна структура на сектора и засилване на неговите конкурентни предимства. Важността на този икономически сектор и насоките за неговото развитие са подчертани в стратегически документи като Националната стратегия за развитие на лозарството и винарството в Република България 2005-2025 и Националната програма за подпомагане на лозаро-винарския сектор на България за 2014-2018 години. Основната цел на настоящия доклад е чрез анализиране производствената специализация на лозаро-винарските райони в България да разкрие връзката с териториалната съсредоточеност на винарските изби на територията на страната, отглеждащи лозя и развиващи винен туризъм.

Ключови думи: лозаро-винарство, райониране, винарски изби, винен туризъм.

Abstract

The wine sector in Bulgaria is of particular importance for the national economy as it creates employment and generates income for a large part of the

rural population. The starting point for its development is the construction of a modern structure of the sector and the strengthening of its competitive advantages. The importance of this economic sector and the directions for its development are highlighted in strategic documents such as the National Strategy for the Development of Viticulture and Wine Production in the Republic of Bulgaria 2005-2025 and the National Program for Support of the Viticulture and Wine Sector of Bulgaria for 2014-2018 years. The main purpose of this study is to analyze the production specialization of the wine-growing regions in Bulgaria and to reveal the connection with the territorial concentration of wine cellars on the territory of the country, growing vineyards and developing wine tourism.

Keywords: *viticulture, zoning, wine cellars, wine tourism.*

JEL: O13, Q12, Q13, R13

Увод

Винопроизводството е основна дейност свързана с обработката на грозде и важна предпоставка за развитието на винен туризъм в България – една от основните цели, залегнала в Националната стратегия за развитие на лозарството и винарството в Република България 2005-2025. Според председателя на ИАЛВ Красимир Коев „на територията на страната сега работят 264 изби, 18 са в процес на доизграждане, но за гроздоберна кампания 2017 те ще започнат да функционират”[11]. Винарските изби са основен обект при практикуването на винен туризъм и по-голяма част от тях вече го развиват, други работят съвместно с туроператори и туристически агенции за организиране на дегустации, винени фестивали и други празници на виното. Пред винопроизводителите в България се открива нова пазарна ниша – виненият туризъм, който обхваща все по-широко лозаро-винарските райони на страната и променя облика на много лозарски селища в тях.

Основно направление на лозарството в България е производството на винено грозде, което осигурява суровината за трапезни, качествени и други вина, за производството на винен дестилат, гроз-

дов сок, място за производство на гроздов концентрат и редица други направления. Различията в природо-климатичните условия и териториалните особености в отделните области на страната обаче водят до диференциране на параметрите, характеризиращи производствения потенциал на лозарството, както и неговата специализация и концентрация, което налага и районирането на лозарския сектор.

Винопроизводството е традиционно успешно развиващ се отрасъл и солиден ресурс в икономиката на България. По данни на Изпълнителната агенция по лозата и виното (ИАЛВ) преработеното грозде от реколтата 2016 за производство на вино и гроздова мъст, декларирано от регистрираните винопроизводители в Агенцията, е 173 503 тона. Общото количество произведено вино в промишлени условия е 1 207 784 хектолитра, като произведените вина със Защитено наименование за произход (ЗНП) са 9 510 хектолитра, вината със Защитено географско указание (ЗГУ) – 360 984 хектолитра и други вина – 837 290 хектолитра. Производството на гроздова мъст е 37 207 хектолитра [7].

Целта на настоящата разработка е да анализира общото състояние и производствената специализация на лозаро-винарските райони в България и да разкрие връзката с териториалната съсредоточеност на винарските изби на територията на страната, отглеждащи лозя и развиващи винен туризъм.

Лозаро-винарски райони в България – ретроспективен анализ

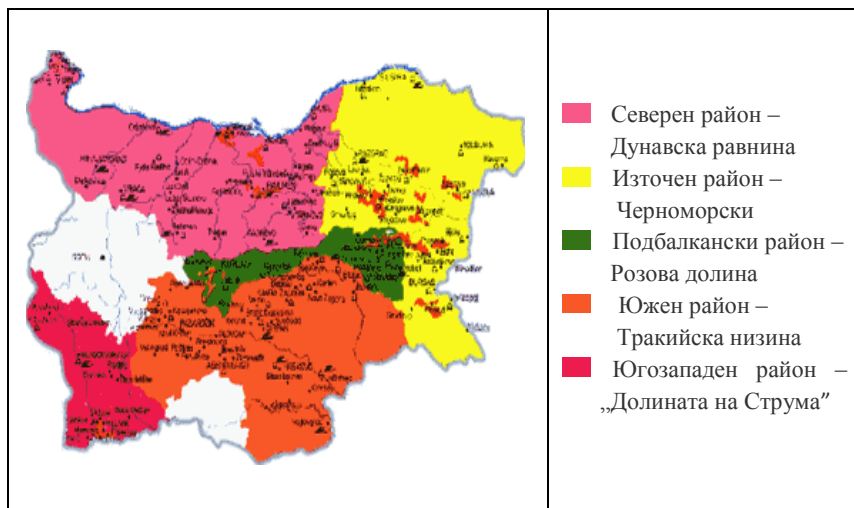
Районирането на лозарския сектор в България представлява териториално разпределение на сортовете лози, чиято цел е да се осигурят най-подходящите почвени, релефни, климатични и стопански условия за тяхното отглеждане в съответствие с конкретната им агробиологична характеристика[3]. В този смисъл районирането в лозарския сектор е важна предпоставка за повишаване на ефектив-

ността на производството и развитието на модерно лозарство в страната.

В исторически план първото райониране на лозарството в страната е извършено през 1951 г. (постановление № 1058 на МС от 30.VIII.1951 г.). Съгласно с това постановление, страната е разделена на следните райони: Севернобългарски, Рило-Родопски, Подбалкански, Черноморски и Мелнишки. Във връзка с издаденото по-късно постановление № 273 на Министерския съвет, отнасящо се до районирането на селскостопанските култури в страната, вкл. лозята, през периода 1955–1959 г. е осъществено цялостно изследване на лозарските райони, лозовите колекции и почвено-климатични те условия в България, като са определени най-подходящите сортове за съответните райони [1].

Към настоящия момент според ДВ бр. 67/16.08.2005, в България са обособени 2 основни района за производство на регионални вина: Дунавска равнина и Тракийска низина, които от своя страна са разделени на 5 лозаро-винарски района: Северен - „Дунавска равнина”, Източен – „Черноморски”, Подбалкански – „Розова долина”, Южен – „Тракийска низина” и Югозападен – „Долината на Струма”. За производство на качествени вина с гарантиран и контролиран произход са очертани 51 лозаро-винарски микрорайона. На 01.09.2017г. е внесен за разглеждане Проект за нов Закон за виното и спирните напитки и с Приложение №1 към чл.20,ал.4 се предлага това райониране да бъде запазено (Фиг.1).

Според съществуващото административно райониране на лозарството страната е разделена на шест статистически района (NUTS 2): Северозападен – Видин, Враца, Монтана, Ловеч, Плевен; Северен централен – Велико Търново, Габрово, Русе, Разград, Силистра; Североизточен – Варна, Добрич, Търговище, Шумен; Югоизточен – Бургас, Сливен, Ямбол, Стара Загора; Югозападен – Благоевград, Кюстендил, Перник, София (столица), София; Южен централен – Кърджали, Пазарджик, Пловдив, Смолян, Хасково[7].

Източник: Изпълнителна агенция по лозата и виното (ИАЛВ)

Фиг. 1 Лозаро-винарски райони в България

Производствена специализация на лозаро-винарските райони в България

През 2016 година площите с лозови насаждения в земеделските стопанствата са 50 892 ха, като от тях 36 551 ха са реколтирани. Произведеното грозде е намаляло с 19% спрямо предходната година. Най-много грозде е произведено в Югоизточен район 37% и в Южен централен - 34%. Червените винени сортове запазват доминиращата си роля в структурата на лозовите насаждения. По данни на ИАЛВ площите със сортове, подходящи за вина със защитено наименование за произход (ЗНП), са 15 900 ха, за вина със защитено географско указание (ЗГУ) – 21 115 ха, и за други вина – 23 403 ха. През 2016г. общо реколтираните площи с лозя намаляват с около 6% спрямо предходната година, като намалението е за всички сортове грозде. Близо 70% от лозята в стопанствата се намират в южната

част на страната, главно в Югоизточен и Южен централен райони.[8]

Водещ в производството на вино е Югоизточен район с 59% от общото промишлено производство, следван от Южен централен район с 21%. Най-малък е дялът на произведеното вино в Северозападен район – 1,8% (табл. 1). През 2015 г. в почти всички райони на страната се отчита увеличение на производството както на червени вина и розе, така и на бели. В Североизточния и Южния централен райони производството и на двете групи вина бележи над два пъти увеличение спрямо 2014 г. [7].

Таблица 1

**Количество произведено вино и гроздова мъст от предприятията
за винопроизводство - реколта `2015**

Район	Количество произведено вино и гроздова мъст, хектолитра								
	Вина със ЗНП (качествени)		Вина със ЗГУ (регионални)		Други вина (в т. ч. трапезни)		Мъст	Общо вина	
	бели	червени и розе	Бели	червени и розе	бели	червени и розе		бели	червени и розе
Северозападен район	50	1 719	2 715	3 865	4 097	10 937	49111	6 916	16 522
Северен централен район	0	249 104	15 776	13 453	17 075	25 932	59	32 851	41 876
Североизточен район	1 607	5 260	33 277	8 989	22 203	16 080	630	57 087	25 121
Югоизточен район	1 237	4 330	108 406	138 811	346 697	167 980	270	456 794	311 176
Югозападен район	0	0	2 811	12 194	26 471	45 439	6 586	29 343	57 673
Южен централен район	0	5 375	36 380	127 043	43 384	62 553	0	79 789	195 003
Общо	2 894	13 968	199 365	304 355	460 521	329 049	56656	662 779	647 371

Източник: Изпълнителна агенция по лозата и виното

В следствие на лоши климатични условия и поради факта, че за близо 13 000 ха лозя не са полагани грижи, ситуацията за 2016 година е различна - общото количество произведеното вино е 1 333 980 хектолитра – със 12% по-малко в сравнение с 2015г. 1 207 784 хектолитра са произведени в промишлени условия – спад

от 7% и 126 196 хектолитра са произведени в извънпромишлени условия – спад от близо 37%. Количеството получена гроздова мъст е с 19 449 хектолитра по-малко в сравнение с това от 2015г. Спадът при произведените вина с ЗНП е 44%, при вината с ЗГУ – 3%, има само лек ръст от 6% при производството на трапезни вина [7].

Териториална съсредоточеност на винарските изби в България

През последните години България с нейните възможности и опит във винопроизводството и развитието на туризма се превръща в популярна и атрактивна дестинация за винен туризъм – за 2017г. страната ни попада в топ 10 дестинации за винен туризъм в света.[9] Заражда се нов бизнес модел, при който чрез организирането на винени уикенди и турове, дегустации и фестивали, винопроизводителите биха могли да увеличат не само директните си продажби в избата и да добавят стойност на продуктите си, но и да спечелят лоялни клиенти, на които да доставят вино целогодишно.

Таблица 2

Позициониране на винарските изби в България по райони

Лозаро - винарски район	Брой на винарските изби	Обработвани лозя (дка)	Изби със зали за дегустация	Изби с места за настаняване
Северен - "Дунавска равнина	68	25 000	32	13
Източен - "Черноморски"	43	23800	21	9
Подбалкански – "Розова долина"	18	32 020	12	3
Южен - "Тракийска низина"	94	75 110	76	28
Югозападен - "Долината на Струма"	41	15 000	20	7
Общо	264	170 930	161	60

Източник: Собствени изчисления

Главните обекти на тези туристически посещения са винарски изби и прилежащите им лозя, които са позиционирани и съсредоточени в лозаро-винарските райони на страната (Табл.2). При тези посещения основният фокус са лозата и виното и всички основни дейности, свързани с тях – отглеждане и бране на грозде, преработване на гроздето във вино, всички винарски техники и технологии при производството, съхранение на вината в бъчви и бутилки, отлежаване, дегустация и други.

Най-много винарски изби има изградени на територията на Южен лозаро-винарски район „Тракийска низина”, следван от района на Дунавска равнина, а най-малко те са в Подбалканския район, който е и най-малък като територия. Прави впечатление, че от 345 420 дка реколтирани лозя с винени сортове, почти 50% от тях се обработват от винарските изби в страната, като най-много площи се обработват в Южния лозаро-винарски район „Тракийска низина”. На база на направеното от нас проучване и изследване почти 40% от винарските изби в страната имат изградени и оборудвани дегустационни зали, а 23% от тях имат и леглова база, допълваща продукта винен туризъм.

Изложените данни показват, че все повече се увеличават възможностите и предпоставките за развитие на винен туризъм в България. Обработвайки собствени лозя, вече много изби разчитат на добри печалби от вина с високо качество, които да продават директно на елитни ресторанти, на познавачи и ценители на виното [2].

Заключение

Представена е кратка характеристика на лозаро-винарското райониране на страната. Обобщени и анализирани са данни, специфични за лозаро-винарския сектор в България и по конкретно винарските изби като обект на туристическо търсене и тяхното местоположение.

Чрез разглеждане и анализиране на лозаро-винарските изби и тяхната съсредоточеност по райони може да се обобщи, че в страната съществуват достатъчно голям брой обработваеми земи, превърнати в лозови масиви, а от съществуващият не малък брой винарски изби в страната, почти 40% имат изградени и оборудвани дегустационни зали, а 23% от тях предоставят и леглова база, подходяща за развитие на винен туризъм. Представената информация за териториалната съсредоточеност на винопроизводството в България би била полезна при оформянето на винени туристически дестинации и при доизграждането на Пътища на виното, винени маршрути, турове и събития, свързани с лозарството и винопроизводството в страната ни.

Използвана литература

1. Стоев, К. И др., Райониране на лозарството в България. Земиздат, София, 1960.
2. Стамов, Ст., К. Никовска. Винен туризъм. Кота, Стара Загора, 2009
3. Алексиев А., А. Райчева. Регионални измерения на лозарството в България. Научни трудове, АУ – Пловдив, т. LIX, кн. 5, 2015
4. Пенков, М. Микрорайониране на лозарството в България. Лозарски тероар. Лозарство и винарство, бр. 3, 2009 с. 23-25.
5. Национална стратегия за развитие на лозарството и винарството в Република България 2005-2025 г.
6. Закон за вината и спиртните напитки, ДВ бр. 67/16.08.2005 г.
7. Производство на грозде и вино. МЗХГ, отдел „Агростатистика”, Бюлетини №309 – май 2016, №327 – май 2017.
8. Лозарски регистър – актуализация от 03.08.2016. Изпълнителна агенция по лозата и виното, <www.eavw.com>
9. Enthusiast Magazine, 2017, <www.winemag.com>
10. <www.bgvinarni.start.bg>
11. <www.epicenter.bg/article/Krasimir_Koev> – 01.02.2017

ЛОКАЛНОТО ПОТРЕБЛЕНИЕ КАТО ФАКТОР ЗА РАЗВИТИЕ НА ПРОИЗВОДСТВЕНИЯ ПОТЕНЦИАЛ НА БЪЛГАРСКОТО БИОЛОГИЧНО ПЧЕЛАРСТВО

Ас. д-р Дора Дончева¹, ас. д-р Константин Стоянов²
Тракийски университет, Стопански факултет, Стара Загора

LOCAL CONSUMPTION AS A FACTOR FOR DEVELOPMENT OF PRODUCTION CAPACITY OF BULGARIAN ORGANIC BEEKEEPING

Assist. Prof. Dora Doncheva¹, PhD; Assist. Prof. Konstantin Stoyanov², PhD,
Trakia University, Faculty of Economics, Stara Zagora
¹dora.doncheva@uni-sz.bg, ²stoyanov.konstantin@gmail.com

Резюме

България е традиционен производител и една от основните страни-носителки на био пчелен мед в света. През последните години все повече производители се ориентират към производство по биологичен път, водени от световните тенденции. Въпреки повишената роля на биологичното земеделие в страната, то не се отразява върху потреблението на тези продукти от българските потребители, а остава силно експортно ориентирано. В същото време националният пазар се характеризира със сравнително ниски относителни равнища на предлагане на био-продукти. Целта на статията е да се анализира и оцени локалното потребление на пчелен мед, като предпоставка и стимул за развитие на производствения потенциал на българското биологично пчеларство.

Ключови думи: консумация, пчелен мед, био продукти, биологично животновъдство, селско стопанство.

Abstract

Bulgaria is a traditional producer and one of the main exporters of bio-honey in the world. In recent years, more and more manufacturers have been orientated towards organic production driven by global trends. Despite the in-

creased role of organic farming in the country, it does not affect the consumption of these products by Bulgarian consumers, but remains highly export-oriented. At the same time, the national market is characterized by comparatively low relative levels of supply of bio-products. The aim of the article is to analyze and evaluate the local consumption of honey as a prerequisite and stimulus for the development of the production potential of Bulgarian organic beekeeping.

Keywords: *consumption, honey, bio-products, organic animal husbandry, agriculture .*

JEL: Q11, Q17, P32

Въведение

В световен мащаб пазарът на био-продукти бележи стабилен ръст от 10-15% на годишна база и е един от малкото сектори, който не се повлиява от състоянието на глобалната икономика. За последните 15 години пазарът на биологични продукти нарасна почти четири пъти, достигайки стойност от 81,6 милиарда долара за 2015 г., като над 38% от тях (31,1 млрд. долара) са добавени от европейският пазар (Willer and Lernoud, 2017). Водени от световните тенденции българските производители се стремят да увеличат площите и био-продукцията си.

Същевременно динамичното развитие на био-пазара формира недостиг на суровини за производството на био-продукти, от което обстоятелство видимо се възползват българските био-производители, изнасяйки над 90% от произведената био-продукция, предимно в Германия, която е най-големият пазар на био-продукти със стойност 9,5 милиарда долара, следвана от Франция, Великобритания, Италия и Швейцария (Willer and Lernoud, 2017).

Въпреки очевидните нарастващи възможности за производство и реализация на биопродукти и последващите социално-икономически и екологични ефекти, от тяхното „улавяне“, животно-

въдните био ферми в България са изправени пред сериозни проблеми – да произвеждат сертифицирани продукти, като в същото време реализират устойчиви нива на икономическа ефективност, което ще им позволи да реализират по-високи печалби и да запазят и разширят пазарните си позиции. Тези проблеми обуславят и по-слабото развитие на българското биологично животновъдство, сравнено с биологичното растениевъдство.

Независимо от повишената роля на биологичното земеделие в страната и бързият темп на развитие на българският био-пазар, потреблението на тези продукти от българските потребители остава слабо, а голяма част от тях са предназначени за износ. В същото време националният пазар се характеризира със сравнително ниски относителни равнища на предлагане на био-продукти.

Най-бързо развиващият се сектор от биологичното животновъдство е биологичното пчеларство. България е трета в света по брой отглеждани пчелни семейства (236 462 пчелни кошери за 2016 г.) по методите на биологичното земеделие и една от основните страни-износителки на био-пчелен мед в света.

Целта на настоящето изследване е да се анализира и оцени локалното потребление на пчелен мед, като предпоставка и стимул за развитие на производствения потенциал на българското биологично пчеларство. Изследването е част от проект № M05/4 „Производствен потенциал и локално потребление на биопродукти от животновъдството в Югоизточен район“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ по линия на финансиране на научни изследвания на млади учени – 2016 г.

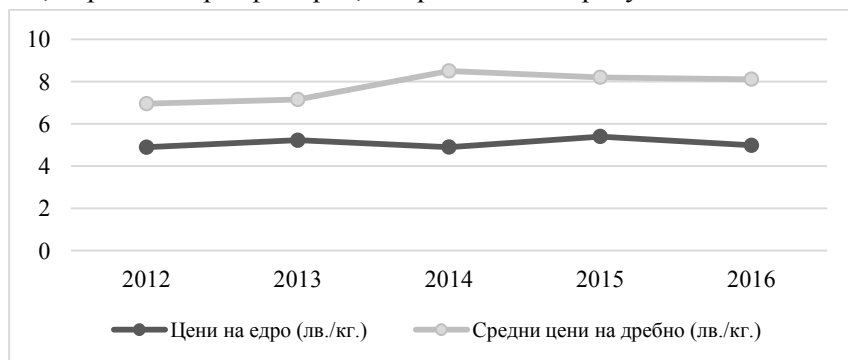
Изследването на възможностите на производствения потенциал на био-продуктите не може да се опише и обясни с един единствен показател, затова за осъществяване на поставената цел се залагат следните задачи: анализ на ценовите равнища на произведения пчелен мед; определяне и анализ на равнището на консумация на пче-

лен мед; анализ и оценка на производството, реализацията и търговията на пчелен мед.

Методология и данни

Био-пазарът в България изостава значително, в сравнение с повечето страни в Европа. Въпреки, че през последните години се наблюдава ръст на био-производителите (увеличение с над 150% за 2016 г. спрямо 2012 г.), обемът на произведената био-продукция остава малък, а продажбите са концентрирани предимно в големите градове. Пазарът на пчелен мед не прави изключение.

Официални данни за продажбите на био пчелен мед не се събират в страната, но по мнение на браншовите организации, разликата между цените на био и конвенционален мед е незначителна (фигура 1). Една от причините за това е наложеното мнение, че медът, дори и несертифициран, е здравословен продукт.

Източник: НСИ и Агростатистика

Фиг. 1. Средна цена на пчелен мед (био и конвенционален) в България за периода 2012-2016 г. (лв./кг.)

Цената за крайният потребител нараства последователно от 2012 до 2014 г., докато през 2015 г. и 2016 г. тя тръгна надолу, рес-

пективно с 4,94 % и 1,02% на годишна база. Едва 50-60% от тази цена остава в производителите. В същото време, средните цени на производител остават относително постоянни, като варират между 4,80 и 5,40 лв. за кг.

Въпреки тези условия, производителите не могат да извлекат максимума на местния пазар.

Българският пчелен мед е с много високо качество, с изключително добри физико-химични показатели, резултат от плодородните земи, с които разполага страната ни, което ги прави изключително подходящи за отглеждането на пчели.

Независимо, че през последните години броят на потребителите на здравословна био-храна се увеличава, все още потреблението е ниско и недостатъчно за формиране на устойчиви модели на потребление. Потреблението на пчелен мед не прави изключение.

Консумацията на пчелен мед на глава от населението в България не надвишава 0,5 кг. годишно (таблица 1). За сравнение, едни от най-големите консуматори на пчелен мед в Европа (по данни на ФАО), някои от които са и основни партньори на България в този отрасъл, употребяват двойно и тройно по-големи количества на глава от населението годишно: Гърция – 1,5 кг., Швейцария – 1,4 кг., Турция – 1,2 кг., Украйна – 1,15 кг. и Германия – 1,1 кг. Голяма част от тези количества в изброените страни се внасят, поради неблагоприятните условия за производство на пчелен мед, за разлика от България, която има конкурентни предимства в сектора.

Таблица 1

Консумация на пчелен мед (био и конвенционален) (кг. на глава от населението, годишно) за България, за периода 2012-2016 г.

Година	2012	2013	2014	2015	2016
Консумация на мед на човек (кг)	0,22	0,11	0,26	0,42	0,47

Източник: Собствени изчисления по данни от Агростатистика и Comtrade

Консумацията е изчислена по метода на хранителните баланси (food balance sheet), който е един от методите за анализ на моделите на предлагане и потребление на храни. Хранителните баланси са изградени от ФАО на база на националните сметки за доставката и използването на храни и се изчисляват като от храните, произведени и внесени в страната се извади изнесената храна (Kearney, 2010). Трябва да се отбележи, че консумацията, изчислена по този начин е малко надценена, тъй като не са изключени данните за подхранване на пчелните семейства и количествата на запасите.

Неустойчивият модел на локално потребление на пчелен мед се потвърждава и от отчетените намаляващи количества на продажбите на дребно (таблица 2).

Таблица 2

**Реализация на българският пчелен мед (био и конвенционален)
за периода 2012-2016 г.**

Вид реализация	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.
мерна единица	тона	тона	тона	тона	тона
Директни продажби на краен потребител	2321	2388	1867	1713	1736
Директни продажби на търговците на дребно	483	264	413	329	535
Общо директни продажби на дребно	2804	2652	2280	2042	2271
Продажби на преработвателни предприятия	3704	4889	4888	4534	3759
Продажби на промишлеността	204	254	184	195	623
Собствена консумация и подхранване на пчели	2015	2142	1710	2132	1899
Общо	8794	9937	9062	8903	8552

Източник: Агростатистика

За разглежданият петгодишен период общо директните продажби на дребно са намалели с 19%, което е резултат в най-голяма степен от 25 % намаление на директните продажби на крайния пот-

ребител за 2016 г. спрямо 2012 г.

При това състояние на местното потребление, логично е погледът на производителите да е насочен към външните пазари. 2/3 от българското производство се изнася навън, а само 1/3 от него се реализира на вътрешния пазар. В последните години България се превърна в традиционен износител на пчелен мед, като през 2012 – 2016 г. износът варира от 9 хил. т. до над 12 хил. т., което е ръст от два пъти, сравнено с периода преди 2012 г. За разглеждания период се забелязва осезаемо, че производството в страната не успява да задоволи търсенето зад граница, което е причината вноса на пчелен мед да нарасне с над 200 %. Въпреки това обстоятелство, не може да се пренебрегне факта, че разликата между търсенето и предлагането на пчелния мед намалява драстично с до 50%, което е резултат от развитието и засилващите се предимства на българското пчеларство.

Таблица 3
Производство, реализация и търговия на пчелен мед (био и конвенционален)
в България за периода 2012-2016 г.

Вид реализация	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.
мерна единица	тона	тона	тона	тона	тона
Производство (тона), в т.ч.	9186	10065	9268	11388	10218
Производство на био пчелен мед (тона)	2 448	1 606	1 517	2 160	1 941
Внос (тона)	655	1866	1146	1403	2009
ПРЕДЛАГАНЕ на пчелен мед (тона)	9841	11931	10414	12791	12227
Потребление (тона), в т.ч.:	8727	9937	9062	8903	8552
Директни продажби на краен потребител	2321	2388	1867	1713	1736
Директни продажби на търговците на дребно	483	264	413	329	535
Продажби на преработвателни предприятия	3704	4889	4888	4534	3759
Продажби на промишлеността	204	254	184	195	623

Собствена консумация и подхранване на пчели	2015	2142	1710	2132	1899
Износ (тона)	9314	12648	10132	9805	8893
ТЪРСЕНЕ на пчелен мед (тона)	18041	22585	19194	18708	17445
Разлика между търсене и предлагане	8200	10654	8780	5917	5218

Източник: Собствени изчисления по данни от Агростатистика, Евростат и Comtrade

Резултати и изводи

В световен мащаб пазарът на био-продукти бележи стабилен ръст от 10-15% на годишна база и е един от малкото сектори, който не се повлиява от състоянието на глобалната икономика. Водени от световните тенденции българските производители се стремят да увеличат площите и био-продукцията си.

Въпреки очевидните нарастващи възможности за производство и реализация на биопродукти и последващите социално-икономически и екологични ефекти, от тяхното „улавяне“, българското биологично животновъдство се развива по-слабо.

Независимо от повишената роля на биологичното земеделие в страната и бързият темп на развитие на българският био-пазар, потреблението на тези продукти от българските потребители остава слабо, а голяма част от тях са предназначени за износ.

Най-бързо развиващият се сектор от биологичното животновъдство - биологичното пчеларство, не прави изключение. България е трета в света по брой отглеждани пчелни семейства по методите на биологичното земеделие, но една от страните, чието местно потребление на този продукт остава изключително ниско. Наред с това обстоятелство и с ниската реализация на директните продажби на крайния потребител не може да се твърди, че локалното потребление е основен фактор за развитие на производствения потенциал на биологичен пчелен мед. Това е и причината 2/3 от производството

на пчелен мед да бъде реализирано на външните пазари.

В световен мащаб био-пазарите ще продължават устойчиво да растат в близките десетилетия, а заедно с тях и пазарите на биологични пчелни продукти. Биологичното пчеларство в ЕС (вторият по големина пазар в света) е с голям потенциал и важна роля в него ще играят страните от югоизточна Европа, включително и България, защото са едни от големите производители. Капризните пазари на Европа изпитват глад за качествен и сертифициран биологичен мед, поради което те се очертават като важни целеви пазари за българските пчелари (Любенов и Христаков, 2014).

Използвана литература

1. Аграрен доклад (2016) *Министерството на земеделието и храните*;
2. Любенов, Л., Христаков, И. (2014) Пазари и реализация на биологичните пчелни продукти. *Научни трудове на Русенски университет*, 53 (серия 5.1), 49-55;
3. Kearney, J. (2010) Food consumption trends and drivers. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London B: Biological Sciences*, 365 (1554), 2793–2807;
4. Willer, H. and Lernoud, J. (Eds.), (2017) *The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends 2017*. Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick, and IFOAM – Organic International, Bonn. Version 1.3 of February 20, 2017;
5. <<https://comtrade.un.org>>
6. <<http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>>
7. <<http://www.fao.org>>
8. <http://www.mzh.government.bg/MZH/bg/ShortLinks/SelskaPolitika/Agrostatistics/livestock_breeding>
9. <<http://www.nsi.bg>>

ВЛИЯНИЕ НА ЧЛЕН-КООПЕРАТОРИТЕ ВЪРХУ ПРОЦЕСА НА ВЗЕМАНЕ НА РЕШЕНИЯ В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМЕДЕЛСКИ КООПЕРАЦИИ

Ас. д-р Ангел Саров, angelsarov@abv.bg
Институт по аграрна икономика, Селскостопанска Академия, София,

IMPACT OF THE CO-OPERATIVE'S MEMBERS ON THE DECISION-MAKING PROCESS IN THE BULGARIAN AGRICULTURAL CO-OPERATIVES

Assist. Prof. Angel Sarov, PhD, angelsarov@abv.bg
Institute for Agricultural Economics, Agricultural Academy, Sofia

Резюме

Целта на настоящия доклад е да се анализира влиянието на член-кооператорите върху процеса на вземане на решения. Изследването се базира на казуси от 32 реално функциониращи земеделски кооперации на територията на България през периода 2014-2016 г. Установява се, че ръководните органи и член-кооператорите имат различна мотивация и цели. Прави се заключението, че хетерогенността и слабата ангажираност на членовете е предпоставка за отслабване на демократичността в управлението. Предлагат се промени в управленската структура на кооперацията в синхрон с добрите европейски практики.

Ключови думи: *земеделска кооперация, управление, процес на вземане на решение, демократичност.*

Abstract

The aim of this paper is to analyze the impact of the activity of members on the decision-making process. The survey is based on case studies of 32 real functioning agricultural co-operatives on the territory of Bulgaria during 2014-2016. Managerial bodies and co-operative members are found to have different motivations and objectives. It is concluded that the heterogeneity and weak commitment of members leads to a weakening of the democratic governance.

There are changes in the governance structure of the cooperative in line with good European practices.

Keywords: *agricultural co-operative, governance, decision-making process, democracy.*

JEL: Q13

Увод

Вече повече от двадесет години *съвременната българска земеделска кооперация* търси своето място сред обществения живот.

След влизането на България в Европейския съюз и наложилото се реструктуриране възникнаха нови проблеми за решаване в аграрния сектор. Част от тях се отнасят за визията и модела на земеделските кооперации. Според данни от Отдел "Агростатистика" към Министерството на земеделието, храните и горите (МЗХГ) земеделските кооперации постоянно намаляват. През 2003 г. те са 1941, докато през 2010 г. - техния брой е 940, а през 2015 г. - намаляват до 811. Тези данни показват негативна тенденция за бъдещето на кооперациите. Причини за това търсим в управлението, в управленската структура и спорното (поне засега) (не)участие на член-кооператорите в управлението.

Теоретично и юридически членовете са собственици на кооперацията, участват в нейното управление и са бенефициенти при разпределението на благата. Ползите от функционирането на кооперацията се изразяват в по-благоприятните цени на доставки и изкупуване, услуги, улеснен достъп до пазара, социална защита на членовете.

Демократичният контрол от членовете е застъпен в Хартата за кооперативната идентичност, приета от Международния Кооперативен Съюз през 1995 г. в Манчестър, Великобритания. Като демократични организации, те поне формално се контролират от своите членове, чрез активното им участие в процесите на вземане на ре-

шения. Контролът върху дейността се осъществява чрез принципа „един член – един глас”. Това означава, че независимо от размера на дяловата вноска и размерът на земята, с която участва, всеки член има един глас в Общото събрание (върховен управляващ орган) при вземане на решение.

В България през последното десетилетие земеделските кооперации функционират под засилена турбулентна пазарна среда. Поради тази причина ръководството е принудено да адаптира целите, стратегията и приоритетите в съответствие с конкуренцията. В стремежа си да се противопоставят по-успешно на корпоративните структури в земеделието, целите на кооперацията все по-често се отклоняват от желанията и интересите на членовете. Идентифицира се тенденция към разхлабване на кооперативните взаимовръзки между членовете и ръководството. Членовете не са активни участници в процеса на вземане на решения и на практика Общото събрание не работи.

Литературен преглед

В европейската и световна кооперативна наука, въпросът за демократичността в управлението се дискутира отдавна. Hanisch (2006) развива концепцията за кооперативната промяна. Авторът застъпва тезата, че поради влиянието на конкурентните пазари, в кооперативното предприятие намалява влиянието на членовете и отслабва кооперативната идентичност. Членовете не успяват да защитят своите интереси и кооперативен облик. По този начин земеделската кооперация приема характеристиките на конвенционалните бизнес единици (корпорациите) и става все по-трудно нейното разграничаване. В подобна ситуация демократичността в кооперативното управление е поставено пред изпитание.

Преди това Olson (1965) развива теорията за колективното действие, според която хората се възползват от приноса на другите

при създаването на публични блага. Успехът на колективното действие е в пряка зависимост от ясно регламентирани „правила на играта“, изпълнение и контрол. Това означава санкциониране на всички установени нарушения. В голяма степен хомогенността на членската маса би помогнала по отношение на предпочитания и индивидуални интереси в колективното действие (Poleete, A. R., Ostrom, E., 2004). Обратно, хетерогенността засилва противоречията и поставя под изпитание демократичността при вземането на решения.

В България изследванията отнасящи се до участието на член-кооператорите в процеса на вземане на решения са недостатъчни. Съществуват разработки (Кънева, К., 2015), където се представят анкетни проучвания (71 кооперации, от 1998 г.) анализиращи влиянието на членовете в Общото събрание при вземането на решения. Други автори (Иванова, Б., 2011) в ограничен обхват (21 земеделски кооперации в Пловдивска област), изследват разпределението на правата на собственост, където отчасти („незаинтересоваността на членовете и слабата им финансова зависимост от дейността на кооперацията води до липсата на мотиви за влияние върху политиката за развитие на организационната форма и естеството на управленските решения“) се засяга дискутираната тема. Последната статия по темата (анкетно изследване сред кооператори в 7 земеделски кооперации) в тесен смисъл се фокусира върху „участието на член-кооператорите в управленческата дейност на кооперацията“ (Анастасова-Чопева, М., 2012). Авторът откроява проблеми свързани с неразрешени противоречиви интереси и породена от това слаба активност на членовете. В настоящата разработка е разширен обхвата на изследваните земеделски кооперации (върху цялата територия на България), като информацията не се ограничава единствено до анкетно проучване, а се прилага дълбочинно изследване – казус (case study). Разнообразието от цели предопределя *двойствената природа* на кооперацията. Уникалността на кооперацията се представя от спецификата на функциите: от една страна, се организира стопанска

дейност, т. е. тя изпълнява икономически цели, а от друга – обществени (подобряване на социалния, културния и икономически статус не само на нейните членове, но и сред цялото общество). На практика, в „резултат от дейността, се раздвоява целеполагането“ (Йовкова, 2007).

Цел, изследователски въпроси и хипотеза

Целта на настоящия доклад е да се анализира влиянието на член-кооператорите върху процеса на вземане на решения.

В кооперативните структури трябва да се балансират целите на организацията с индивидуалните интереси на собствениците. Анализът ще се фокусира и върху различните мотивации на двете страни (членове и ръководни органи) за целите на земеделската кооперация.

Изследването търси отговор на следните изследователски въпроси:

✓ Каква е ролята на член-кооператорите в кооперациите като управленска структура?

✓ Защо ръководните органи променят целите на организацията и защо те често се отклоняват от интересите на член-кооператорите?

✓ Защо членовете не са активни участници в процеса на вземане решения?

Следователно, ще се тества следната работна хипотеза:

H 1: Хетерогенността на членовете засилва противоречията и затруднява участието им в процеса на вземане на решения, което поставя под изпитание демократичността при вземането на решения.

Методика на изследването

Изследването се базира на качествен анализ, който помага да се

разкрийт логическите и поведенчески взаимоотношения протичащи в кооперациите. В него се комбинират следните инструменти за събиране на информация: наблюдение, анкета, дълбочинно интервю, аналитични разкази. Информацията е синтезирана от 32 земеделски кооперации, опериращи на територията на България. Казусите (case studies) са осъществени за периода 2013-2016 г. В дълбочинните интервюта са включени представители на всички нива в структурата на управление в земеделската кооперация (председател, членове на управителен и контролен съвет, служители, механизатори, членове). В допълнение, за позадълбоченото разбиране на взаимовръзките в управленската структура, авторът става член на една от изследваните кооперации. В този случай се прилага, т.нар. „*внедрен казус*“.

Обобщение на казусите

В проведените дълбочинни интервюта се установи, че участието на член-кооператорите в процесите на вземане на решения е ограничено до въпросите, отнасящи се определяне размера на рентните плащания. Членовете са много чувствителни на тема рента и няма такъв, който да е забравен или да получи по-малко от това, което му се полага. На въпроса дали са активни при провеждане на Общо събрание, преобладаващо кооператорите поклашат глава в знак на отрицание. Това е основният проблем. Дори председателят не успява да ги мотивира: „*Ние сме възрастни, болни, стари хора и не можем да седим на тези столове с часове. Нали получаваме рента: олио, жито, брашно. Това е важното*“ – казват кооператорите. „*Преди 8 години на Общото събрание идваха над 100 члена за избор на ръководни органи, а сега едвам се събират по тридесетина*“. Средната възраст на интервюираните членове е над 65 години. Трудно се придвижват, изпитват затруднения със слуха, с говора, и възприятията са им ограничени относно разбирането за това какво се случва на тези събрания. „*На всяко Общо събрание започваме с*

първа точка от дневния ред – колко са отписани от кооперацията, защото са починали през изминалата година. Ако някой си потърси рентата, даваме я, ако не я потърси – влиза в полза на кооперацията.“, обобщава член на Контролния съвет.

Съществуват две категории кооператори, а именно: активни и пасивни. Активните членове са онези, които се вълнуват от дейността на кооперацията и са ангажирани в процесите на вземане на решения. Те живеят в близост до землището, физически активни са, и често се коалират по между си в групи по интереси. Представяват т. нар. „хомогенна“ част от членовете. Обикновено са източници на новите идеи. Често техните интереси противоречат на кооперативната идея и привнасят подходи в управлението в синхрон с корпоративните структури. Те са онези иноватори, които на Общите събрания застават зад схващането за диференциране на гласовете, в зависимост от дяловата вноска и капитал. Според тях, по този начин би се засилила ангажираността на по-голямата част от кооператорите. *„Според нас, ако се разреши броят на гласовете, да са в зависимост от притежавания дялов капитал, това би мотивирало хората да са по-активни“.* Активните кооператори са незначителна част от общата кооперативна маса и варират между 10 - 15%.

Пасивната група са преобладаващи и имат хетерогенни интереси. Не са наясно кога е учредена кооперацията, не са запознати със стратегията и целите. Не знаят дали кооперацията извършва допълнителни услуги и дейности; не са информирани за доставчиците, купувачите и партньорите на организацията. Не успяват да формулират какво означава демократичност в управлението, кооперативни ценности и принципи. Не са активни в работата на Общото събрание. Споделят своята позиция за идентифицирани отклонения от кооперативната идентичност. Не приемат политиката, че вместо на първо място да се задоволяват потребностите на членовете, ръководството в лицето на председателя е фокусирано към крайния, „външния“ клиент. Не приемат за демократично продажната цена на

млякото да е една и съща за членове и за външни клиенти. Проблемите при реализацията на продукцията също са сериозни. Няма информация, на какви цени се реализира произведената продукция, доставни цени за суровини и материали. Не на последно място остават въпросите, свързани с ОСП на ЕС. По-голяма част от тях не са чували за нея, за субсидиите, за механизмите на подкрепа, за I-ви и II-ри Стълб и т. н. Това обяснява пасивното им поведение.

Идентифицирани са кооператори, които не са доволни от работата на някои членове в ръководните органи (Контролен и Управителен съвет). Според тях, това са *формално* избрани органи и в голяма степен не изпълняват задълженията си. В резултат, председателят на кооперацията е натоварен със стратегическия и оперативен мениджмънт. Той поема отговорността да взема решения, отнасящи се до производствената структура, инвестиции, трудови ресурси, изборът на партньори във веригата на доставка, рента, контролни дейности. Председателите са извоювали уважението си, адаптивни са и умеят да поемат отговорност за взетите решения.

Повечето членовете отхвърлят предложението да се въведат промени в Закона за кооперациите, които да регламентират приемане на „външни“ (нечленове) членове в тези ръководни органи. Според тях, това едва ли би допринесло за създаване на независим мониторинг и контрол върху вземането на решенията. Със сигурност обаче, ако се въведе подобно изменение, би се променила облика на традиционната кооперация и тя би се доближила до корпорациите. Споделя се мнението, че подобни „външни“ участници в управлението ще имат користни цели и проводници на недемократични влияния.

Според някои председатели преобладаващото хетерогенно членство е проводник на негативно влияние и създава затруднения в процесите на вземане на решения: *„Колкото по-малко членове, по-добре. В нашата кооперация всички ръководни органи си вършат добре работата – УС, КС, ОС.“* На друга позиция са повечето

председатели, според които: „*Колкото повече членове - повече идеи*. Живущите в селищата се доверяват на председателите на кооперациите. „*Те оказват помощ и се отнасят към всички с грижа и внимание*“, споделят те.

Заплахата пред кооперативната демокрация възниква тогава, когато преобладават несъответствия на интересите на членовете, липсата на мотивация, асиметрията на информацията и склонността към риск от ръководните органи. Демократичността в управлението означава, че ръководните органи работят в интерес на кооператорите. Тя трябва да гарантира демократично управление, постигането на съвместни цели и зачитане на кооперативните принципи. Там, където има множество собственици, запазването на демократичността е затруднена поради трудности в съвместяването на разнопосочните интереси на член-кооператорите. В допълнение, слабата ангажираност на членовете към дейността на кооперацията е предпоставка за отслабването на контрола върху ръководните органи. Всичко това довежда до намаляване на доверието и неформално „отлюспване“ на членовете, което на по-късен етап се формализира.

Изводи

Проведеното емпирично изследване дава възможност да се направят следните изводи:

✓ Под влияние на засилващата се конкуренция на пазара, българските земеделските кооперации са принудени да се фокусират предимно върху икономически цели. Промените в поведението на потребителите, развитието на технологиите и глобализацията променят стратегията на кооперациите, която вече се определя като *пазарно ориентирана*. Бавно, но упорито протича процес на изменение на целите в кооперациите. Задоволяването на интересите на кооператорите не е приоритетна задача. Следователно, те губят доверие в ръководните органи и преустановяват ангажираността си про-

цесите на вземане на решения.

✓ Ръководните органи често заобикалят кооперативната идентичност и демократичните принципи на вземане на решения. Или казано с други думи, трудно съвместяват принципите на демократично вземане на решения с изпълнението на *икономическите цели*. Демократичното вземане на решения означава решенията да се вземат от Общото събрание на членовете, като регламентиран върховен орган. Косвено това се отнася и за решенията на членовете на Управителния съвет. *Демократичен баланс* е налице, когато се спазва демократичният модел за вземане на решения. Хетерогенното членство и недостатъчната активност на членовете са ключови фактори, водещи до авторитарно, а не до демократично вземане на решения.

✓ Естеството на тези индикатори предизвикват председателите да приемат изцяло в свои ръце управлението на бизнес процесите. Когато се наруши балансът на демократичното вземане на решения и се увеличи потенциалният конфликт на интереси между членовете, това обикновено довежда до доближаване на кооперативното управление до корпоративното.

Индикаторите на демократичен дисбаланс са следните:

1. По отношение на Общото събрание:
 - Нисък процент на участие на членовете в заседанията на Общото събрание;
 - Недостатъчна информираност на членовете;
 - Липса на институционални механизми за влияние и засилване активността на членовете;
 - неформални групи и коалиции на интереси;
2. По отношение на Управителния съвет:
 - Продължителност на мандати в Управителния съвет, особено за председателя;
 - Капацитет на Управителния съвет да осъществява ефективен

контрол над председателя;

– Технически и ръководни умения на членовете на Управителния съвет.

3. Индикатори за икономически дисбаланс:

– Ясно изразена тенденция към намаляване броя на членовете, които участват в Общото събрание;

– Наличие на некомпетентни членове в ръководните органи;

– Слабо изразена загриженост на председателя към интересите на членовете;

– Липса на съответните умения на членовете на Контролния съвет да осъществяват ефективен контрол.

В резултат на анализа поставената хипотеза се потвърди, а именно: *Хетерогенността на членовете засилва противоречията и затруднява участието им в процеса на вземане на решения, което поставя под изпитание демократичността при вземането на решения.*

Предизвикателства пред българските земеделски кооперации в синхрон с европейските практики

Промените в европейските земеделски кооперации през последните две десетилетия са фокусирани върху укрепването на кооперативната демокрация. Те са примери за модерни и устойчиви управленски модели. В тях са включени нови подпомагащи органи в управлението, комисии, неформални групи за контрол, външни експерти и др. Предлагат се хибридни структури и включване в управлението на собственици на земеделска земя, които не са членове. Те променят управленската структура, отнасяща се до взаимовръзките между ръководните органи и членовете, процесите на вземане на решения, правата на собственост и др. Всички те са създадени с цел укрепване на кооперативната демокрация и засилване ангажираността на членовете.

Естествено, че не е възможно автоматично да внедряваме добрите европейски практики в нашите условия. В българските земеделски кооперации трябва да се гарантират правата на собственост на кооператорите и да се следва стриктно зачитането на кооперативната идентичност. С оглед укрепването на демократичните принципи в управлението на традиционната земеделска кооперация се предлага:

✓ Регламентиране на избор на нов орган, наречен Съвет на членовете. В него да бъдат включени до 10 члена (живеещи в близост до землището), които да представляват останалите кооператори. С него се цели засилване мониторинга и контрола от членовете върху решенията, взети от УС;

✓ Избиране на Обществен съвет като консултативен орган към земеделската кооперация, съставен от авторитетни общественици. Те ще имат възможност да изразяват консолидирани становища по оперативни и стратегически въпроси, отнасящи се до дейността на организацията. Целта на този съвет е да засили външния контрол към дейността на кооперацията;

✓ Възможност представители от членуващите да се включват в заседанията на УС и КС с право на съвещателен глас. По този начин ще се скъси дистанцията между членовете и ръководните органи, ще има повече прозрачност при заседанията на ръководните и контролните органи. Това ще засили доверието на членовете към ръководните органи;

✓ Стимулиране учредяването на повече комисии (комитети) по етични, социални, правни, контролни и др. въпроси. Така ще се увеличи ангажираността на членуващите в управлението, все повече ще ги обединява и сплотява;

✓ Задължително членство в Кооперативен съюз (Регионален и Национален съюз), като се цели засилване на влиянието на ръководните органи в кооперацията. Целта е укрепване кооперативната система и възможността всички кооперации да бъдат ревизирани от

финансовите инспекции на специализираните Контролни органи към Националния кооперативен съюз.

Демократичността в управлението зависи от засилването на ангажираността и активността на собствениците. Правната рамка в България допуска избор на помощни органи, които да засилват активната позиция на членовете и да подпомагат управлението на операцията. Тяхната роля е да осъществяват допълнителен контрол върху вземането на решения и контрол върху изпълнението. Те могат да допринесат положително върху демократичността при вземането на управленски решения.

Използвана литература

1. Анастасова-Чопева, Минка. (2012). Член-кооператорите в управлението на земеделската производствена кооперация. *Сп. Земеделие плюс*, бр. 10, 2012, стр. 43-44.

2. Иванова, Б. (2011). Разпределение на правата на собственост в съвременните български земеделски кооперации. *Аграрни науки*, бр. 5, стр. 47-52.

3. Йовкова, Й. (2007). Кооперацията в глобализация се свят, *сп. Икономически алтернативи*, бр. 4, стр. 3-9.

4. Кънева, К. (2015). Институционални промени и структура реформа в земеделските стопанства, София, „Авангард Прима“

5. Olson, M. (1965). *The logic of collective action: Public goods and the theory of groups*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

6. Poleete, A. R., Ostrom, E. (2004). Heterogeneity, group size and collective action: The role of institutions in forest management. *Development and Change*, 35, 435-461.

7. Hanisch, M. (2006). Eine Theorie genossenschaftlichen Wandels. In: Münkner, H.-H.; Ringle, G. (eds.): *Zukunftsperspektiven für Genossenschaften. Bausteine für typengerechte Weiterentwicklung*. Bern: Haupt

ОТНОСНО НЯКОИ ПРОМЕНИ В ДАНЪЧНОТО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО, КАСАЕЩИ АГРОБИЗНЕСА

Докторант Николеета Цариградска, nikolet.a@abv.bg
Икономически университет – Варна

PARTICULAR CHANGES IN TAX LEGISLATION REGARDING AGRICULTURE

Nikoleta Tsarigradska, PhD student, nikolet.a@abv.bg
University of Economics - Varna

Резюме

В България данъчното законодателство е обект на редица промени, обусловени от членството ни в Европейския съюз, както и от бурното развитието на общественно-икономическия живот. За агробизнеса и в частност за земеделските стопани размерът на дължимите данъци оказва силно влияние върху икономическата им активност, разполагаемия им доход, възможностите за инвестиции в техника и иновации. Целта на доклада е да се вземе отношение по някои въпроси, свързани с настъпили промени в данъчното законодателство на Р. България, като се аргументират препоръки относно избора на ред на данъчно облагане в зависимост от размера на дейността на земеделските стопани.

Ключови думи: данъчно законодателство, данъчно облагане, земеделски стопани.

Abstract

Tax legislation in Bulgaria passes through many changes determined by our European Union membership obligations as well as the socio-economic standards rapid development in the country. The amount of tax due for the agriculture and in particular for farmers has a strong impact on their economic activity, disposable income, opportunities for investments in technology and innovations.

Main purpose of the report is to address some issues referring to changes that have already been made in Bulgarian tax legislation, arguing some recom-

mendations regarding tax order choice depending on the activity size that farmers perform.

Keywords: *tax legislation, tax due, farmers.*

JEL: H21, H24

През последните години бяха направени значителни изменения във всички данъчни закони, но тези промени, на които ще направим общ преглед са свързани със Закона за доходите на физическите лица, Закона за данък добавена стойност, и Закона за корпоративно подоходно облагане.

Едно от направленията на законодателни промени, въведени от началото на 2017 г. се отнася до **промяна във възможностите за избор на режим на облагане на физически лица, които са регистрирани като земеделски стопани**. От началото на 2017г. на физическите лица, които са регистрирани като земеделски стопани се дава правото да избират реда, по който ще облагат доходите си през 2017г. Възможностите, които са предвидени съгласно Закона за доходите и данъците на физическите лица (ЗДДФЛ) са следните:

1. Да облагат своите доходи по общия ред предвиден в чл. 28 от ЗДДФЛ, който гласи следното: „Годишната данъчна основа за доходите от стопанска дейност като едноличен търговец се определя, като облагаемият доход по чл. 26 за данъчната година се намалява с вноските, които самоосигуряващото се лице е задължено да прави за данъчната година за своя сметка по реда на Кодекса за социално осигуряване и на Закона за здравното осигуряване, както и с внесените в чужбина задължителни осигурителни вноски, които са за сметка на физическото лице (ЗДДФЛ)“. В този случай се прилагат следните изисквания:

– размерът на данъка върху общата годишна данъчна основа се определя, като общата данъчна основа се умножи по данъчна ставка от 10 на сто;

– деклариране на данъчното задължение с годишна данъчна декларация до 30 април на следващата годинана придобиване на дохода;

– внасяне на дължимия данък в същия срок;

2. Втората възможност на земеделските стопани е данъчно облагане по реда на чл. 29 от ЗДДФЛ с **нормативно определени разходи**. Това е на практика отклонение от принципа на „плоския данък”, което предвижда полученият доход да се намали с нормативно признати разходи за дейността. Това са разходи, които се признават а priori, без да е необходимо да бъдат доказвани документално, но и без право да се ползват по-големи проценти от определените за съответната дейност. Физическите лица, които не са търговци по смисъла на Търговския закон (т.е. лицата, които не са длъжни да водят делата си по търговски начин), намаляват облагаемият си доход от стопанска дейност както следва:

– с 60% за доходи от дейността на физическите лица, регистрирани като тютюнопроизводители и земеделски производители, за производство на непреработени продукти от селско стопанство, с изключение на доходите от производство на декоративна растителност;

– с 40 % за доходи от дейността на физическите лица за производство на преработени или непреработени продукти от селско стопанство (включително от продажба на произведена декоративна растителност), от горско стопанство (включително от събиране на диворастящи билки, гъби и плодове), от ловно стопанство и от рибно стопанство.

В тази възможна хипотеза предоставена от Закона, размерът на данъка върху годишната данъчна основа за доходите от стопанска дейност като едноличен търговец, както и за доходите от стопанска дейност по чл. 29а се определя, като годишната данъчна основа се

умножи по данъчна ставка 15 на сто.

От избора на гореописаният режим следва:

✓ прилагане на пропорционална данъчна ставка 15 % върху облагаемия доход, а не 10 % ставка за другите физически и юридически лица (поради включването и на данъка върху дивидентите, който би бил дължим по аналогия при дружествата, тъй като печалбата на ЕТ директно се включва в имуществото на физическото лице, без разпределение и дължими данъци);

✓ деклариране на данъчното задължение с годишна данъчна декларация по образец за физическите лица, като я подават до 30 април на следващата година;

✓ внасяне на дължимия данък в същия срок (30 април на следващата година);

✓ земеделските стопани нямат задължение да водят делата си по търговски начин.

Актуалните промени относно реда на облагане се свеждат до правото на избор на режим както следва:

а/ Ако през 2016 г. са се облагали по общия ред, земеделските стопани имат право да изберат от 1 януари 2017 г. да се облагат по реда, предвиден за едноличните търговци. Правото на избор в този случай следва да се упражни с подаване на декларация по чл. 29а, ал. 4 от ЗДДФЛ в срок до 31 декември 2016 г. Така избрания ред се прилага за срок **не по-кратък от 5 последователни данъчни години**;

б/ Ако през 2016 г. са се облагали с данък върху годишната данъчна основа (по реда, предвиден за едноличните търговци) и вече е изтекъл 5 - годишния период, за който задължително следва да се прилага този ред на облагане, могат:

– да продължат да се облагат по същия ред и след 1 януари 2017 г., като за целта не е необходимо да се подава нова декларация

по чл. 29а, ал. 4 от ЗДДФЛ; или

– да изберат да се облагат по общия ред на ЗДДФЛ (т.е. да формират облагаемия си доход след приспадане на нормативно определения процент разходи за дейността). В този случай, правото на избор се упражнява в срок до 31 януари 2017 г. чрез подаване на декларация по чл. 29а, ал. 4 от ЗДДФЛ.

Новорегистрираните земеделски стопани декларират правото на избор да се облагат като еднолични търговци само за годината на регистрацията им в годишната данъчна декларация по чл. 50 за същата година.

След изтичане на периода от минимум пет последователни данъчни години, за които се прилага облагане като едноличен търговец, земеделският стопанин може:

1. да продължи да се облага по изборения от него ред като едноличен търговец, без да подава нова декларация по чл. 29а, ал. 4 от ЗДДФЛ.

2. да избере да се облага по реда на чл. 29 от ЗДДФЛ с нормативно определени разходи, като упражни правото си на избор.

За земеделските стопани е съществено важно да направят информиран и адекватен избор относно данъчното облагане. Правейки избора си производителите следват целта за максимизиране на чистата печалба, която ще остане за тях след облагане с данъци, а това задължително е обвързано с прецизното данъчно планиране. Някои от най-съществените критерии, които следва да се съобразят при избора са следните:

✓ Дали разполагат с достатъчно разходно-оправдателни документи, с които да докажат извършените плащания за труд, материали и услуги.

✓ Инвентар, с който разполагат земеделските стопани. Важно е да отчетат дали разполагат с нова и скъпоструваща техника, която

набира големи разходи за амортизации или в стопанството е наличен стар и вече амортизиран машинен парк.

✓ Големината на стопанството като брой животни, ако е животновъдно, размерът на обработваемата площ, ако е зърнопроизводител или обемът на продукцията, ако обектът на решението е овощарско стопанство.

✓ Профилът, политиката и поведението на доставчиците на семена, торове, препарати и услуги т.е. издават ли коректно и навременно фактури за извършените услуги или продадените стоки и материали.

✓ Имат ли регистрация по ЗДДС.

✓ Познанията и финансовата, делова и счетоводна култура на земеделския стопанин.

Друга промяна приета през 2017 г. е **въведената възможност за подаване на еднократна коригираща декларация**. От 2017 г. облекчаващи и благоприятни промени се отчитат и по отношение на допуснати грешки и необходимост от корекции в годишна данъчна декларация по чл. 92 от Закона за корпоративно подоходно облагане за Данъчния финансов резултат и дължимия корпоративен данък.

В досега действащата разпоредба, ако се идентифицираше необходимост от коригиране на счетоводна грешка, свързана с ГДД по чл. 92 от ЗКПО за текущата година, данъчно задълженото лице следваше да уведоми писмено компетентния орган по приходите, който в 30-дневен срок от получаване на уведомлението предприема действия за промяна на данъчния финансов резултат и на задължението за съответния данъчен период. Тази процедура най-често включваше данъчна проверка или ревизия, което от своя страна създаваше множество неудобства и притеснения на данъчно задълженото лице.

С промяната на закона е въведена възможност да бъде извър-

шена корекция във вече подадената годишна данъчна декларация, **ако задълженото лице открие текуща счетоводна грешка, свързана с данъчния финансов резултат и данъчното задължение за корпоративния данък за предходната година.** За да се подаде коригираща декларация обаче следва подадената ГДД по чл. 92 от ЗКПО да бъде подадена в законоустановения и срок.

Съгласно новия текст на чл.75, ал.3 от ЗКПО данъчно задълженото лице може еднократно в срок до 30 септември на текущата година да коригира данъчния финансов резултат и данъчното задължение чрез подаване на нова декларация. Тази разпоредба е приложима и за открити през текущата година счетоводни грешки, свързани с предходната. Корекцията може да се извършва еднократно – в срок до 30 септември на настоящата година.

Ключови моменти за коректното използване на възможността за корекция на допуснати счетоводни грешки в ГДД по чл.92 от Закона за корпоративно подоходно облагане, обаче са следните:

✓ могат да бъдат коригирани само грешки, свързани с **предходна година**, т.е. грешки в ГДД по чл.92 от ЗКПО например за 2016 година, подадена до 31.03.2017 г.

✓ Срокът, в който данъчно задълженото лице може да се възползва от възможността за подаване на коригираща ГДД по чл. 92 от ЗКПО се счита до **30 септември.**

✓ Подаване на коригираща годишна данъчна декларация по чл. 92 от ЗКПО по този ред е **еднократна – наръчника по КПО за 2017 г.**

Ако се налага да бъде извършена корекция на грешка, свързана с ГДД по чл. 92 от ЗКПО за година преди предходната, задълженото лице следва да уведоми писмено компетентния орган по приходите, който в 30-дневен срок от получаване на уведомлението предприема действия за промяна на финансовия резултат и съответното задъл-

жение за дадения данъчен период.

По аналогичен ред по досега действащия ред се процедира и в случаите, когато е пропуснат срокът до края на септември или вече веднъж е подадена коригираща ГДД по реда на чл.75, ал.3 от ЗКПО за предходната година.

Друг съществен момент е продължаването действието на **въведения през 2014г механизъм на обратно начисляване на ДДС до 2018г.** През последните години борбата с данъчните измами в Европейския съюз, и по-специално вътреобщностните схеми свързани с ДДС са честа тема на редица дискусии, стратегии и промени в национали и общностни директиви. Измамите, свързани с ДДС, възлизат на милиарди евро всяка година за Европейския съюз и стотици милиони левове у нас.

Постепенното нарастване на търговията със зърно в рамките на европейската общност през последното десетилетие е довело и до увеличаване на така наречените измами от верижен тип в сектора на селското стопанство и в частност - търговията със зърно. За да се борят с увеличаването на вътреобщностните измами с т.нар. „липсващ търговец“ (Missing Trader Intra-Community fraud МТИС), известни повече като измами от верижен тип, които често пъти са свързани с многократна продажба на едни и същи стоки между търговци от различни държави-членки, някои държави-членки в това число и Р България поискаха от Комисията на Европейския съюз да приложи **дерогация** /частична промяна в закона за определен период/ , предвидена в член 395 от Директивата за ДДС, която дава възможност за **временно въвеждане на система за самоначисляване за някои стоки и услуги.** При механизма за самоначисляване местният доставчик не начислява ДДС на купувача, който на свой ред става лице-платец на ДДС. Механизмът на обратно начисляване на ДДС се прилага при доставки на територията на страната, по които полу-

чателят е регистриран по ДДС в България. Купувачът ще има право на приспадане на ДДС за зърното.

До 2014 г. при търговията със зърнени култури се прилага общия ред на ЗДДС, т.е. продавачът/доставчикът, който е регистриран за целите на ЗДДС, начисляваше ДДС и го получаваше от купувача.

От 1 януари 2014г. и в България действа режимът на обратно начисляване за зърнените и техническите култури като пшеница, соя, слънчоглед, лимец, рапица и др. Всеки производител на зърно с регистрация по ДДС в страната получава от купувача на зърното само стойността на продадената продукция без начислен 20% ДДС. Вместо това купувачът си самоначислява данъка 20% като задължение към държавата и сам носи отговорност за внасянето му. Мярката трябваше да действа до края на 2015 г., **но е удължена с още две години считано до 2018 г.** Това е максимално допустимият от Европейската комисия срок.

Фактът, че срока на мярката се продължава говори еднозначно, че за бюджета е постигнат очакваният ефект при изпълнение на годишния план за постъпления в бюджета, но от друга страна стоят интересите на агробизнеса.

За зърнопроизводителите въвеждането на обратно начисляване на ДДС рефлектира негативно, както и на всички периферни доставчици на суровини, необходими за земеделското производство. Ако в общия режим земеделците получаваха ДДС върху зърното и в текущия месец оперативни си приспаднаха целия данъчен кредит /ДДС/ натрупан от извършените разходи за покупка на препарати и семена, то сега процедурата е по-трудна и продължителна чакайки възстановяване на данъчен кредит от НАП.

Националната асоциация на зърнопроизводителите има изрично становище, че тежестта на обратното начисляване на ДДС се поема от фермерите. Механизмът ще се равнява на паричната равностойност на 20%, които се задържат непрекъснато в държавата и които така или иначе ще трябва да бъдат набавени като оборотни

средства в паричния баланс на производителите. Вследствие на това затруднение, земеделците ще използват финансови инструменти като кредити например, което ще оскъпява продукцията допълнително.

Според Националния съюз на земеделските кооперации в България (НСЗКБ), дерогацията на ДДС при зърното не трябва да ощетява стопаните. Те от своя страна настояват да се предвиди механизъм гарантиращ възстановяването на платения и при покупки ДДС на земеделските производители реално в рамките до 30 календарни дни, паралелно и независимо от евентуални проверки, а не в тримесечни процедури.

В своевременен отговор на исканията на браншовите организации от 01.01.2014 г. се въвежда и ускорено възстановяване на ДДС за земеделски производители. При това възстановяване на ДДС от НАП не се спазва общия ред за възстановяване, който даваше право на възстановяване в тримесечна процедура, а данъчният кредит се възстановява в 30-дневен срок от подаването на месечната справка декларация по ЗДДС /Съгласно чл. 92, ал. 3 от ЗДДС данъкът за възстановяване по чл. 88, ал. 3 от ЗДДС се възстановява в 30-дневен срок от подаване на справка-декларацията/. Условие, на което трябва да отговарят земеделците, за да се възползват от ускореното възстановяване е да са извършили за последните 12 месеца преди текущия месец облагаеми доставки със ставка 20 на сто на произведенияте от него стоки по приложение № 2, част втора, на обща стойност повече от 50 на сто от общата стойност на всички извършени от него облагаеми доставки. В приложение № 2 от Допълнителните разпоредби на ЗДДС са изброени видовете земеделска продукция /пшеница, ръж, овес, слънчоглед, царевица и др/, които са обект на обратно начисляване по сделките. От казаното до тук следва извода, че земеделците извършили продажби за предходните 12 месеца, от които минимум половината да са доставки на продукцията, за които се прилага реда за обратно начисление, могат да се възползват от т.нар.

ускорено възстановяване на ДДС, което е било заложено в искането на браншовите организации към правителството.

Въз основа на осъществения преглед и анализ на актуалната нормативна база, която третира въпросите относно обратното начисление на ДДС при търговията със зърнени култури, възможността за извършване на корекция на подадена ГДД и избора на ред на облагане на физически лица, регистрирани като земеделски производители достигахме до следните обобщаващи изводи:

1. Относно въведената мярка за обратно начисляване на ДДС, която ще продължи да се прилага до 2018г, може да се обобщи, че е постигнала необходимия фискален ефект за бюджета и има благоприятно влияние върху целия аграрен сектор. За ефекта от мярката сочат намалелите злоупотреби на недобросъвестни участници в търговията със зърно, както и въведената ускорена процедура за възстановяване на ДДС за земеделските стопани.

2. Въведената промяна по отношение на възможността за извършване на еднократна корекция на вече подадена годишна данъчна декларация /до 30-ти септември на текущата година/ се очаква да облекчи значително икономическите субекти при корекция на установените миналогодишни грешка, а дори и се явява възможност за корекция в миналогодишна ГДД при вече започнала ревизия или проверка, което би намалило евентуалните неблагоприятни последици от възложена данъчно производство.

3. Във връзка с промените в сроковете за избор на реда на данъчно облагане на земеделските стопани и възможността да се облагат по общия ред с данъчна ставка 10 на сто или по реда за облагане на ЕТ с данък в размер на 15 на сто и нормативно признати разходи най-общо може да се направи извода, че за по-дребните земеделски стопани е удачно да изберат данъчно облагане по реда с нормативно определените разходи, тъй като тяхната дейност често е свързана с направата на много разходи, като закупуване на семена,

торове и препарати, които не са оправдани с разходен документ, използват семействата си като трудов ресурс, който също не се обезпечавя документално. Аргумент за избора на този ред е също така липсата на нова земеделска техника или МПС, които да трупат ежегодни разходи от набраната амортизация. Водени от същите критерии може да направим заключението, че за по-мощните производители по-изгодно би било облагането по общия ред регламентиран в чл.28 от ЗДДФЛ, поради факта, че обичайно те са регистрирани по ДДС, което означава, че водят стриктна и ежемесечна счетоводна отчетност, имат разходно-оправдателни документи за направените разходи, разполагат с нов машинен, а често и автомобилен парк, които трупат големи признати разходи за амортизация.

Настъпилите промени в данъчен аспект налагат земеделските стопани да правят избор на алтернативни варианти за облагане, който оказва непосредствено влияние върху нетния размер на финансовия резултат. Това изисква, тази група управляващи да бъдат своевременно консултирани, с оглед вземането на адекватни и оптимални решения.

Използвана литература

1. ЗДДС: Закон за данък добавена стойност. В сила от 01.01.2007 г., изм. и доп., редакция актуална към ДВ, бр. 109 от 2013 г., в сила от 01.01.2014 г.

2. ЗДДФЛ: Закон за доходите и данъците на физическите лица. В сила от 24.11.2006 г., изм. и доп., редакция актуална към ДВ, бр. 97 от 2016 г., в сила от 01.01.2017 г.

3. ЗКПО: Закон за корпоративно подоходно облагане. В сила от 01.01.2007 г., изм. и доп., редакция актуална към ДВ, бр. 97 от 2016 г., в сила от 01.01.2017 г.

ИЗСЛЕДВАНЕ НА АНАЛИЗ НА ОПАСНОСТИТЕ ПРИ ПРОИЗВОДСТВО НА ВОСЪЧНИ ОСНОВИ

Гл. ас. д-р Антоанета Стоянова¹, Докторант Мариета Стефанова
Икономически университет – Варна

HAZARD ANALYSIS IN THE PRODUCTION OF WAXES BASES

Chief Assist. Prof. Antoaneta Stoyanova¹, PhD, Marieta Stefanova, PhD student
University of Economics - Varna
¹a.stoyanova@ue-varna.bg

Резюме

В настоящото изследване е представен анализ на различни видове опасности по етапите на технологичния цикъл при производството на восъчни основи. Основна цел на настоящия доклад е да се разгледат теоретичните и практически предпоставки за оценката на риска за безопасността при производството на восъчни основи чрез прилагането на метода HACCP при управление на риска за безопасността на продуктите. Изследването се очаква да бъде полезно при разработването на системи за управление на безопасността в производството на восъчни основи.

Ключови думи: *восъчни основи, HACCP.*

Abstract

The study presents an analysis of various types of hazards in the stages of the technological cycle in the production of waxes bases. The main purpose of this report is to examine the theoretical and practical prerequisites for the risk assessment for the safety of waxes foundations by applying the HACCP method to risk management for product safety. The research is expected to be useful in developing safety management systems in the production of waxes bases.

Keywords: *waxes foundation, HACCP.*

JEL: Q18, L66

Въведение

Потребителите изискват от Организациите, произвеждащи храни, да демонстрират обективни доказателства по отношение на безопасността на храните. Осигуряването на безопасността на храните, като най-важно свойство на качеството, е необходимо да се възприема и управлява като елемент от всички дейности, свързани с управлението. Безопасността на храните е нормативно регламентирано изискване в законодателството на всяка държава. Фирмите използват различни подходи, за да доказват на своите потребители безопасността на произвежданите от тях продукти.

През последните години **развитието** на управлението на безопасността на храните, се свързва с: токсикологията и механизмите на замърсяване на храни с химикали (Larsen, Karin , Beltoft , Lund , Binderup, & Frandsen , 2011); епидемиология на хранителните заболявания (Mallon, Van Elsas, & Salles, 2015); валидираните аналитични методи (WHO, 2014); процесите и технологиите за контролиране на рисковете (Hansen, Holm , Frewer , & Robinson , 2003). Широко проучени в литературата са системите за минимизиране на рисковете, свързани с продуктите и процесите (Taylor & Hoffmann, 2001), чрез проектиране и анализ на рискове по време на разработването на продукта. Система за безопасност на храните на производството на въсъчни основи следва да бъде в съответствие със Закона за ветеринарномедицинската дейност (сила от 02.05.2006 г., Обн. ДВ. бр.87 от 1 Ноември 2005г, изм. ДВ. бр.58 от 18 Юли 2017г.), Закона за пчеларството (Обн. ДВ. бр.57 от 24 Юни 2003г., изм. ДВ. бр.58 от 18 Юли 2017г.); Закона за храните (Обн. ДВ. бр.90 от 15 Октомври 1999г., изм. и доп. ДВ. бр.63от 4 Август 2017г.); Наредба 1от 26 януари 2016 за хигиена на храните (Обн. ДВ. бр.10 от 5 Февруари 2016г.); Наредба № 9 от 22 юни 2005 г. за условията и реда за одобряване и регистрация на предприятията за преработка на въсък и производство на въсъчни основи, както и на предприятията за производство и търговия с пчелен мед и пчелни продукти (обн., ДВ, бр. 54 от 1.07.2005 г.).

Основна цел на настоящия доклад е да се разгледат теоретичните и практически предпоставки за оценката на риска за безопасността при производството на восъчни основи чрез прилагането на метода HACCP при управление на риска за безопасността на продуктите. Изследването се очаква да бъде полезно при разработването на системата за управление на безопасността в производството на восъчни основи.

Методология и данни

Използвани материали. Проучването е проведено в производствен обект за восъчни основи в България. Проучени са 26 опасности, като е анализиран риска и приноса им за безопасността на храните. Изследвани са протичащите процеси и са анализирани пътищата за създаване на системен подход за управление на процеса на производство, за да се минимизира риска от реализация на негодна за консумация или некачествена продукция поради използвани неотговарящи на спецификациите суровини или изпълнени процеси.

Използван метод. Основен използван метод е HACCP (БДС EN 31010:2010) стандартизиран метод, предназначен за идентифициране и оценка на потенциалните опасности. Целта на прилагането на метода е свързан с идентифицирането на опасности и свеждането до минимум на рисковете чрез средства за управление на всички етапи за производство на восъчни основи. След като бяха определени и описани опасностите, беше анализирана степента на риска от появата на всяка опасност и вероятността тя да възникне в произведения продукт. Рискът беше определен с помощта на прилагания метод, в зависимост от честотата и тежестта на неговата поява посочени в таблица 1.

Таблица 1

Методика за определяне на клас на риск (P)

Т - Тежест на въздействие	В - Вероятност- честота на възникване на дадена опасност		
	Ниска 1	Средна 2	Висока 3
Висока 3	С (среден риск)	В (висок риск)	В (висок риск)
Средна 2	Н (нисък риск)	С (среден риск)	В (висок риск)
Ниска 1	Няма риск	Н (нисък риск)	С (среден риск)

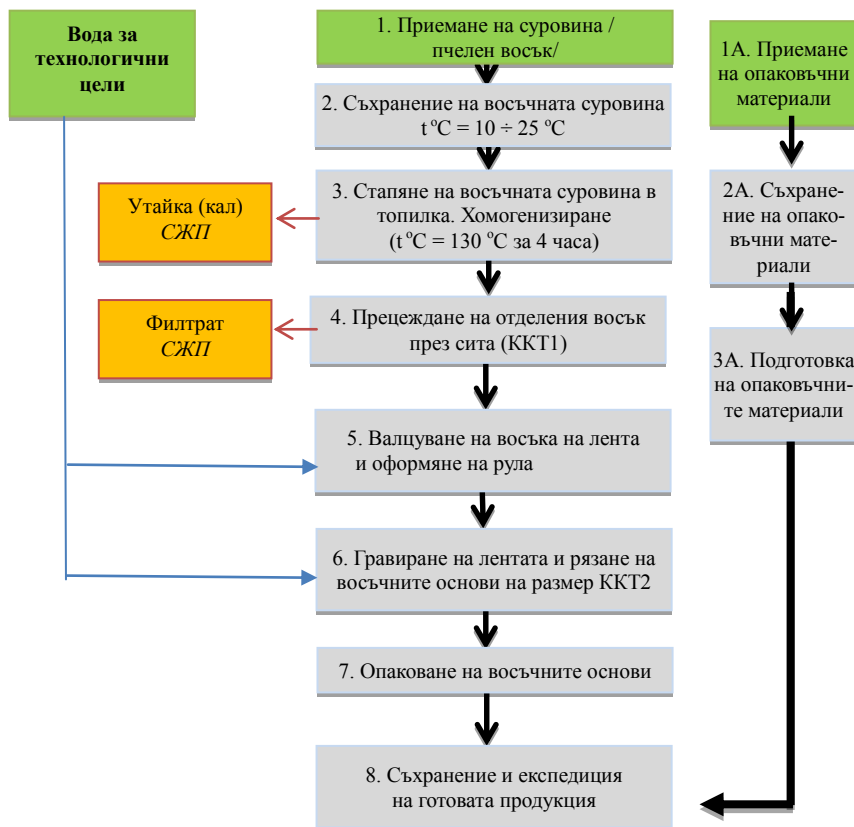
Резултати и изводи

Реализирането на поставената цел, свързана с осигуряване на безопасността на осъществените основи беше постигната на практика, с разработването и прилагането на правила свързани с **добрите производствени и хигиенни практики**.

Провеждането на анализа на опасностите наложи изготвяне на технологична схема за приемане и съхранение на суровините, опаковъчните и спомагателни материали, експедиция на осъществените основи и проверка на съответствието и на място. Технологичният процес е представен под формата на диаграма фиг.1 „Диаграма на производство на пчелна основа“.

Изготвената диаграма ясно, логически и последователно определя всички стъпки от технологичния цикъл. След съставяне и документиране на диаграмата, беше извършена проверка на място в производствената база дали разработената технологична схема отговаря по пълнота, обхват и точност на стъпките на технологичния процес, прилаган на практика. Диаграмата се валидира, за да удостовери съответствието с реалната ситуация.

Резултатите от анализа на биологичните, химичните и физични опасности са представени в таблица 2.

Фиг. 1. Диаграма на технологичния процес – производство на восъчни основи

Таблица 2

Анализ на опасностите при производство на восъчни основи

№	Стъпка от процес	Опасност	Описание	В	Т	Р
1.	Приемане на восъчна суровина /пчелен восък/	Биологична	Патогенни за пчелното пило микроорганизми – спори на гнилцови заболявания	В	В	В
		Химична	1.Остатъци от лекарства, използвани за контрол над пчелните заболявания, предимно акарициди, прилагани за борба с	В	Н	В

№	Стъпка от процес	Опасност	Описание	В	Т	Р
			акари.2. Химикали, използвани в пчеларството; 3. Наличие на тежки метали алуминий- 4. Остатъци от препарати за ДДД обработка			
		Физична	1.Опасности от оборудването (метални, текстилни и полимерни частици), инвентара и работещия персонал обекта; 2. Прах и нечистотии от околната среда и включването на чужди примеси с органичен и минерален произход; 3. Поява на следи складови и полски вредители.	В	В	В
1А	Приемане на опаковъчни материали от хартия и картон	Биологична	1.Вероятност за микробна обсемененост от транспортни средства - Санитарно показателни микроорганизми. 2.Наличие на плесени по повърхността на единичните опаковки при неправилно съхранение и нарушена цялост на транспортната опаковка.	Н		-
		Химична	1.Получените опаковки може да са изработени от материал, който не е разрешен за контакт с храни 2.Не се допуска наличие на тежки метали	Н	Н	-
		Физична	1.Замърсявания по механично по повърхността на хартията от разкъсани транспортни опаковки. 2. Следи от включвания на складови вредители. 3. Прах и други механични замърсявания от липса на добра хигиена на складовите помещения	Н	Н	-
2.	Съхранение на вощъчна суровина	Биологична	1. Патогенни за пчелното пило микроорганизми – спори на гнилцови заболявания; 2. Санитарно показателни микроорганизми; 3. Плесени; 4. Остатъчни продукти от жизнената дейност на гризачи, птици и др. Складови вредители	Н	Н	-
		Химична	Няма опасности	-	-	-
		Физична	1. Прах и нечистотии от околната среда и включването на нехранителни съставки от суровини и опаковки; 2.Физични опасности, свързани с оборудване-	Н	Н	-

№	Стъпка от процес	Опасност	Описание	В	Т	Р
			то(метални или дървени частици), инвентара и работещия персонал в обекта;			
3.	Стапяне на восъчната суровина в топилка. Хомогенизиране	Биологична	1. Патогенни за пчелното пило микроорганизми – спори на гнилцови заболявания; 2. Санитарно показателни микроорганизми.	В	В	В
		Химична	1.Остатъци от миещи и дезинфекционни препарати.	Н	Н	-
		Физична	1.Минерални включвания от питейната вода; 2.Механични включвания от инвентара и съоръжения. 3. Попаднали частици и вещи от работещия персонал	Н	В	С
4.	Прецеждане на отделения восък през сита	Биологична	1. Остатъчни спори или вегетативни форми на микроорганизми от суровините; 2. Санитарно показателни микроорганизми.	Н	В	С
		Химична	1.Остатъци от миещи и дезинфекционни препарати; 2.Възможност от поява на химична опасност от замърсена работна среда и инвентар	Н	Н	-
		Физична	1. Прах и нечистотии от околната среда(мазилка, насекоми); 2. Примеси от съставни анатомични части от пчели или други складови неприятели; 3.Механични включвания от инвентара;	Н	Н	-
5.	Валцуване на восъка на лента и оформяне на рула	Биологична	1.Санитарно показателни микроорганизми; 2.Плесени.	Н	Н	-
		Химична	Остатъци от миещи и дезинфекционни препарати	Н	Н	-
		Физична	1. Попадане на частици от персонала, участващ в тази стъпка от технологичния процес; 2. Включвания на метални части от оборудването 3. Прах и нечистотии от околната среда.	Н	Н	-
6.	Гравирание на лентата и рязане на восъчните основи	Биологична	1.Санитарно показателни микроорганизми. 2.Плесени.	Н	Н	-
		Химична	1.Остатъци от миещи и дезинфекционни препарати	Н	Н	-
		Физична	1. Примеси, попаднали от недобро по-	Н	-	-

№	Стъпка от процес	Опасност	Описание	В	Т	Р
	на размер	зична	чистване и дезинфекция на инвентара и оборудването; 2. Чужди включвания от работещия персонал (косми, бижута, копчета)			
7.	Опаковане на восъчните основи	Биологична	1. Санитарно показателни микроорганизми свързани с хигиената, персонала и от опаковките; 2. Обсеменяване със смесена микрофлора от инвентара и оборудването.	Н	Н	-
		Химична	1. Съдържание на химични вещества в опаковките, недопустими за контакт с храни; 2. Остатъци от биоциди, използвани за дезинсекция	Н	Н	-
		Физична	1. Механични включвания от оборудването и персонала	Н	Н	-
8.	Съхранение и експедиция на готовата продукция	Биологична	1. Вероятност за развитие на микрофлора при неспазване на условията на транспортване и не добра хигиена на транспортните средства при нарушена цялост на опаковките; 2. Санитарно показателни микроорганизми	Н	Н	-
		Физична	1. Чужди примеси и включвания от околната среда (прашинки, насекоми); 2. Попаднали частици в готовите продукти от обслужващия персонал; 3. Попадане на частици при използването на неподходящи опаковки	Н	Н	-

При анализа на различни видове опасности по етапите на технологичния цикъл бяха идентифицирани следните 26 опасности, от които 4 с висок, 2 със среден и 20 с нисък риск в осигуряването на безопасността. Това позволи да бъдат идентифицирани кои от опасностите са значими за технологичния процес и каква е степента на риска, която те носят за произвежданите восъчни основи. Бяха идентифицирани следните високо рискови химични и физични опасности:

✓ **Биологичните опасности** - микробно замърсяване на суровина /пчелен восък/ с американски гнилец - не представлява опас-

ност за здравето на човека, но представлява много голям риск за здравето на пчелните семейства, следи се за правилното протичане на етап „Стапяне и хомогенизиране на восъка“, за да се елиминира в технологичната стъпка. Други патогенни микроорганизми от от складови вредители или персонал.

✓ **Химичните опасности** – основните опасности за замърсяване на пчелните продукти са в резултат от пчеларската практика и в много по-малка степен от околната среда. Определените високо рискови химичните опасности възникнат от суровини, които съдържат остатъчни количества от пестициди (инсектициди, фунгициди, хербициди и др.). Рискът от използване на пестициди е свързан с токсичността им за пчелите. Беше установено, че основният източник за замърсяване на пчелните продукти са акарицидите. Опасността не може да минимизирана с продължителното варене на восъка, защото акарицидите, не се разтворими във вода. Минимизирането на рисковете може да се осъществи, чрез използването на натуралните акарициди и естествено съдържащите в тях водоразтворимите органични киселини (мравчена и оксалова).

✓ **Физичните опасности** – основните рискове са свързани с примеси и чужди включвания в крайните изделия на етап „Прецеждане и филтруване на стопения восък“ в технологичната схема на производство и неправилен санитарно-хигиенен режим свързан с риск от попадане на физични замърсители.

Заклучение

От извършения анализ на различните видове опасности и оценка на риска е видно, че опасностите с висок риск, са тези, който изискват да се прилагат адекватни мерки на контрол, включително и коригиращи действия, когато контролът констатира тенденция риска да излезе от допустимите нива. Всеки производител на восъчни основи самостоятелно определя как най-ефективно да работи и приложи в практиката си тези мерки под формата на процедури, инструкции, изпитвания и измервания, за да гарантира постигане на целта относно изискванията за хранителна безопасност зас-

тъпнени приетите нормативни документи. Прилагайки принципът на процесния подход в наблюдението и контрола на технологичния процес, свързан със създаването и реализацията на произведените храни се осъществява превенция, като се поставя ударението върху премахването на опасностите или редуцирането им до допустими граници, в регламентирани от производителя параметри и режими.

Прилагането на подходящи механизми и инструменти са основа за изграждане и внедряване на съвременна система за управление, чрез която се дава адекватен отговор на налагащите се нормативни изисквания, и се установяват трайни партньорски взаимоотношения на международните пазари, включително и доверие от страна на консуматорите.

Използвана литература

1. БДС EN 31010:2010 Управление на риска. Методи за оценяване на риска (IEC/ISO 31010:2009) Приложение В.7 Анализ на опасностите и контрол на критичните точки. 2010. Български институт по стандартизация. София
2. Hansen, J., Holm, L., Frewer, L. & Robinson, P., 2003. Beyond the knowledge deficit: recent research into lay and expert attitudes to food risks. *Appetite*, 41(1), pp. 111-121.
3. Larsen, J. и др., 2011. EFSA Panel on Food Contact Materials, Enzymes, Flavourings and Processing Aids (CEF); Scientific Opinion on Flavouring Group Evaluation 20, Revision 3, Parma: European Food Safety Authority.
4. Mallon, C. A., Van Elsas, J. D. & Salles, J. F., 2015. Microbial invasions: the process, patterns, and mechanisms. *Trends in microbiology*, 23(11), pp. 719-729.
5. Taylor, M. R. & Hoffmann, S. A., 2001. Redesigning food safety. *Issues in Science and Technology*, 17(4), pp. 26-30.
6. WHO, 2014. Advancing food safety initiatives: strategic plan for food safety including foodborne zoonoses 2013-2022, Geneva: World Health Organization WHO Press.

ИЗСЛЕДВАНЕ НА ВЪЗМОЖНОСТТА ЗА ИЗГРАЖДАНЕ НА ЕКО СЕЛИЩЕ В СЕЛО ГОВЕДАРЦИ, ОБЩИНА САМОКОВ

Ст. пр. д-р Димитър Димитров, dd_xero@ue-varna.bg
Икономически университет–Варна

SURVEY OF THE POSSIBILITY FOR BUILDING ECO-CITY HOUSE IN GOVEDARTSI, MUNICIPALITY SAMOKOV

Senior lecturer Dimitar Dimitrov, dd_xero@ue-varna.bg
University of Economics - Varna

Резюме

Целта на доклада е да се изследва възможността за създаване на Еко селище в село Говедарци, община Самоков. Актуалността на темата е свързана с „Програмата за развитие на туризма в община Самоков 2015-2020 г.“, която е в съответствие с приоритетите на Националната стратегия за устойчиво развитие на туризма в България 2014-2030 г. Докладът представя анализ на възможността за изграждане на Еко селище в изследвания район като част от развитието на екотуризма и селския туризъм в България.

Ключови думи: *изследване, възможност, изграждане, еко селище, селски туризъм*

Abstract

The purpose of the report is to explore the possibility of creating an Eco Village in the village of Govedartsi, Samokov municipality. The actuality of the topic is related to the Tourism Development Program in Samokov Municipality 2015-2020, which is in line with the priorities of the National Strategy for Sustainable Development of Tourism in Bulgaria 2014-2030. The report presents an analysis of the possibility of construction Of the Eco Village in the research area as part of the development of ecotourism and rural tourism in Bulgaria.

Keywords: *research, opportunity, construction, eco village, rural tourism.*

JEL: O13, Q13

Въведение

Туризмът създава предпоставки за успешно решаване на редица икономически и екологически проблеми, свързани с индустриализацията, урбанизацията и пазарната организация на стопанската дейност. Особена актуалност за селските райони имат проблемите с реализацията на продукцията, породени от нееластичното търсене на земеделските стоки. Селският туризъм, чрез силно икономическата еластичност на търсенето на туристическия продукт, осигурява значителни възможности за подобряване икономическата устойчивост на земеделието.

Развитието на екологичния туризъм поставя в центъра на вниманието нуждата от закрила на недокоснатата и деликатна околна среда. От друга страна туриста, практикуващ екотуризъм, е повзискателен, търсещ по-високо качество на услугите и необезпокояван контакт с природата.

През последните години нашата страната е в период на труден преход. Промените доведоха до обедняване на определени групи от населението. Живеещи основно в малки селища, често намиращи се в непосредствена близост до ценни природни обекти и културно-исторически паметници. Екотуризмът е добра възможност за тези райони на страната да се съживят икономически, тъй като природните и културните ресурси за неговото развитие са налице и не са нужни големи инвестиции. И понеже екотуризмът се развива най-често като малък или семеен бизнес, той може да осигури на местните хора стимул да останат да работят в природните райони, да предотврати обезлюдяването и да изгради множество местни центрове на икономически просперитет. В тази връзка започнаха да се реализират различни проекти имащи за цел опазване на околната среда, биоразнообразието, предоставяне на екологично образование, възпитание и интерпретация, развитието на предприемачеството,

изграждат се различен тип Еко селища и туристически маршрути, които допълват и стават част от общия туристическия продукт на страната.

Определението дадено от Международно Общество за Екотуризм – The International Ecotourism Society (TIES) гласи следното: *Екотуризмът е отговорно пътуване до природни места (територии, райони, зони), което съхранява околната среда и поддържа благополучието на местните жители*⁸.

Селският туризм е приоритет в развитието на община Самоков, за което свидетелства „Програма за развитие на туризма в община Самоков 2015-2020 г.“. При разработването на Програмата е използван подход на планиране в подкрепа на общия икономически растеж в община Самоков, който е измерим, социално ориентиран и цели създаване на възможности за заетост, нови работни места в туризма и съпътстващи дейности и услуги, трайно подобряване качеството на живот и повишаване доходите на населението. Тази програма има за цел да осигури трайна конкурентоспособност на община Самоков като привлекателна дестинация за активен устойчив туризм през всички сезони на годината.

В продължение на много години България изгражда и развива предимно морски и планински туризм. Световните тенденции в туристическата индустрия и на туристическия пазар налагат в страната ни да се търсят алтернативните видове туризм. Една добра възможност в това отношение е създаване и развитие на екологичен и селски туризм у нас. Най-голямото богатство на България е съчетанието на разнообразна и съхранена природа с ценно културно-историческо наследство, традиции, бит и гостоприемство.

⁸ Екотуризм в България – анализ, възможности и добри практики. Стара Загора, 2011, с. 4.

Условия и предпоставки за изграждането на Еко селище в село Говедарци

Характеристика на местоположението

Село Говедарци е най-голямото село в самоковска община и в него живеят 1385 жители.⁹ Това е първото село в България, обявено за национален курорт от Цар Борис III. Отстои на 13 км югозападно от Самоков и на 73 км от София¹⁰. В римско време в този район е имало рударски селища, като тук се е добивало и злато. Край селото има изградени манастири, като най-известния е „Св. Георги“. Това населено място е изходен пункт за много туристически маршрути, включително за Седемте рилски езера, Рилския манастир и др. Говедарци се радва на идеални климатични условия като летовище. Заобиколено е от вековните борове на Национален парк Рила, в близост е до планинския курорт – Боровец (15 км.) и туристическия планински център Мальовица (13 км.). В околностите му има още разнообразни маршрути – кръгови, лесни за преминаване, повечето с времетраене не повече от 4 часа. В буйните води на река Черни Искър и нейните многобройни планински притоци любителите на риболова могат да опитат късмета си за прясната балканска пъстърва¹¹.

Представените до момента характеристики, обуславят района на с. Говедарци като изключително благоприятен за изграждането и развитието на екологичен тип хотелиерски продукт.

SWOT-анализ на икономическата среда в района:

1. Силни страни:

– Районът е добре познат и се развива като туристическа дес-

⁹ <http://samokov-info.com/> (достъпен на 24.05.2017)

¹⁰ <http://www.journey.bg/bulgaria> (достъпен на 24.05.2017)

¹¹ <http://www.journey.bg/> (достъпен на 24.05.2017)

тинация през цялата година. Наличие на големи планински курорти в близост (Боровец).

– Богата историческа традиция на района, автентична рилска архитектура, етнография, занаяти, фолклор.

– Местоположение. Бърз и лесен достъп, както от големите градове София и Пловдив, така и от други населени места посредством автомагистрала.

– Съществува благоприятна настройка на общественото мнение и убеденост на ръководството на областта за значението на туризма.

– Наличие на конкуренция, която засилва качеството.

2. Слаби страни:

– Недостатъчно добре изградена пътна инфраструктура във високите планински части на областта.

– Няма достатъчно кадри със специализирано образование.

– Липса на достъпна информация и реклама на региона.

– Няма създадена организация за взаимодействие между браншови организации, общини и областна администрация за координирани действия по цялостна програма за развитие на туризма в областта.

3. Възможности:

– Възраждане на планинския туризъм и развитие на елитен високопланински ски туризъм;

– Развитие на селски, културно-исторически, спортен, религиозен,

– природо-научен, приключенски, ловен, екологичен и други видове туризъм;

– Друга много благоприятна възможност за развиване на този вид дейност е голямото разнообразие на екологично чисти продукти местно производство. Тук се включват всички видове хранителни

продукти като зеленчуци, плодове, млечни и месни продукти;

– Възможност за развиване на туристическо предприятие в този край на страната ни е факта, че в близост до обекта се намира национален парк Рила;

– Добра възможност за развитие на туристическия обект е изключително красивата природа на местността. Самото географско разположение, селото се намира в изключителна близост до гъста и буйна гора, с голямо разнообразие на животински и растителен свят. В едната част на селото има река.

– Доизграждане на транспортна и техническа инфраструктура по европейски проекти.

4. Заплахи:

– Една от основните заплахи произтичащи от околната среда е тази от пожар.

– Липса на кредити и инвестиции в региона.

– Липса на активност от страна на общините за развитие на региона.

– Липса на достатъчно подготвени специалисти в отрасъла за работа при новите пазарни условия на конкуренция.

Вътрешни и външни фактори

Към изложените влияния за региона, трябва да отчетем и този на национално и международно ниво. Държавата е основен фактор, който трябва да се вземе под внимание. Тя реализира своята Стратегия за устойчиво развитие на туризма в България 2014-2030 година. Основната цел тук е утвърждаване конкурентоспособността и ефективността на туристическия сектор на България посредством оптимално използване на наличните природни и антропогенни ресурси в съответствие с пазарните изискванията и потребителските очаквания за устойчиво развитие на туризма. Точно тази цел, ще подпо-

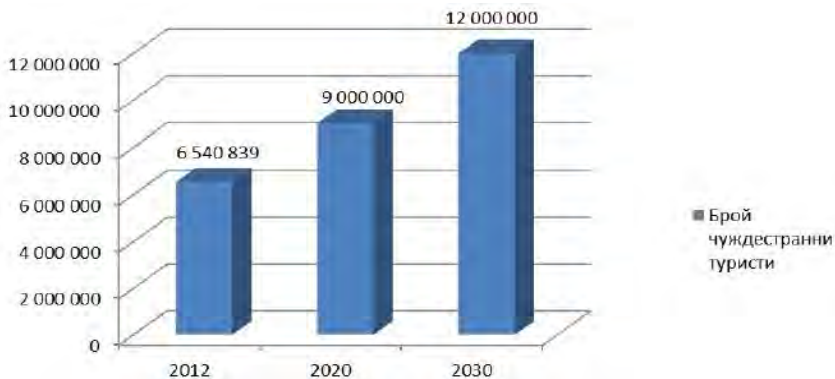
могне на туризма в България. Съвременната международна туристическа индустрия се развива в сложна политическа, икономическа и засилваща се конкурентна среда. По данни на Световната организация по туризъм (СОТ), независимо от някои кризисни явления (войни, тероризъм, природни бедствия), международните туристически пътувания и приходите от туризма отбелязват ежегоден положителен ръст. Като се имат предвид регистрираните темпове на растеж в България през последните години, които са по-високи спрямо средните за региона и в съответствие с прогнозите на СОТ за развитие на туризма в регион Централна и Източна Европа, може да се очаква България да отбелязва средногодишен ръст на входящия туризъм по-висок от средния за регион Централна и Източна Европа от около 4% до 2020 г. и около 3% средногодишен ръст за периода 2020-2030 г.¹²

На следващо място следва да се посочат няколко открояващи се тенденции:

1. Разработване на туристически продукти, подходящи за възрастова категория 65+ като комбинация между специализирани видове туризъм – културен, еко, селски, балнео туризъм и др.;
2. Акцент в разработването на специализирани туристически продукти, които притежават потенциал за преодоляване на сезонността и създаване на специална емоционална връзка с България.

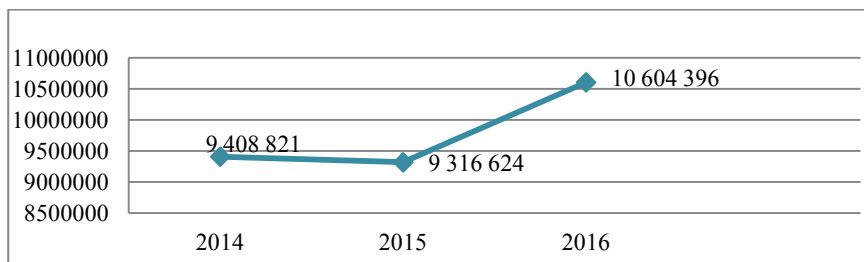
През последните години, от 2012 г. насам, международният туризъм в България отбелязва стабилна тенденция на постоянно повишение както на броя на чуждестранните туристи, избрали България като място за почивка, така и на приходите от международен туризъм в текущата сметка на платежния баланс (виж фиг.1).

¹² Стратегия за устойчиво развитие на туризма в България 2014-2030. София, 2014, с.5

Фиг. 1. Прогнози за туристопотока към България за периода 2020-2030 г.

За да отчетем реалистичността на прогнозите ни е нужна графика с данни от последните 2-3 години. Тя ще даде реална представа дали заложените цели се следват и дали се постига желан резултат (виж фиг.2).

Фиг.2. Посещения на чужденци в България

Както се вижда от графиката имаме растеж на посещенията в България от чуждестранни туристи, което е изпълнение на заложените цели.

Също така трябва да се отчете ролята и на общината в развитието на туризма. Тя работи по „Програма за развитие на туризма в община Самоков 2015-2020 г.“. Благоприятно за проучвания бизнеса е подкрепата на институциите. В програмата на общината са зало-

жени много активности за популяризиране на района, изграждане на туристически атракции и маршрути, създаване на балнеосанаториум, което ще подпомогне този вид туризъм, също така и откриването на информационни центрове, включително и в с. Говедарци.¹³

Финансирането на проекти в екотуризма е изправено пред редица предизвикателства. Въпреки това има банки, които са настроени положително по отношение на заемите за екотуризъм на ниво селища/общности. От гледна точка на банките екотуристическите проекти са проекти за кредитиране на малки и средни предприятия и затова трябва да изпълнят стандартния набор от критерии за одобрение. Повечето банки препоръчват селските, общинските и местните проекти да опитат самофинансиране в течение на няколко години и след като регистрират първите си управленски успехи, да се обърнат към банка за отпускане на кредит. Основният финансиращ механизъм е чрез програмите на Европейския съюз по мярка 6.4 „Инвестиционна подкрепа за неземеделски дейности“. Съществена новост по тази мярка е, че размера на субсидията се увеличава на 75% за сметка на самоучастието, което става по-малко. Друг важен момент е размерът на общата стойност на проекта до 300 000 евро.

Обобщавайки данните смятаме, че прогнозите за развитие, на такъв вид дейност в България, са благоприятни. Отчитайки и клиентския профил, политическата и социалната стабилност, стабилността на валутата и др. фактори, настоящата пазарна ситуация е много добра и дори идеална за инвестирането на средства в такъв тип бизнес. Анализът показва възходящи тенденции, даващи зелена светлина за изпълнението на проекти от този род. Държавата разработва стратегии и предлага помощ на заинтересованите. Възможностите,

¹³ Програма за развитие на туризма в община Самоков 2015–2020 г. Приета с решение на общински съвет Самоков от Юли 2015 г., с. 107
<http://samokov.bg/> (достъпен на 24.05.2017)

които създава не трябва да бъдат изпускани и взаимно трябва да се работи, за изграждане и подобряване на туристическия бранд и визия на световната сцена на България като топ дестинация през цялата година. А това ще стане с подкрепата на местната власт в лицето на общините и от частния сектор.

Заклучение

Националната стратегия за устойчиво развитие на туризма в България 2014-2030 г. и плана за действие за развитие на екотуризъм отреждат на България позиция на модел за развитие на екотуризъм на Балканите и в Европа.

Според Програма за развитие на туризма в община Самоков 2015–2020 г., всички населени места в община Самоков имат потенциал да привличат туристи и да допринесат за развитието и обогатяването на местния туристически продукт. Голяма част от селата са подходящи както за селски, така и за планински, екологичен, културно-исторически, религиозен туризъм, лов и риболов.

Мерките, чрез които ще бъдат постигнати заложените цели са разработени в съответствие с предизвикателствата, стоящи пред местната икономика, а именно:

- ✓ необходимостта от предлагането на конкурентоспособни туристически продукти и услуги както на българския, така и на европейския и международен пазар;

- ✓ подобряване на туристическия достъп, обновяване на инфраструктурите, създаване на модерни бази за настаняване и предлагане на иновативни съпътстващи атракции и решения за свободното време;

- ✓ повишаване на уменията за управление на туристическия бизнес и пазарното му ориентиране;

- ✓ създаване на квалифицирани кадри за работа в бранша и

привличане на такива от съседни икономически центрове.

Използвана литература

1. Екотуризм в България – анализ, възможности и добри практики. (2011) Проучване направено от екип на АРИП Стара Загора в рамките на проект ECREIN+, изпълняван с финансовата подкрепа на ЕФРР и програмата INTERREG IVC от международен консорциум, в който Търговско-промишлена палата Стара Загора е партньор.

2. Програма за развитие на туризма в община Самоков 2015–2020 г. (2015).

3. Стратегия за устойчиво развитие на туризма в България 2014-2030. (2014).

4. <<https://infostat.nsi.bg/>> Информационна система ИНФОСТАТ на НСИ.

5. <<http://www.journey.bg/>> Български туристически портал.

6. <<http://samokov-info.com/>> Туристически информационен център Самоков.

СЕКЦИЯ II
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД
АГРАРНАТА ПОЛИТИКА И
ИНТЕГРИРАНО РАЗВИТИЕ
НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ

ВЛИЯНИЕ НА ОСП НА ЕС И НА НАЦИОНАЛНАТА АГРАР- НА ПОЛИТИКА ВЪРХУ РАЗВИТИЕТО НА ПРОИЗВОДСТВО- ТО НА ПРОДОВОЛСТВЕНИ ПРОДУКТИ В БЪЛГАРИЯ

Проф. д-р Дарина Русчева, darinar@abv.bg
Институт за икономически изследвания, БАН, София

IMPACT OF THE EU CAP AND THE NATIONAL AGRICULTURAL POLICY ON THE DEVELOPMENT OF THE PRODUCTION OF FOOD PRODUCTS IN BULGARIA

Prof. Darina Ruscheva, PhD, darinar@abv.bg
Economic Research Institute, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia

Резюме

Идеята на доклада е да се оцени влиянието на Общата селскостопанска политика на ЕС и на Националната аграрна политика върху развитието на производството на основни продоволствени продукти от селското стопанство на България. В доклада последователно се разглеждат три групи въпроси: а) показват се измерения, извеждат се тенденции и се открояват проблеми на производството на продоволствени продукти в условията на членство на страната в ЕС; б) оценяват се възможности, които предлага ОСП на ЕС и степента на използването им при производството на тези продукти. Формулират се препоръки за преодоляване на възникнали проблеми през първия програмен период (2007-2013 г.); в) акцентира се върху ролята на Националната аграрна политика за бъдещото развитие на производството на продоволствени продукти в селското стопанство на страната.

Ключови думи: *ОСП на ЕС, Национална аграрна политика, селско стопанство, производство на продоволствени продукти*

Abstract

The idea of the report is to assess the impact of the EU Common Agricultural Policy and of the National Agricultural Policy on the development of the production of basic food products from the agriculture of Bulgaria. Three sets of

issues are consistently addressed in the report: (a) dimensions, trends are emerging, and problems of food production are emerging in the context of EU membership; (b) assessing the opportunities offered by the EU CAP and the extent to which it is used in the production of these products. Recommendations are formulated to overcome problems during the first programming period (2007-2013); c) Emphasis on the role of the National Agricultural Policy for the future development of the production of food products in the country's agriculture.

Keywords: *EU CAP, National Agrarian Policy, Agriculture, Production of Food Products*

JEL: Q18

Селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост са основен източник на продукти, формиращи продоволствените ресурси на България. Количеството на произвежданите продукти зависи от степента на развитието им и от състоянието на българската икономика. Производството на продоволствени продукти в България осигурява суровини за преработващата промишленост, продукти за вътрешния пазар и за износ. От това какви продукти се произвеждат и в какви количества до голяма степен зависи националната продоволствена сигурност. През последните десет години, в условията на членство на България в ЕС и във връзка с новите изисквания се променя съществено средата, в която се осъществява производството на продоволствени продукти. Това налага необходимостта да се изследват реалностите в страната по отношение на измерения, тенденции и проблеми в производството на отделни продукти, в контекста на националната продоволствена сигурност, възможностите, които предлага Общата селскостопанска политика на ЕС (ОСП на ЕС), степента на използването им и ролята на Националната аграрна политика за развитието на производството на продоволствени продукти.

Тенденции и проблеми

Изследването обхваща 33 продоволствени продукта, произведени в: селското стопанство - 20 (растениевъдство - 17 и животновъдство - 3) и в хранително-вкусова промишленост - 13. Съпоставянето на количествените измерения на производството на продоволствени продукти през 2014 г. с тези в началото на членството на България в ЕС -2007 г. позволява да се направят следните обобщения:

✓ От 17 продукта в растениевъдството при 9 (52,9 %) производството се увеличава - най-много при зърнените култури и при слънчогледа. Положителна оценка заслужава нарастването на производството на овощните култури (череша, ябълки, праскови, кайсии и сливи), а също така и на десертното грозде. Намалява производството на следните култури, подредени във възходящ ред: фасул - 44,6 % от базисното равнище, картофи - 55,2%, винено грозде - 71,5 %, пипер - 82,9 %, ягоди - 84,7 %, домати - 91,3 % и краставици - 94,4 %. Основната причина е намаляването на площите, заети с тези култури.

✓ Намалява производството на мляко (92,7 %), на месо, в кланично тегло, без месни субпродукти (83,7 %) и на яйца (77,3 %) от селското стопанство, резултат преди всичко от намаляване броя на селскостопанските животни.

✓ Независимо от очертаните промени в количествените измерения на производството, вътрешно-продуктовата му структура остава относително стабилна със запазване на водещото място на пшеницата при зърнените култури, на домати - при зеленчуковите култури, на ябълките - при овощните култури и на виненото грозде.

✓ Производството на 6 (46,2 %) от продуктите, произведени в хранително-вкусовата промишленост се увеличава. Това са месо, риба и рибни продукти, прясно мляко, сирене, олио, захарни изделия. Намалява производството на колбаси, кисело мляко, кашкавал, хляб и хлебни изделия, зеленчукови консерви, плодови консерви и

захар.

Свиването на производството на основни продоволствени продукти извежда на преден план важни проблеми, свързани с:

– намаляване на суровините за преработващата промишленост; ограничаване на ресурсите за вътрешно потребление и за износ и има негативно отражение върху националната продоволствена сигурност;

– възникване на продоволствени дефицити. Част от тях могат да се покриват от производството в домашните стопанства, което е особено важно за хората в селата и в малките градове на България. В условията на свито производство и икономическа криза, с характерните й безработица и ниски доходи, то се превръща в един от основните източници за продоволствено потребление на населението. Но на него следва да се гледа само като на допълнителен източник на продоволствие. Днес част от продоволствените дефицити се покриват от вноса, докато в миналото обект на внос са предимно продукти, за които няма благоприятни природни дадености за отглеждането им в страната.

За възможностите на производството да удовлетворява потреблението на продоволствени продукти в България може да се съди по показателя "Степен на обвързаност", изчислен като съотношение между произведените и потребените количества продоволствени продукти, получени на основата на средногодишния брой на населението в страната и потреблението на продукти от домакинствата (средно на лице).

През 2007 г. от разгледани 19 продукта от селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост само при 6 продукта произведените количества превишават потребените. Това са кашкавал, олио, зеленчукови консерви, захар, захарни изделия и картофи. При останалите 13 (68,4 %) продукта степента на обвързаност е от 24,7 % при фасула до 92,9 % - при месните произведения.

През 2014 г. намалява броя на продуктите от 6 на 3, при които

произведените количества превишават потребените: олио, захар и захарни изделия. При останалите 16 (84,2%) продукта степента на обвързаност е от 3,0% при фасула до 99,3 % при месните произведения.

Независимо от посочените положителни неща резултатите от проучването показват, че през 2014 г. в сравнение с 2007 г. възможностите за покриване на потребените количества продоволствени продукти в България от вътрешен ресурс се влошават, което прави страната силно зависима от вноса им. Основният проблем пред стокното производство на продоволствени продукти в България по отношение на възможностите му за удовлетворяване на търсенето им в количествен израз е главно свития му обем. Налице са и редица проблеми, свързани с прилаганите техника и технологии, контролиране на качеството на всички звена на продоволствената верига, безопасността на готовата продукция и др.

Обща селскостопанска политика на ЕС и Национална аграрна политика

Основните инструменти на ОСП на ЕС са: Директните плащания и пазарната подкрепа на земеделските производители (1-ви стълб на ОСП) и Програмата за развитие на селските райони (ПРСР) (2-ри стълб на ОСП).

Директните плащания в България през периода 2007-2014 г. се разпределят чрез Схемата за единно плащане на площ (СЕПП), средствата за която се осигуряват от бюджета на ЕС. Основната цел на директните плащания е подкрепа на доходите на земеделските стопани. Тя произтича от значително по-ниската доходност от земеделие в сравнение с другите икономически дейности. Директните плащания допринасят за запазване и стабилизиране на земеделското производство и имат важна роля за противодействие при природно-климатични и икономически кризи. Макар и косвено, те оказват по-

ложително влияние върху инвестиционната активност в земеделието, а оттам и върху конкурентоспособността и жизнеността на земеделските стопанства. Усвояемостта на средствата СЕПП през периода 2007-2014 г. средно е 88 %.

Програмата за развитие на селските райони (ПРСР) в България, за програмен период (2007-2013 г.) е насочена към развитие на конкурентно земеделие и горско стопанство, иновации в хранително-вкусовата индустрия, опазване на природните ресурси и околната среда, както и към насърчаване на възможностите за заетост и качество на живот в селските райони.

По линия на ЕС, Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони (ЕЗФРСР) е основен финансов ресурс за реализирането на политиките за развитие на селските райони в България, които се извеждат от Програма за развитие на селските райони (2007-2013 г.).

Бюджетът на Програмата за развитие на селските райони (2007-2013 г.) общо за периода възлиза на 3 241 млн. евро, от които 2 609 млн. евро са от Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони (ЕЗФРСР) и 632 млн. евро - от държавния бюджет. Приносът на ЕЗФРСР по години се разпределя така: 2007 г. - 244,0 млн. евро, 2008 г. - 337,1 млн. евро, 2009 г. - 437,3 млн. евро, 2010 г. - 399,1 млн. евро, 2011 г. - 398,1 млн. евро, 2012 г. - 397,7 млн. евро и 2013 г. - 395,7 евро.

Финансовият ресурс по Програмата, в размер на 2609,1 млн. евро, е разпределен по приоритетни оси, които от своя страна са разделени на конкретни мерки за финансово подпомагане на отделните кандидати: Ос 1. - Подобряване на конкурентоспособността в земеделския и горския сектор - 963,9 (36,9 %); Ос 2. - Подобряване на околната среда и природата - 637,5 (24,4 %); Ос 3.- Качеството на живот в селските райони и разнообразяване на селската икономика - 702,1 (26,9 %); Ос 4. - Лидер - 61,6 (2,4 %); Техническа помощ - 98,5 (3,8 %) ; Доплащания към директните плащания - 145,5 (5,6 %).

Обобщенията, които могат да се направят по отношение на ОСП на ЕС за България са в следните посоки:

1. Като цяло членството на България в ЕС превърна Общата селскостопанска политика в решаващ фактор за развитие на българското земеделие и на селските райони. В страната постъпиха значими финансови ресурси.

2. Проучванията на приложимостта на механизмите на ОСП на ЕС - подпомагане с директни плащания през периода 2007-2013 г. показват, че 78 % от финансовите средства се усвояват от едва 3-4 % от земеделските производители. Тази диференциация между едрите и дребните стопанства задълбочава двуполусния модел на земеделските структури. Получаването на директни плащания дава възможности на едрите стопанства (специализирани в монокултурно земеделие - предимно зърнени култури) да се развиват много добре. Липсата или незначителната финансова подкрепа за дребните и средните производители ускорява процесите към намаляване броя на дребните стопанства, независимо от тяхната специализация и осигуряването на заетост за повече хора.

3. Интеграцията в ЕС предполага производство на продукти с висока добавена стойност. През последните години в България вниманието се насочва предимно към интензивните култури, главно зърнени и слънчоглед. Така, че в България финансовите средства се насочват предимно към свръх интензивни производства - на зърно и технически култури, т.е. обратно пропорционално на стоки с висока добавена стойност.

4. Политиките за развитие на селските райони през 2007-2013 г. имат важно значение както за икономиката на страната, така и за отделните райони. Чрез тези политики, (имащи комплексен характер, защото в тях се преплитат проблеми от икономическата, социалната и екологичната сфера) се полагат основите на бъдещи промени в развитието им.

5. Средствата от ЕФЗРСР са основен финансов ресурс за реа-

лизиране на приоритетните политики в областта на селските райони. Направленията, в които те се усвояват показват, че през този период те са необходими при полагане на основите на бъдещите промени.

6. Налице е приемственост по отношение на политиките за развитие на селските райони през първия и втория (2014-2020 г.) в посока на синхронизиране с основните постановки във важни стратегически документи на европейски и национално равнище, преформулиране на приоритети и цели в унисон с настъпили промени в средата за реализиране на тези политики. Натрупаният опит и установената приемственост между двата периода на реализиране на политиките за развитие на селските райони в България, изведени в Програмата за развитие на селските райони, дават основание за оптимизъм по отношение на тяхното бъдещо обогатяване и развитие.

Установената трайна, дългогодишно оформила се тенденция на намаляване на производството на основни продоволствени продукти, с важно значение за структурата на отрасъла и за изхранването на населението на страната, продължава и в условията на членство на страната в ЕС. Най-видимо влиянието на ОСП на ЕС се проявява в преструктуриране на производството към отглеждане на интензивни култури.

Препоръки могат да се направят в средните направления:

1. Реформирането на ОСП на ЕС през втория програмен период 2014-2020 г. насочено към прилагане на по-добри инструменти и практики (схема за преразпределително плащане, въвеждане на прогресивно намаление на плащанията, схеми на обвързана с производството директна подкрепа, специални преференции за млади фермери и др.) и натрупаният опит в България относно директните плащания позволяват да се преодоляват проблеми и да се покриват "бели" полета.

2. Производството на храни с висока добавена стойност е направление, в което българското земеделие може да бъде конкурентно.

3. Структурната политика в земеделието трябва да подкрепи приоритетно създаването на сектор от жизнени фамилни стопанства като основа за устойчиво производство.

4. Реализирането на ПРСР през следващия програмен период следва да е свързано с необходимостта от създаване на условия за по-добра мобилност и връзка с бенефициентите, както и от работа в посока към усъвършенстване на процедурата по одобряване и финансиране на проекти.

5. Политиките за развитие на селските райони в България през 2014-2020 г. трябва да използват като широка основа всичко положително, създадено през периода 2007-2013 г. (законодателна, управленска, организационна и др. инфраструктура) да се адаптират към променените реалности и да надграждат постигнатото, в съответствие с изведените приоритети и цели.

Перспективи пред производството на продоволствени продукти

Главните насоки за бъдещото развитие на производството на продоволствени продукти следва да се търсят в: преодоляване на продоволствения дефицит, адаптиране на производството към променящите се условия на външната среда и изискванията на потребителите, повишаване конкурентоспособността на българските продоволствени продукти на вътрешния и на международните продоволствени пазари, пълноценното използване на природните дадености на страната за производството на повече и по-качествени продукти.

Перспективите пред производството на продоволствени продукти в България, разгледани в контекста на членството на България в Европейския съюз, националната аграрна политика и на националната продоволствена сигурност следва да се търсят в:

1. Създаване на подходящи условия (икономически, технически, технологични, инфраструктурни и др.) за по-нататъшно нарастване на произведените количества продукти.

2. Като се вземат под внимание обстоятелствата, че България е страна с благоприятни природно-климатични условия за отглеждането на земеделски култури и селскостопански животни и параметрите на селското стопанство и на хранително-вкусовата промишленост на страната през 70-те години на 20 век следва, че производството трябва да се развива в посока на пълноценно използване на природния и на производствения потенциал, като се гарантира опазване на околната среда на входа и на изхода му.

3. Производството да бъде организирано така, че да използва рационално природните дадености на входа му, както и да гарантира опазване на околната среда и на неговия изход.

4. Производството на продоволствени продукти следва да се обвързва както с необходимите ресурси за неговото осъществяване, така и с продоволствените потребности на обществото.

Използвана литература

1. Агростатистически справочник 2000-2014, 2015, министерство на земеделието и храните.

2. Русчева Д., О. Боюклиев, Тема на фокус: "Политики за икономическо развитие в Оперативните програми и Общата селскостопанска политика в периода 2007-2013 г." в Годишен доклад 2015, "Икономическо развитие и политики в България: оценки и очаквания, ИИИ при БАН, С. 2015, Изд. Горекс Прес, с. 178-193, 202.

3. Статистически годишник на Р. България.

ПРОДОВОЛСТВЕНАТА СИГУРНОСТ – ГЛАВНА ЗАДАЧА НА АГРАРНАТА ПОЛИТИКА

Доц. д-р Саша Грозданова, sasha.grozdanova@abv.bg
Институт за икономически изследвания, БАН, София

FOOD SECURITY – THE MAIN TASK OF AGRARIAN POLICY

Assoc. Prof. Sasha Grozdanova, PhD, sasha.grozdanova@abv.bg
Economic Research Institute, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia

Резюме

В доклада са посочени основни критерии за осигуряването на продоволствената сигурност на България. Очертани са главните принципи за постигането ѝ с помощта на развитието на националното селско стопанство. Направен е анализ, характеризиращ ситуацията в страната при осигуряване на населението с основни храни. Изведени са тенденции с негативни последици върху продоволствената сигурност на страната, посочени са възлови проблеми и възможни решения за промяна. Внимание е отделено на ефектите върху продоволствената сигурност от членството на България в ЕС.

Ключови думи: *продоволствена сигурност, продоволствени продукти, потребление*

Abstract

The report sets out basic criteria for ensuring food security in Bulgaria. The main principles for its achievement with the development of national agriculture have been outlined. An analysis is made that characterizes the situation in the country in providing the population with basic foods. Derived trends are negative consequences on the food security of the country, key issues and possible solutions for change have been identified. Attention is paid to the effects on food security from Bulgaria's EU membership.

Keywords: *food security, food products, consumption*

JEL: Q18

Продоволствената сигурност е свързана с формиране на пълноценно функционираща система при която се гарантират устойчивост и стабилност при удовлетворяване на хранителните нужди, необходими за жизнената дейност на човека.

Фактът, че главен двигател за развитие на страната е населението ѝ прави възможността за допускане на дестабилизационен потенциал по отношение на продоволствената сигурност в заплата за възникване на проблеми при защитаване на национални интереси и гарантиране на националната сигурност.

Няма съмнение, че поради ежедневна необходимост от храна формирането на наличности от продоволствени продукти е свързано с осъществяването на политика, насочена към генериране на ресурси. Те трябва да отговарят на параметрите на продоволствените потребности, с оглед поддържане способността на държавата да изхранва населението си. Важна особеност е, че създаването на модел с трайни опорни точки за определяне насоките за решаване на сложните проблеми, свързани с продоволствената сигурност на страната изисква постоянната ангажираност на държавата за:

- постоянно функциониране на източниците за набавянето на храни;
- съответствие на обемите на постъпление на хранителните продукти с оптимизираните структура и състав, необходими за достигане на физиологичните норми за прием на храни;
- прилагане на механизми и подходи за влагане и добро управление на ресурсите в полезни, необходими и ключови производства на продукти, които са структуроопределящи за хранителния режим на населението, но развитието на производството им е ограничено и/или изпитва трудности и трябва да бъде подкрепено;
- осигуряване на доброкачественост на предлаганите храни;

– използване на надеждни критерии и индикатори за контрол на качеството и оптимизиране на функциите на оторизираните за това органи, както и осигуряване на публичност на резултатите със задължителното изискване за изваждане от анонимност и на производителите (в страната и извън нея) на некачествени храни, и на структурите свързани с реализацията им;

– увеличаване на дела на производството, предлагането и потреблението на полезни продукти, тоест на такива с пълноценна хранителна стойност и овладяване на засилващата се тенденция на налагането на имитиращи продукти, с „успокоителното“ уточнение за тяхната безвредност и затвърждаване на мнението, че наличието им е в интерес на потребителите с ниски доходи;

– постигане на по-добър икономически и физически достъп при набавянето на храни за цялото население и намаляване на съществуващите социални различия, породени от урбанизационни и финансови причини;

– рационално използване и развитие както на човешките, така и на природните ресурси, чрез съчетаване на целите за развитие на собствения потенциал за производство на храни с тези за опазването на околната среда, което ще осигури задоволяването на актуалните потребности на обществото, без това да подлага на компромис възможностите на бъдещите потребители на храни да удовлетворят своите нужди;

– съхраняване на традициите при производството и потреблението на уникални за страната продоволствени продукти и постигане на органична връзка между модела за развитие на съвременното производство и запазването на специфичните им вкусови характеристики.

Заслужава да се подчертае, че държавата се явява гарант за осигуряване на населението с храни, преди всичко за сметка на на-

ционалното производство. Неговите възможности да осигури необходимите като количество, качество и асортимент храни задоволяващи потребностите на страната от базови за нормалното развитие на населението продукти остава основен критерий за осигуряване на продоволствената сигурност и независимост на страната.

В тази връзка ключов е аграрният сектор на страната и провежданата аграрна политика, която да прави възможно:

- увеличаване на ефективността и ефикасността на ресурсите, чрез нарастване на обема на инвестициите и насочване на вниманието към повишаване на конкурентоспособността на селскостопанската продукция, и осигуряване на качество на селскостопанските стоки;

- устойчиво развитие на селските територии;

- подобряване на пригодността за заетост на населението, тоест, задържане на населението в работоспособна възраст, насочване на вниманието към привличане на млади хора, включително и на такива с компетенции, чрез повишаване на стандарта на живот, в това число и заплащането на труда;

- осъществяване на постоянен контрол върху извършваните дейности, с цел опазването и възпроизводството на използваните за селскостопанска активност природни ресурси;

- формиране на ефективно функциониращ пазар на селскостопанска продукция - суровини и продоволствие, развитие на инфраструктурата му с отчитане на възможни, бъдещи реализации, осигуряващи повишаване на доходите на селскостопанските производители и т.н.

Слабостите и грешките в осъществената реформа от началото на 90-те години, доведоха до промени в неблагоприятна посока на естествената връзка между селското стопанство и осигуряването на населението с продоволствие, до известно откъсване и изолиране от

традиционните процеси на обвързаност и осигуряване на обществения интерес, и до заместването им преди всичко с икономическата логика на пазара.

Макар да бяха направени някои нелоши стъпки, най-общо следва да се посочи, че съществено беше насочването на вниманието към ресурсите, които влизат от фондовете и програмите на ЕС (2007/2013г.- 7,2 млрд.евро за директни плащания и 1,9 млрд.евро по програмата за развитие на селските райони и 2014/2020 г. над 5 млрд.евро и над 2 млрд.евро, съответно за директни плащания и за развитие на селските райони), към тяхното усвояване и размер, а не към коригиране на постигнатите при използването им резултати, някои от които отразяват, по един или друг начин, как подходът при прилагането на добре замислени политики не осигури приемственост и адекватно използване на натрупания в страната ни опит и не доведе до желаните положителни промени, които да затвърдят конкурентните предимства на собствената ни ресурсна база. При съществуващите благоприятни природни дадености, оформянето ѝ, по същество, като способна да задоволи значителната част от хранителните потребности на населението, не се реализира.

Поради особеностите на извършения в страната преход, селското стопанство не се превърна в доходен отрасъл за голямата част от производителите. Отредена му бе ролята просто на средство за оцеляване, а не на основен източник за продоволственото осигуряване на населението. Нарушените взаимоотношения на свързаност между производителите на продоволствие и на потребителите на такова, предопредели за немалък период от време липсата на ефективна координация за:

- осигуряването на необходимите на населението продоволствени продукти;
- изграждането на добре развита продоволствена инфраструктура;

– поставянето на фокуса при снабдяването с храни върху оптималното използване на възможностите за увеличаване на националните ресурси, което е предоставено от благоприятните природни дадености на страната – достатъчно и плодородна земя, благоприятен климат и натрупан с времето положителен производствен опит.

С други думи, промени се характерът и относителната тежест на източниците за задоволяване на продоволствените нужди на населението в посока на увеличаване на дела на вноса. Това оказва отрицателно влияние върху развитието на основни за продоволственото осигуряване на страната производства, отрази се неблагоприятно и върху състоянието на продоволствената й сигурност.

Потребностите от храни, осигуряващи най-съществената част от енергийните нужди на населението, които са и източник на растителен белтък – зърнените, се осигуряват от вътрешното производство напълно. От гледна точка на самоосигуреността уязвимо е потреблението при ориза. То е зависимо от вноса. Но основният хранителен компонент, който съдържа продуктите и който ги прави взаимнозаменяеми, и обстоятелството, че производството на пшеница – основна суровина за производството на хляб и тестени изделия, тоест на продуктите с най-голям дял на потребление, превишава почти четири пъти необходимия ресурс за задоволяване на вътрешното потребление, е гаранция за недопускане на негативни процеси при обезпечаването на нуждите в съответствие с физиологичните норми. Въпреки силно изразеното намаление - за последните двадесет години над два пъти, налице е консумация над минималния праг на физиологичните потребности.

Осезаеми са проблемите с набавянето на витамини, влакнини, минерални и биологично активни вещества. Това е следствие от незадоволителното потребление на плодове и зеленчуци. То е в трайно, под и около минимума на физиологичните потребности състоя-

ние, въпреки увеличената с 14,9% консумация за периода 2000/2014 година. Само за периода 2010/2016 г. увеличението на потребените в прясно и замразено състояние плодове и зеленчуци е нараснало с 6,3% като най-голямо е увеличението при южните плодове – с 29,6% , тоест при видове, за производството на които в страната ни няма условия.

Недостатъчното национално производство наложи като ясно изразена тенденция зависимостта, при осигуряването, от външни за страната източници. Оказа се, че дори и след присъединяването на България към ЕС дисбалансът между свитото потребление и ресурса, осигуряван от вътрешното производство, не само че не беше неутрализиран, но и се задълбочи.

Като цяло, след 2006 година сме нетен вносител и на зеленчуци, и на плодове. Оптимистични очаквания за излизане на страната от зависимост в близко бъдеще, при осигуряване с продукти от тази много важна за здравето на населението хранителна група, са нереални, поради трайно неблагоприятното състояние на вътрешното производство. Дори и при прогресивно увеличаване на подкрепата – и финансова, и административна, поради провежданата сбъркана и разрушителна още от 90- те години на миналия век политика, промяна в ситуацията в близките години е непосилна.

Заслуга на значителен дял вносен ресурс има и при потреблението на храни богати на белтък. В тази хранителна група са включени продукти както от животински произход – месо, риба, яйца, така и продукти от растителен произход – бобови и ядкови плодове. Високи нива на потребление имат четири продукта от животински произход – свинско месо, птиче месо, кайма и малотрайни колбаси. Птичето и свинското месо заемат дял от 2/3 от общата консумация на месо като при птичето месо увеличението на количеството през 2015 г. в сравнение с 2000 г. е с над 80%, а при свинското – с 89,8%.

Вносът е значителен фактор за задоволяване нуждите на страната от свинско. За периода 2010/2014 г. той е увеличен с над седем пъти в сравнение с 2000/2004 г.

Потреблението и на традиционните за храненето на население-то ни като пълноценен и достъпен продукт - бобови, представени от зрелия фасул и лещата, въпреки увеличената им с 67% консумация за периода 1995 – 2014 година, остава далеч от препоръчителната физиологична норма и в силна зависимост от внос.

Ценните за здравето и ежедневно потребявани от населението храни, богати на пълноценен белтък, калций, широк спектър от витамини и животински мазнини, има своите особености и се осъществява на базата на консумацията на продукти от хранителната група, в която са включени представители на традиционни за храненето на българина продукти – млякото и млечните произведения. Потреблението им надвишава препоръчителната годишна норма, отчитаща физиологичните потребности, преизчислена в базовата производствена суровина – мляко. Определена роля за тази положителна тенденция има и вносът. Страната ни е нето вносител на суровина за производството на млечни продукти. Голяма част, около 40% от реализирания внос, се състои от мляко и сметана на прах, гранули или други твърди форми, тоест, от суровини, влагани в производството на крайни за потребление продукти.

Сериозен проблем за здравния статус на населението е прекомерната консумация на продукти, съдържащи големи количества захар. В обществото е формирано общо разбиране за вредните последици от приема на тези продукти. Въпреки това, потреблението им нараства постоянно, като най-чувствително то е при захарните изделия, сладкарските изделия и безалкохолните напитки.

Потреблението на захарни и сладкарски изделия за последните 20 години е нараснало със 72,7%, въпреки регистрирания положи-

телен 10% спад в консумацията за периода 2010/2016 година.

Липсва нагласа при потребителите и за намаляване на употребата на безалкохолни напитки. Напротив, количествата от 23,7 л., потребени през 2000-та година достигат до 58,8 л. през 2016-та година. Това е сериозно увеличение от 2,5 пъти, което заедно с големите количества захарни и сладкарски изделия, свидетелства за повишаване на набавянето на енергия за организма от продукти, съдържащи така наречените празни калории, без особена полезност като съдържание.

Констатираните по-горе факти, показват наличие на задълбочаващи се проблеми, на реално състояние на зависимост и уязвимост на продоволствената сигурност на страната при основни продуктови групи и конкретни продукти. Това естествено е необходимо да даде повод за промяна на незадоволителното състояние и стартиране на процеси, които ще увеличат благоприятните възможности на националното производство и ще намалят значението на външните източници при осигуряване на населението с продоволствие в необходимото количество и с високо качество.

Използвана литература

1. Агростатистика. Внос – Износ. НСИ, МЗХГ.
2. Наредба №23/19.07.2005, ДВ, бр.63/2005.

ВЪЗМОЖНОСТИ НА РЕГИОНАЛНАТА ПОЛИТИКА ЗА НАСЪРЧАВАНЕ НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВОТО В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ НА БЪЛГАРИЯ

Доц. д-р Теодорина Турлакова, tturlakova@ue-varna.bg
Икономически университет – Варна

OPPORTUNITIES OF THE REGIONAL POLICY FOR PROMOTING ENTREPRENEURSHIP IN THE RURAL AREAS OF BULGARIA

Assoc. Prof. Teodorina Turlakova, PhD, tturlakova@ue-varna.bg
University of Economics - Varna

Резюме

В доклада се разглеждат разновидностите на прилаганите регионални политики, анализира се резултатите от използването им в селските райони на България. Предлага се процедура за реализация на политика за насърчаване на предприемаческата дейност.

Ключови думи: *регионална политика, селски райони, предприемачество*

Abstract

The article describes the kinds of enclosed regional policy, analyzed the results of their use in rural areas of Bulgaria. A procedure for the implementation of policies to promote entrepreneurship.

Keywords: *regional policy, rural areas, entrepreneurship*

JEL: R11; Q18

През последните години централно място в регионалните политики, стратегии и програми заемат въпросите за създаване на среда, даваща възможност за развитие и мултиплициране на предприемачеството в районите. Ориентацията към предприемачество в районите се основава на стимулиране на местните предприемачески умения и последващия растеж на местните фирми. В развитите и напоследък в развиващите се страни насърчаването на предприема-

чеството е изведено като правителствена политика.

Това налага като цел на разработката да се анализират действащите програми и стратегии и да се разработи процедура за реализиране на програми, стратегии и мерки, подкрепящи и насърчаващи предприемачеството.

В исторически план са прилагани моносекторна, интегрирана и политика на местното участие, които имат специфики без да се изключват взаимно. **Моносекторният подход** предполага подпомагане на селското стопанство като отделен, ключов отрасъл за развитие на селските райони. Тази политика отразява историческата предопределеност на българската територия, заета предимно от селски райони и икономически ориентирана към приоритетно аграрно развитие. Тя съвпада с политиката за развитие на селското стопанство. Въпреки че беше характерен като подход през 90-те години, когато подпомагането на селските райони се реализира преди всичко чрез подпомагане на селското стопанство и ще събуди известно недоволство сред учените, които се занимават с развитие на селските райони, този подход не бива да се пренебрегва. Независимо от новите и актуални постановки днес, моносекторният подход не бива да се счита за единствен, но не трябва и да се пренебрегва.

Поради бюджетни ограничения България дълго време (до 2003 г.) не се възползва от правото си да отпуска сериозни субсидии за селското стопанство. Информация за това дават Оценка за подкрепа на производителите и потребителите – PSE¹, CSE², присъства-

¹ PSE (Producer Support Estimate) - Оценка за държавната поддръжка на производителите. Индикатор за годишната стойност на брутните трансфери от потребителите и данъкоплатците за подкрепа на производителите, измерена на входа на стопанствата и произтичаща от политики и мерки, независимо от тяхната природа, цели или влияние върху производството или доходите на стопанствата.

² CSE (Consumer Support Estimate) - Оценка за поддръжката на потребителите. Индикатор за паричната стойност на брутните трансфери към (от) потребителите на селскостопански стоки, измерени на входа на стопанствата (ниво на потребител) и произтичащи от политики и мерки, подкрепящи селското стопанство, независимо от тяхната природа, цели или влияние върху потреблението на селскостопански стоки.

щи в анализите на ОИСР и показващи отрицателни равнища до 2000 г.

На по-късен етап известна подкрепа и възможност за развитие предоставят целевите субсидии и финансови линии по Държавен фонд “Земеделие”, програма ПРСР (2007-2013 г.) и (2014-2020). Подкрепата на селското стопанство чрез посочените програми и финансови инструменти е необходимо за развитие на селските райони. Голяма част от мерките В ПРСР са насочени не само към подпомагането на земеделските производители, но и към неземеделски дейности и малки предприятия в селата, към изграждане на инфраструктурата и др.

Особено полезно би било подкрепата да бъде фокусирана и оправдана от гл.т. на инвестиционните и експортните субсидии за конкурентни подотрасли с естествени предимства в региона. Важно е политиката за подкрепа на селското стопанство да се обвърже с регионалните ресурси, приоритети и локалните възможности на общността. Особено важно е подкрепата да бъде използвана за разнообразяване на селското стопанство с развитие на сектори, за които региона има естествени предимства. И досега в практиката по финансиране и подпомагане на земеделието съществуват случаи, когато се одобряват и реализират проекти без оглед на условията в региона и приоритетите в неговото развитие. Така например, в Италия и Австрия има поставени изисквания и не се разрешава на равнинен терен да се отглеждат лозя и овошки. Докато възможностите за финансиране чрез еврофондовете създадоха парадокси, например да се одобряват проекти за отглеждане на орехи на равнинна земеделска земя. В това отношение е необходима по-машабна политика с поглед над ОСП и ЕС, при спазване на регионалните приоритети и националните интереси.

Втората политика предполага мерки за **интегрирано и устойчиво развитие** на селските райони. Този подход по своята същност е най-тясно свързан с развитието на регионалното предприемачество, защото не изключва подпомагането на селското стопанство, но

заедно с това акцентира върху необходимостта от разнообразяване на икономическите дейности в селските райони. Останалите дейности като грижа за околната среда, развитие на инфраструктурата, образованието, социалните услуги, които са елемент на политиката, оказват подпомагащо и насърчаващо бизнеса въздействие.

По своята същност този вид политика е подчинена на териториалния подход към развитието. Той разглежда селските райони като цялостни социално-икономически общности, а не като места за развитие на аграрния сектор. На държавно ниво тази политика започна да се прилага с приетият още през 1999 г. Закон за регионално развитие, както и Националният план за развитие на земеделието и селските райони. Освен ПРСР (2007-2013) и (2014-2020), насочени предимно към селскостопанските производители, което ограничава възможността за цялостна промяна в живота на хората, стартираха и нови инициативи в посока на цялостното развитие на селските територии. Други програми към МЗХ, които способстват за изпълнение на НПРЗСР са Програмата за развитие на земеделие в Родопите, Програмата за развитие на земеделието и селските райони в Северо-западна България, програмите за устойчиво стопанисване на горите с акцент върху създаване на алтернативна заетост.

Интегрираното развитие на селските райони зависи до голяма степен от ускоряването на децентрализацията в управлението. Необходима е ясна визия и конкретна програма за делегиране на повече власт, ресурси и отговорности на местно равнище. Стратегията за децентрализация трябва отчетливо да разграничи правомощията и ролята, както сочат и други изследвания³, на областното и общинското самоуправление.

По принцип децентрализацията не води непременно до по-прозрачно или по-демократично управление. Тя има смисъл, ако местната власт прави управлението по-ефективно, по-отчетно и по-

³ Вж. Индекс на човешкото развитие: общините в рамките на областта, ПРООН, 2002, стр.31-32.

близко до обикновените хора в сравнение с централната власт.

Финансовата децентрализация от своя страна трябва да бъде съпроводена с редица анализи и не може да се очаква ефект при единен модел на регионална финансова децентрализация. Прилагането на единен модел означава изостаналите райони, които по принцип не генерират собствени средства да задълбочат своите проблеми. Ето защо към въпросът за децентрализацията трябва да се подхожда внимателно и да се предприемат обосновани решения.

Третата възможна политика за развитие на селските райони е основана на участието на потребителите във формулирането и организирането на подкрепата. Тя е също политика на интегрирано развитие на селските райони и получава своето добро проявление чрез ПРСР (2014-2020 г.). Във връзка със заложените приоритети самата местна общност решава в кои сектори и как да се осъществява политиката. По този начин политиката за развитие на селските райони се самоинтегрира, като произтича от местните нужди и потенциал за развитие.

Обща характеристика на програмите с участието на местни инициативи е участието на общността във формулирането и реализирането на местна политика. То може да бъде ключ към много от проблемите на местното и регионално развитие. Политиката на участие насочва подкрепата, където е необходима, за каквото е необходима и където е възможна. Подкрепата приложена по този начин е ефективна, защото използва местните ресурси и се изпълнява от тези, които са я дефинирали. Не на последно място тази политика изгражда местен консенсус, съпричастие и доверие в управлението.

От гледна точка на общините, развитието на стопанските и социалните дейности изисква както мобилизиране на собствени ресурси, така и полагане на усилие за привличане на инвеститори, търговски партньори за съвместна дейност на бизнеса с участието на неправителствени организации. Търсенето и насочването към пазарни ниши, гъвкавото реагиране на променящата се пазарна ко-

нюнктура следва да стане начин на поведение на местните институции в областта на земеделието и производителите. Използването на източниците на финансиране по четирите оси на селскостопанската политика е основна задача на общинските органи и на специално създадените за целта структури.

Институционалната обвързаност на мерките, които набелязва общината очертават гъвкави контакти и партньорство с областта, държавните служби по места, частния бизнес и неправителствения сектор. Във връзка с това е необходимо създаването на редица структури, пряко ангажирани в изграждането и реализирането на стратегически цели като Агенция на местното развитие, сдружение на предприемачите, на производителите и др. Наложително е към структурите на общинските администрации да бъдат изградени съвети, експертни комисии, кооперативни и граждански сдружения, които ще имат предимно консултативни функции и ще подпомогнат ръководството на общините при реализиране на набелязаните стратегически намерения.

За реализиране на конкретните насоки и за гарантиране на избрания модел на устойчиво развитие на общините се налага осъществяването на конкретни мерки. Затова е необходимо да се разработят пакет от мерки, конкретизиращи ефективното и интензивно използване на местните териториални ресурси, човешки, финансови, поземлени, водни, горски, културно-туристически и др.

Политиките насочени към регионален растеж обикновено съдържат мерки за въздействие върху процесите, засягащи разширяването, намаляването или преструктуриране на дейностите, ориентиране към по-ефективно задоволяване на потребностите. В тази връзка е важно целите и подцелите да бъдат поставени в регионален, национален и международен план с действащите към определен момент приоритети.

Като продължение на заложените политики и за постигане на регионалните цели считаме че е необходимо при разработване на

регионалните проекции на законите и конкретните регионални програми да се отчитат два основни момента:

✓ Да се идентифицират, метрифицират и установят нивата на развитие на регионите и на тази основа се разработят специфични цели на регионално развитие.

✓ Да се осигурят ресурсите, гарантиращи реализацията на дефинираните цели.

Известно е, че и във високоразвитите страни, като например Великобритания не всички правителствени програми постигат очаквания ефект. Практиката по осъществяване на политики с локално измерение показва, че те често не постигат ефект по няколко основни причини.

Първата се отнася до несъответствието между националните приоритети и местните условия. В тази връзка някои автори посочват, че не трябва да се изчакват условията на криза, защото общинските власти в условията на криза изпитват натиск от страна на синдикати, компании и частни коалиции, нуждаещи се от държавни субсидии, помощи и компенсации. Местните органи не могат да удовлетворят исканията и се насочват към реализацията на националните програми. От този момент нататък те не са в състояние да “изявят местния потенциал”⁴ и се съсредоточават върху крупни правителствени проекти като подценяват локалните проблеми.

Често срещана грешка, описвана в литературата по предприемачество в регионите е разработването на политики и избирането от местните власти на проекти на основата на един единствен критерий “потенциал за създаване на нови работни места”.

По принцип районите, които страдат от хронична безработица, обикновено се стремят към икономическо развитие чрез увеличаване на работните места. По редица причини, както беше изяснено и в

⁴ Басс, Терри, Роджер Вон, Оживление економики на местата на примера Махонинг-Вэлли, Опыт Янгстауна-США- Экономика, политика, идеология, 1995, №1, 42-47.

предходните части на разработката, значението на този показател за общинското икономическо развитие е твърде противоречиво. Още повече, че съществуват производства с ниска трудоемкост, при които увеличаването на разхода на жив труд не е ефективно. Считаме, че правилният ориентир при проектите за регионално развитие е да се търси дългосрочен икономически ефект като резултат от инвестиционно, социално и продуктово реструктуриране. Подобни подходи биха били полезни при финансирането на малкия и среден бизнес в страната по различни програми, кредитни линии и международни проекти. Прилагането им може да се осъществи чрез разработване на скала от критерии, в която новите работни места да бъдат само един от елементите.

Третата причина се отнася до подчиняване на регионалното развитие на определен сектор, което води до неефективно използване на ресурси. Политиките за развитието в световен мащаб на определени региони преминава през подходи за насърчаване приоритетно на: експортно ориентирани производства и/или концентриране на високотехнологични компании и/или подкрепата на перспективни в технико-технологично отношение отрасли (обикновено от промишлеността). Избирането на привлекателни сектори, дори на общинско ниво се затруднява в повечето случаи от противоречивостта и ограничеността на информацията, с която се разполага. Същото важи и за сектори, които ползват региона като база, а пазарите са локализирани далеч извън територията на региона. Дори теоретически е много трудно да се разделят производствата на такива, които усилват икономическата база и други, които са ориентирани към потребностите на региона към определени продукти и услуги.

Ето защо, можем да обобщим че комбинирането на моносекторната с интегрираната политика за развитие на селските райони са подходяща визия за социално-икономическо оживление. Изследванията показват, че районите с преобладаващо заети в сферата на селското стопанство е свързано и с високи нива на безработицата.

Изход от тази ситуация е търсенето на други възможности за алтернативна заетост и интегриране на сектори от икономиката. Нещо повече, насърчаването и регионалната подкрепа на стартиращите малки и средни предприятия във всички страни по света показва забележителни резултати. Отчетливо са представени изводите, че за местното икономическо развитие по-голямо значение имат стартиращите предприятия, отколкото функциониращите такива.

Друга практика с негативни резултати е субсидирането на частни икономически субекти с държавни средства. Обикновено средствата, които се отпускат за субсидиране на разрастващи се фирми не са по силата на общинските власти и се осъществяват с държавни средства. В повечето случаи се оказва, че субсидиите не са определящ фактор за частните инвестиции, предвид на възможността да локализират една външна за района дейност в посочения от субсидиращия район. В процеса на изграждането на регионалните политики по наше мнение е необходимо да се работи поетапно. В тази връзка предлагаме спазването на процедура за осъществяване на регионалната политика в областта на предприемачеството и развитието на селските райони. Формулирането на конкретна за региона политика е последвано от поредица мероприятия и дейности:

Първо, диференциацията в равнищата на предприемаческа активност в селските райони предопределя необходимостта от прилагане на разнообразни интервенционистични стратегии, чрез които да се идентифицира тяхното оживление. Изследователите[4] на регионалните процеси предлагат да се прилагат две категории стратегии:

– Стратегии с директно действие, изразяващи се в интервенцията на публичните власти при предприемане на инициативи, свързани с подобряване качествените характеристики на регионалната вътрешна среда;

– Стратегии с индиректно действие, намиращи израз в делокацията на дейности в районите и зоните, с нисък или отрицателен

растеж.

Практиката на местното самоуправление през последните години показва, че е необходимо да се прилагат и двете стратегии, за да бъдат преодолени некоординираните действия и да се стимулира регионалното икономическо развитие.

Интервенционистичните стратегии с директно действие трябва да бъдат ориентирани основно към регионите с висок ресурсен и производствен потенциал, но с ниски качествени характеристики на регионалната вътрешна среда, включително техническата, социалната и екологичната инфраструктура. Както беше изяснено и от изследването, състоянието на инфраструктурата е решаващо условие за интензитета на действие на факторите, обуславящи развитието на територията. Подобни стратегии създават реални възможности за координирането на държавните програми за развитие на инфраструктурата с локалните реалности в едно или друго отношение.

Стратегиите с индиректно действие предполагат делокализиране на производствата и дейностите в регионите с нисък или отрицателен растеж. Делокализирането на производствата и дейностите се извършва, когато разширяване на бизнеса, за реструктуриране на собствеността и дейностите. В повечето случаи, производствените предприятия (изключвайки земеделските стопанства) имат нужда от създаване на нови подразделения на територията, а не от експанзия на определено място.

Индиректните интервенционистични регионални стратегии могат да имат различно проявление. Например те могат да включват разработването и реализирането на програми не само за подпомагане на локалното развитие, но и за защита на изостаналите и изоставящи локални зони чрез създаване на регионални фондове за поощряване на локалното развитие или на регионални институционални звена, изградени на местата, където се изпълняват конкретните програми.

Поведението на бизнес субектите в значителна степен се обус-

лавя от типа на провежданата национална и регионална икономическа политика. По тези причини е наложително да се прилагат диференцирани интервенционистични стратегии, съобразени с функциите на различните по териториален обхват общности според техния ресурсен потенциал.

В този контекст реализирането на диференцирани регионални стратегии предполага създаване на съответстваща законодателна основа, която включва както законите с конкретно регионално направление, така и законите, на които трябва да се даде съответната регионална проекция. Те трябва да са насочени към механизмите на регионалните инвестиции (особено на онези с публичен характер), с финансовия маханизъм и произтичащите от него възможности за финансови, данъчни, митнически и други преференции, с режима на устройство на територията, с преференции за увеличаване на заетостта предприемаческата и икономическа активност на населението на определена територия и др.

Второ, да се осъществи чрез подходящ инструментариум анализ на социално-икономическото и технологично развитие във всеки район, което да бъде основа за подходящи управленски решения. Необходимостта от подобен анализ произтича от факта, че наличието на всички елементи от схемата не означава тяхната достатъчност и не означава потенциал за развитие.

Трето, една от първостепенните задачи е подробният анализ на местния селски район, с който се цели установяването на предприемачески и териториален капитал – предимствата на района, т.е. уникалните дадености и създадените условия в региона. Подходящ начин да се проведе подобен анализ е като се ползва схема, съдържаща елементи и характеризираща регионалните измерения на предприемачеството.

Малките общини продължават да изпитват трудности в своето развитие. Налице е значителен ресурсен дефицит в общинските бюджети, което създава пречки и бариери пред нормалното функциони-

ниране на бизнеса в селските райони.

Четвърто, да се предприемат диференцирани според регионалното развитие мерки за регулиране чрез програмно и проектно въздействие. Налице са успешни местни практики за решаване на проблемите на малките общини. Повечето от тях обаче са по пилотни проекти, финансирани от международни донори. Развитието на местното самоуправление е практика, която трябва да бъде целенасочено изследвана, но и насърчавана, подкрепяна и мултиплицирана от страна на държавата.

Следователно, необходима е цялостна промяна във философията и моделите на регионалното развитие и ресурсното му осигуряване. В това число е необходимо да се ползва диференциран държавен подход към общините като малките общини се ползват от целенасочена подкрепа от страна на държавата и други подкрепящи фондове и организации. На основата на теоретико-приложния анализ предлагаме няколко **основни подхода на насърчаване развитието на общините**, което ще доведе до развитието на бизнес инициативи:

✓ *Предимно ендогенен подход* – за общини с ръст на БВП и заетостта през последните години. Подобни общини имат потенциал за развитие и възможности за генериране на бизнес и доходи чрез местни инициативи и без сериозна финансова подкрепа, но на основата на подходящи общински стратегии;

✓ *Предимно екзогенен подход* - за малки общини, характерни с икономическа изостаналост и такива в планински и полупланински райони. В подобни общини не може да се разчита на местната инициативност, поради тяхното обезлюдяване, липсата на публични финансови средства за инвестиции и отдалечеността им от пазарите и градските центрове за търговия. Държавната намеса чрез финансиране, преференции от всякакъв вид (данъчни, социални, преференции във връзка с придобиване на имоти, ползване на кредити и др.) са в основата за съживяване на тези села. Системната и добре

планирана държавна политика на подпомагане за преодоляване на проблемите с изостаналостта в посока на възстановяване на качеството на живот в подобни райони следва да се прилага паралелно с мотивационни механизми за развитие на бизнес и предприемачество.

✓ *Смесен подход* – при всички случаи той следва да присъства с различни относителни дялове във всички общини.

Независимо от вида на възприетия подход централно място в политиките, стратегиите и програмите следва да бъде създаване на среда, даваща възможност за развитие и мултиплициране на предприемачеството в районите. Ориентацията към предприемачество в районите се основава на стимулиране на местния предприемачески талант и последващия растеж на местните фирми. Създаването на критична маса от първо поколение предприемачи ще създаде икономическа стойност на региона и ще запази оскъдните ресурси в рамките на общността. Посочените подходи не са нови, в развитите и напоследък в развиващите се страни насърчаването на предприемачеството е изведено като правителствена политика.

Използвана литература

1. Индекс човешкото развитие: муниципалитеты в рамках области, ПРООН, 2002, стр.31-32.
2. Тонкова, Ст. Локализационният избор, Теоретически модели и подходи за реализация, Издателство "Абагар", В.Търново, 2002 г.
3. Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD), Best Practice Policies for Small and Medium-Sized Enterprises, In ADB/TA 3150-PRC: A Study on Ways to Support Poverty Reduction Projects, Final Report, October 2000.
4. The National Spatial Strategy, The Ministry for the Environment and Local Government, Ireland, 2002.

ВЛИЯНИЕ НА РЕГИОНАЛНАТА ИКОНОМИЧЕСКА СРЕДА- ВЪРХУ ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВОТО В АГРАРНИЯ СЕКТОР

Доц. д-р Наталия Неделчева, nnelcheva@uni-ruse.bg
Русенски университет „Ангел Кънчев“, Русе

INFLUENCE OF THE REGIONAL ECONOMIC ENVIRONMENT ON AGRICULTURAL ENTREPRENEURSHIP

Assoc. Prof. Nataliya Nedelcheva, PhD, nnelcheva@uni-ruse.bg
University of Rousse “Angel Kanchev”, Rousse

Резюме

Тезата на изследването е, че съществува пряка и обратна връзка между степента на икономическо развитие на селските райони в България и предприемаческата активност в аграрния сектор в тях. Целта на доклада е да отрази как степента на социално-икономическо и демографско развитие на регионалната система влияе върху предприемаческата активност в нея.

Ключови думи: *икономическо развитие, предприемачество, аграрен бизнес, регионална система*

Abstract

The thesis is that there is a direct and feedback between the degree of economic development of rural areas in Bulgaria and the entrepreneurial activity in the agrarian sector in them. The purpose of the report is to reflect how the degree of socio-economic and demographic development of the regional system influences entrepreneurial activity in it.

Key words: *economic development, entrepreneurship, agrarian business, regional system*

JEL: R11; Q12

Всяка икономическа система независимо от нейното местоположение, демографски и икономически профил има своя уникална характеристика, позволяваща ѝ да се разгърне напълно и да използ-

ва конкурентните предимства на своя потенциал. Стремешът на управляващите органи, както и на цялата общественост следва да бъде в посока съсредоточаване на ресурси и дейности с оглед извличане на максимално положителен синергичен ефект от предварително идентифицираните силни страни, респективно конкурентни предимства и слабости, трансформирайки ги във възможности и трамплин за бъдещо устойчиво икономическо развитие.

Основно предизвикателство е осъзнаването на връзката между степента на развитие на системата и предприемачеството и как тази взаимовръзка да бъде оползотворена, за да се подобри общата конюнктура в страната и да се сведат до възможния минимум между-регионалните различия.

Предприемачеството в качеството на процес най-общо може да бъде представено като „процес на стартиране на ново предприятие или обновяване на вече създадено“¹. То е определяно често в публичното пространство като социален и психологически феномен. Според нас, за да се стигне до каквато и да е предприемаческа активност и да се разраства тя във функция от времето е необходимо да бъдат налице множество и разнообразни предпоставки в различни измерения и форми на проявления, конкретни условия и инициативност. Всяко от тези пера, ако си позволим така да ги определим има своята значимост в един или друг аспект за регионалната и за националната система като цяло.

Предвид изискуемостта към обема на разработката авторът заостря вниманието само към основните от тях като акцента е поставен върху връзката между потенциала на региона (ресурсен и икономически потенциал) и предприемаческата активност в него, както и на мнението на предприемачи от аграрния сектор в регионалната система, обект на изследване в разработката относно ролята на мес-

¹ Тодоров, К. Бизнес предприемачество, БАРМП, 2011. Коев, Й. Предприемаческа идея, Стено, 2008.

тната и изпълнителна власт в разглежданите процеси и проблеми и степента на влияние на развитието (социално-икономическо, демографско и т.н.) на регионалната среда и желанието и нагласите им за предприемаческа активност. Идеята на обобщената и представена в настоящата разработка в табличен и графичен вид информация е осветляването на онези критични контролни точки в развитието на регионалната икономическа среда и нейния реален потенциал, върху които органите на властта, бизнеса и обществеността като цяло биха могли да въздействат, за да се насърчи предприемаческата активност, както в аграрния сектор във всичките му форми на проявление, така и във всички други сектори на икономиката, което би дало своя принос за преодоляване на проблема с междурегионалните различия, който все още въпреки прилаганите лостове се забелязва и задълбочава.

Таблица 1

Основни групи ресурси и връзката им с местния потенциал на област Русе

Ресурси	Специфика	Отношение към местния потенциал
Човешки ресурси	Населението, което живее на територията. население с произход от територията, но което в момента живее на друго място, временно пребиваващи на територията или така наречените в специализираната литература естествен прираст и миграционно салдо ² .	Социално-икономическо включване в разнообразни активности и формати; Специфичните характеристики на населението като възрастова структура, образование и др., са определящи при развитието на икономическия потенциал на региона и влияят пряко и/или косвено върху предприемаческата активност.
Природни ресурси	Релеф, климат, почви, минерали, водни ресурси, флора и фауна, природни забележителности и др.	Предпоставка за развитие на конкретни бизнес дейности в аграрната сфера и такива със социална насоченост.

² Шопов Д., кол., Икономика на труда, С., 2002. Неделчева Н., Икономика на труда, Р., 2017.

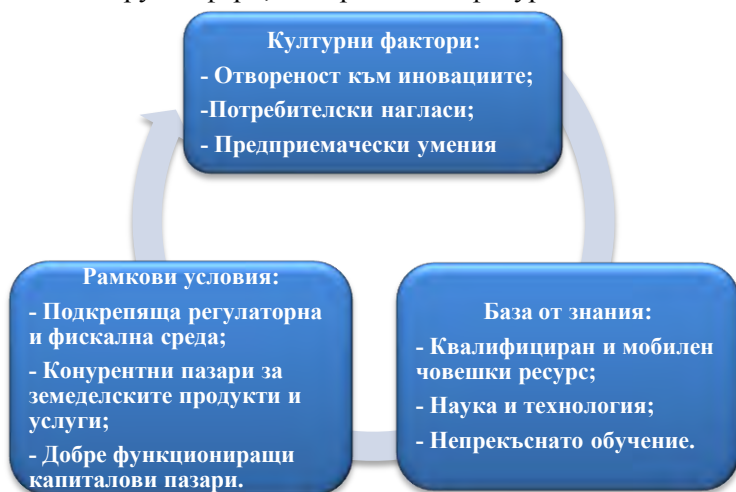
Финансови ресурси	Финансови средства и инструменти, необходими за администриране на територията и инвестиции в развитието на регионалната среда и подпомагане на бизнеса.	Едновременно се определят като фактор за разработване на местния потенциал и ефект от неговото разработване и развитие. Могат да се разглеждат на равнище област, домакинства, малко и средно предприятие и др.
Материални ресурси	Материални активи на територията, които подлежат на регистриране и ефективно използване, достигнатото равнище на развитие на техниката и технологиите в аграрната сфера и в по-доброто ѝ позициониране на вътрешния, националния и международен пазар.	Предпоставка за разработване и развитие на икономическия потенциал на местно ниво.
Културно-исторически ресурси	Ресурси, които подлежат на регистриране, маркетизиране и ефективно управление.	Ресурси, които формират туристическия профил и потенциал на територията и могат да бъдат катализатор за развитието на разглежданата сфера и за насърчаването на предприемаческата активност и за подобряване на параметрите на регионалната среда.
Информационни ресурси	Информационното осигуряване е важна предпоставка за социалното и икономическото развитие на всяка регионална система, в частност и на тази, обект на изследване в разработката, тъй като допринася за изграждането на моста между отделните институционални единици, предприемачите и обществената среда като цяло	Фактор за разработване на и развитие на икономическия потенциал на системата и за насърчаване на предприемаческата активност в нея
Инфраструктура	Предполага балансиране с останалите ресурси. Фундамент за	Предпоставка за развитие на територията, в частност на аг-

тура	осъществяване на всяка дейност.	рарния сектор и лост за въздействие върху параметрите на регионалната среда и др.
------	---------------------------------	---

Източник: Разработване на местния потенциал за социално-икономическо развитие на регионите като съдържанието в таблицата и доразвито и модифицирано от автора на доклада.

Дисбалансът в наличието, състоянието и използването на ресурсите на територията е важен проблем, който подлежи на разрешаване не само на местно, респективно регионално, но и на национално ниво.

Факторите, които според нас основно оказват влияние върху регионалната бизнес система, върху нейното конкурентоспособно и иновативно развитие и предприемаческата активност както в аграрната сфера във всичките ѝ форми на проявление в региона, така и във всички други сфери, са отразени на фигура 1 от доклада.

Фиг. 1. Фактори, влияещи върху връзката степен на развитие на регионалната среда и предприемаческата активност в аграрната сфера в региона

От проведени допълнителни запитвания сред предприемачи в аграрната сфера, опериращи в Русенска област, обобщените данни показват, че около 75% са на мнение, че именно държавата чрез своите лостове и неадекватно прилагани механизми възпрепятства развитието на регионалната среда, задълбочава междурегионалните различия и демотивира предприемаческата активност в някои сектори и в частност в аграрния. Стимулирането на дъмпинговия внос, ниската потребителска култура и различията в степента на социално-икономическо и демографско развитие се явяват според близо 75% от запитаните основен демотивиращ фактор за предприемачество и ключов проблем в регионалната икономика и политика. Не можем да изключим от анализа на резултатите и онези, които са се възползвали от средства (субсидии и др. форми на финансово подпомагане) и които са по-меки в крайните си оценки за ролята на държавата при насърчаването на предприемаческата активност в сектора. На въпроса „В какво направление сте получавали подпомагане“ около 45% от респондентите са отговорили - директни плащания на единица площ, около 25–30% - субсидии по различни мерки от ПРСР, а останалите – финансово подпомагане от други финансиращи източници.

Като заключение по изследваната и представена в концентриран вид в доклада проблематика, ще си позволим да направим следното съждение: Механизмите, чрез които държавата контролира и регулира пазарните процеси и чрез които цели да достигне до устойчив икономически растеж, стабилни цени и ниско равнище на безработица са известни на широката и академична общественост и в икономическата теория са детерминирани като макроикономическа политика. Инструментите, чрез които държавата постига набеязаните си цели са данъците, държавните разходи под формата на субсидии, дотации и социални плащания, лихвения процент, задъл-

жителните резерви и операциите на паричния пазар. Постигането на положителен за икономиката ни ефект зависи до голяма степен от адекватното прилагане на държавните механизми, което означава, че моделът на макроикономическо регулиране трябва да бъде съобразен с особеностите на икономическата система, това безспорно потвърждава тезата на изследваната научна проблематика. Свидетели сме обаче, че въпреки крайните мерки на правителството за излизане от кризата и икономическа стабилизация ефектът който постига е противно на очакванията. В публичното пространство имаше множество дискусии по въпроса, но мненията на експертите се оказаха твърде противоречиви, което доведе страната ни до пълна дестабилизация. Причината за това е неефективния модел на управление на икономиката. Не може тежко болен организъм и здрав такъв да се третират с един и същи медикамент, или да се опитваме с прилагане на недопустимо големи дози да излекуваме за три дни тежко болен организъм, нормално е да не получим търсения ефект. Същото е и с икономиката ни, в частност с регионалната система, обект на изследване в доклада, която може да бъде отъждествена с тежко болен организъм, на който се прилага грешно лечение, защото не е идентифициран и правилно третиран проблемът, довел до даденото състояние, а с ударни дози се лекуват симптоми, следствие на главния проблем. Бизнесът във всичките му форми на проявления и сфери на дейност сви и свива капацитета си, селата обезлюдяха и все повече обезлюдяват, средата стана непривлекателна за инвестиции и всичко това са следствия и симптоми за сериозен проблем. Причината обаче е многоаспектна и много по-дълбока и трябва да бъде точно диагностицирана причинно-следствената връзка, за да се идентифицира и приложи правилното решение и комплекс от мерки. Това обуславя необходимостта от допълнителни научноизследователски търсения и изследвания и придава актуалност и значимост на

третираня в настоящата разработка проблем.

Използвана литература

1. Актуализиран документ за изпълнение на НСРР 2005 – 2015 г., МРРБ, 2011.
2. Годишна книга за регионите 2015-2017, ЕВРОСТАТ.
3. Коев Й., Предприемаческа идея, Стено, Варна, 2008.
4. Неделчева Н., Икономика на труда, Р., 2017.
5. Неделчева Н., Управление на инвестициите в земеделско производство, С., 2011.
6. Тодоров К., Бизнес предприемачество, БАРМП, 2011.
7. Шопов Д., кол., Икономика на труда, С., 2002.

**РАЗВИТИЕ НА „ЗЕЛЕНИЯ“ ЕЛЕМЕНТ НА ОБЩАТА
СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА –
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ВЪЗМОЖНОСТИ**

Гл. ас. д-р Дамян Куречев, dkirechev@ue-varna.bg
Икономически университет – Варна

**DEVELOPMENT OF THE "GREEN" ELEMENT OF THE
COMMON AGRICULTURAL POLICY - CHALLENGES AND
OPPORTUNITIES**

Chief Assist. Prof. Damyan Kirechev, dkirechev@ue-varna.bg
University of Economics – Varna

Резюме

Целите на доклада са насочени към изясняване на „зеления“ елемент на Общата селскостопанска политика (ОСП) на Европейския съюз (ЕС) и прилагане на политика свързана с опазването на околната среда и промените в климата в ЕС и България. Извършва се преглед на механизмите на ОСП за подкрепа на аграрния сектор в посока опазване на околната среда. Посочват се механизмите за предоставяне на финансова помощ като възнаграждение на земеделските производители, че предоставят агроекологични услуги в земеделските земи и селските райони. Правят се предложения за развитие на „зеления“ елемент на ОСП след 2020, в контекста на възприетите международни споразумения по опазването на околната среда и климата.

Ключови думи: *ОСП; „зелени“ мерки; екологизация на ОСП; агроекология; Стълб 1; Стълб 2; смекчаване на климата; устойчиво управление на земите.*

Abstract

The aims of study are to clarify the "green" element of the European Union's Common Agricultural Policy (CAP) and to implement an environment and climate change policy in the EU and Bulgaria. An overview of the CAP mecha-

nisms to support the agrarian sector in the direction of environmental protection is being carried out. Specify the mechanisms for providing financial assistance as a reward for farmers to provide agri-environmental services in agricultural land and rural areas. Proposals are being made to develop the "green" element of the CAP beyond 2020, in the context of the international agreements on environmental and climate protection.

Keywords: CAP; green measures; greening CAP; agroecology; Pillar 1; Pillar 2; climate mitigation; sustainable land management.

JEL: Q18; Q58

Въведение

Развитието на земеделието през последните 50 години е свързано с отрицателни последици за околната среда – нарастват земите с ерозия на почвата, нарушава се баланса в използването на водите, увеличава се замърсяването на водите, наблюдава се загуба на генетично разнообразие, наблюдават се промени в ландшафта и т.н. Вследствие на отрицателното влияние на интензивното земеделие върху околната среда постепенно вниманието на ЕС се насочва към развитие на политиките насочени към опазването на околната среда. Интегрирането на политиката за опазване на околната среда в рамките на всички европейски политики е важен принцип, определен в стратегията за развитие на Европейския съюз (ЕС) „Европа 2020”. Агроекологията е ключов елемент за интегриране на концепцията за опазване на околната среда с Общата селскостопанска политика (ОСП) на ЕС. Като се има предвид, че над 70% от територията на ЕС се използва за селско и горско стопанство, страните-членки са изправени пред предизвикателството да поддържат ефективни и продуктивни тези сектори, като се подобряват ползите за околната среда. Ето защо, като насърчава земеделските производители да подобряват и опазват тяхната земеделска земя, да разнообразяват земеделските си практики, политиката за селското стопанство на Съ-

юза е насочена към осигуряването на обществени ползи и блага от аграрния сектор, съвместими с опазването на околната среда. Земеделските производители, които заедно с горските стопани са основните лица, които управляват земи, ще се нуждаят от подкрепа при приемането и поддържането на селскостопански системи и практики, които са особено благоприятни за постигане на целите в областта на околната среда и климата, тъй като пазарните цени не отразяват осигуряването на такива обществени блага. От съществено значение ще бъде също така да се използва във възможно най-висока степен разнообразният потенциал на селските райони, което ще допринесе за приобщаващия растеж и сближаването.

Агроекологичната политика не е нова за ЕС, а се развива повече от двадесет и пет години, но в навечерието на новия програмен период, предизвикателствата се увеличават. Възникнала през 1985 г. като доброволна мярка, от 1992 г. е единствената задължителна мярка в рамките на политиката на ЕС за развитие на селските райони. В този смисъл, **целите на настоящото изследване** са насочени към: изучаване развитието на „зеления“ елемент на Общата селскостопанска политика; анализ на прилагането ѝ в Европейския съюз и у нас; извеждане на по-важните приоритети в развитието ѝ след 2020, в контекста на възприетите международни споразумения по опазването на околната среда и климата.

Развитие на „зеления“ елемент на ОСП

Опазването на околната среда е един от най-утвърдените механизми на политиката в рамките на ОСП. Първоначално (след 1987 г.) политиката е насочена най-вече към смекчаване на въздействието върху околната среда вследствие интензификацията на селското стопанство и за възприемане на позитивните ефекти на екстензивното земеделие. Агроекологичната политика има роля в приоритетите на ЕС в областта на околната среда по повод екологичните си-

туаии, опазване на биологичното разнообразие и получаване на услуги от екосистемите. ОСП постепенно сменя акцента от подпомагане на пазара към подпомагане на производителите. Ценовата подкрепа е намалена и се заменя с преки плащания на помощи за фермерите, които се насърчават да полагат повече усилия и грижи за опазване на околната среда. **Реформата на ОСП от началото на 90-те години на XX-ти век** съвпада със срещата на върха в Рио де Жанейро през 1992 г., където се лансира принципа за устойчиво развитие.

С приемането на Регламент (ЕИО) 2078/1992 на Съвета от 30.06.1992 (относно методите на земеделско производство, съвместими с изискванията за защита на околната среда и поддържане на провинциалните райони), се въведоха схеми за помощи, целящи да насърчат: използването на селскостопански практики, които намаляват замърсяващите въздействия на селското стопанство; екологично благоприятна екстензификация на селското стопанство, включително превръщането на обработваемата земя в обширни пасища; начини за използване на земеделска земя, които са съвместими със защитата и подобряването на околната среда, природата, ландшафта, природните ресурси, почвата и генетичното разнообразие; поддържане на изоставени земеделски земи и гори; дългосрочно оставяне на земи под угар поради причини, свързани с околната среда; управление на земите за обществено достъпни и развлекателни дейности; образование и обучение на земеделски стопани по видове, съответстващи на изискванията за опазване на околната среда и поддържане на селските райони.

Големият пакет реформи на ОСП от 1992 г. изискваше земеделските производители да поемат отговорността за опазване на околната среда и устойчивото селско стопанство. Осигурявайки стоки за населението, те трябва да поддържат земите, районите в които произвеждат и да се грижат за наследството в селските райони. Постепенно земеделските производители излизат на челно мяс-

то в борбата с изменението на климата. В контекста на осигуряване на качествени и безвредни храни и устойчивото използване на ресурсите, на земеделските производители се вменява отговорността на произвеждат като опазват околната среда, да внедряват екологични технологии и в същото време да увеличават конкурентоспособността си. В контекста на увеличаващото се търсене на храни в световен мащаб, земеделските производители трябва да произвеждат повече, но не на всякаква цена. Реформата на ОСП от 1992 г. задължи селскостопанските производители да се грижат за селските райони и биоразнообразието им, да използват благоразумно природните ресурси, почва, въздух и вода, да опазват благосъстоянието на животните. Това принуди вземане на практически мерки, като разнообразяване на реколтата, поддържане на постоянни пасища и по-слабо интензивно производство. 90-те години на XX-ти век беше време, в което земеделските производители се запознаваха с отговорностите като опазването на околната среда и благоразумното използване на природните ресурси. В контекста на срещата през 1992 г. в Рио де Жанейро, селското стопанство се изправи пред предизвикателствата за постигане на устойчиво развитие. А политиката на ЕС се задължи да възнагражда земеделските производители за предоставянето на тези обществени услуги като им предоставя финансова помощ.

Постепенно Общата селскостопанска политика се превърна в ключов инструмент за осигуряване на финансови средства за подкрепа прехода на аграрния сектор към по-устойчиво бъдеще с ниски въглеродни емисии. Земеделските стопани могат да изберат как да управляват своята земя, земеделски култури и селскостопански животни, как да използват материалите (енергия, торове, вода). ОСП е единственият източник на финансиране от ЕС, който предлага стимули за екологично залесяване и създаване на агролесовъдни системи на земеделска земя.

През средата на 90-те години в ОСП се залага нарастващ ак-

цент върху качеството на храните. Политиката въвежда нови мерки за подпомагане на инвестициите в селското стопанство, обучението, подобрената обработка и маркетинга. Предприети са стъпки за запазване на традиционните и регионалните храни. Приложено е първото европейско законодателство за органично селско стопанство.

В програмния период 2000-2007 г. агроекологията зае важно място в инструментите на Стълб 2 на ОСП. Приемането на Регламент (ЕС) 1257/99 (относно подпомагане развитието на селските райони от Европейския фонд за ориентиране и гарантиране на земеделието, ФЕОГА) като една от целите за развитието на земеделието и селските райони е съхраняването и насърчаването на висока природна стойност и устойчивото селско стопанство, съобразени с екологичните изисквания. В Раздел VI на Регламента се посочва, че се подобрява подкрепата в посока: внедряване на начини за използване на земеделска земя, които са съвместими със защитата и подобряването на околната среда, ландшафта и неговите характеристики, природните ресурси, почвата и генетичното разнообразие, екологично благоприятна екстензификация на земеделието и управление на пасищни системи с малка интензивност; опазването на застрашените от земеделските стопанства с висока природна стойност, поддържането на ландшафта и историческите особености на земеделската земя, използването на екологично планиране в селскостопанската практика; подобряването на хуманното отношение към животните (въведено през 2003 г.). Чрез агроекологичните мерки се създават условия за съхраняване, възстановяване и поддържане на селскостопански системи с високо значение за биоразнообразието и съхранението на ландшафта; подпомагане на развиването на висококачествено земеделско производство, като органичното земеделие; постигането на стабилен доход на земеделските стопани; реализира се социално-икономическа помощ за селското население в отдалечени райони. Възприета е идеята, че подкрепата за горското стопанство ще допринесе за поддържането и развитието на икономическите,

екологичните и социалните функции на горите в селските райони. Мерките в областта на горите (Раздел VIII) са насочени към насърчаване по-специално на: устойчиво управление на горите и развитие на горското стопанство, поддържане и подобряване на горските ресурси; и разширяване на горските територии. През този период, държавите членки бяха задължени да прилагат агроекологични мерки в своите страни, но имаха свободата да проектират мерките по начини, които да отговарят на екологичните приоритети.

По линия на Стълб 1 през 2003 г. се въведоха мерки за кръстосаното съответствие със „зелен“ елемент, изискващи всички стопанства получаващи директни плащания и плащания за площ да отговарят на изисквания за управление на земите (ИУЗ) и стандарти за добро земеделско и екологично състояние (ДЗЕС). Въведените от 2005 г. стандарти са насочени към опазване на почвите от ерозия, поддържане на органичната материя, запазване на структурата на почвата и др., като по този начин се увеличава способността на почвата да поглъща въглерод. В рамките на кръстосаното съответствие се въведоха правила за защита на постоянните пасища, което влияе на загубите на въглерод в почвата. Постепенно политиката на ОСП се адаптира към международните споразумения за промени в климата и се повиши ролята на селското стопанство за поглъщане на въглерод и за намаляването на загубите на въглерод от почвите.

През този период се обърна внимание и на потенциала на енергийните култури да допринесат за смекчаване на изменението на климата. След реформата на ОСП от 1999 г. на държавите-членки бе разрешено да предоставят подкрепа на земеделските стопани за отглеждането на енергийни култури на земи под угар. През 2003 г. се създаде специална помощ за енергийни култури, с цел повишаване на заместването на въглероден диоксид, финансирана чрез Стълб 1. По-късно се оказа, че приносът им не е бил толкова ефективен за заместването на въглеродния диоксид, както се очакваше.

През този период България не беше пълноправен член на ЕС,

но започнаха активни преговори и хармонизиране на политиката с тази на ЕС. Прие се първата Национална агроекологична програма (НАЕП), целяща да стимулира и подпомогне земеделските производители, за използване на методи на производство, насочени към опазването на околната среда. Непосредствени цели на програмата бяха в посока: събуждане на интерес на земеделските производители към дейностите, целящи опазването на околната среда; насърчаване на планиране на агроекологичните дейности на земеделските производители чрез изготвяне на агро-екологичен план за цялото стопанство; създаване на основно ниво на опазване на околната среда на територията на цялото стопанство чрез заплащане само при условие, че се спазват стандартите, установени в правилата за добра земеделска практика; насърчаване на биологичното земеделие, опазващо природните ресурси, ландшафта и биологичното разнообразие; подкрепа за отглеждане на застрашени породи домашни животни и местни растителни видове; насърчаване на екологосъобразно управление на изоставени земеделски земи; подкрепа за традиционното земеделие, необходимо за оцеляване на природните хабитати особено насърчаване на подходящото управление на местата от мрежата „Натура 2000“; насърчаване поддържането и възстановяването на традиционните характеристики на ландшафта); насърчаване превръщането на обработваеми земи в постоянни пасища в райони с висок риск от почвена ерозия. Основен инструмент за подкрепа на земеделието в посока опазване на околната среда беше приетия Национален план за развитие на земеделието и селските райони (2000-2006 г.) по Специалната предприсъединителна програма на ЕС за развитие на земеделието и селските райони в България (САПАРД). С въвеждането на мярка „Развитие на селскостопански дейности, целящи опазването на околната среда“, се подпомагаха проекти за извършване на агроекологични дейности в земеделските стопанства, които допринасят за постигането на целите на НАЕП, в следните направления биологично земеделие; отглеждане на животни от зас-

трашени местни породи; управление на полустествени местообитания; подкрепа на противоерозийни практики. За първи път в страната, фермерите получиха подкрепа за дейности в посока опазване на околната среда и тази практика продължи в следващите години на пълноправно членство. Създадоха се условия за устойчиво управление на земите, развитие на биологичното земеделие, внедряване на дейности в посока опазване на околната среда и климата, въвеждане на екологична култура сред земеделците и обществеността.

В програмния период 2007-2013 г. агроекологичната политика на ЕС е интегрирана в Политиката за развитие на селските райони., с Регламент (ЕС) 1698/2005 (относно подпомагане и развитие на селските райони от Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони). В Съображение 35 на Регламента е заложена идеята агроекологичните плащания да продължат да имат съществена роля в подкрепата на устойчивото развитие на селските райони и за адаптиране към увеличаващата се потребност на обществата от екологични услуги. Счита се, че агроекологичните плащания „... допълнително ще насърчат селските стопани да служат на обществото като цяло чрез въвеждането или продължаване на прилагането на селскостопанските методи за производство, които са съвместими със защитата и подобриенето на околната среда, пейзажа и неговите характеристики, природните ресурси, почвата и генетичното разнообразие. В този контекст специално внимание трябва да се отдели на консервацията на генетични ресурси в земеделието. В съответствие с принципа “замърсителят плаща”, плащанията трябва да покриват само тези ангажименти, които надхвърлят съответните задължителни стандарти“.

След 2007 г. подобряването на околната среда става основана цел, а промените в климата са формален приоритет в политиката на ОСП. В Ос 2 „Подобряване на околната среда и селските райони“ на Програмата за развитие на селските райони 2007-2013 г. (ПРСР). В Ос 2 на ПРСР 2007-2013 г. за първи път се подчертава, че средствата

трябва да допринесат за биологично разнообразие, опазване на ценни селскостопански и горски системи и изменение на климата. Възприема се, че подкрепата за специфични методи на управление на земите трябва да допринесе към устойчивото развитие, чрез насърчаване на селските и най-вече горски стопани да използват методите на земеползване, които съответстват на необходимостта да се запази природната среда и пейзажа, както и да се защитят и подобрят природните ресурси. Помощите за земеделието, целящи устойчиво използване на земеделска земя, включват: плащания за природни ограничения на фермери в планински райони; плащания на фермери в райони с природни ограничения, различни от планинските; плащания по НАТУРА 2000 и плащания свързани с Директива 2000/60/ЕС; плащания за агроекология; плащания за хуманно отношение към животните; подкрепа за непроизводствени инвестиции. Предвидени са и мерки, целящи устойчивото използване на горите чрез: първоначално залесяване на земеделски земи; първоначално установяване на земеделско – горски системи върху земеделски земи; първоначално залесяване на неземеделски земи; плащания по НАТУРА 2000; плащания за опазване на околната среда в горското стопанство; възстановяване на продуктивността на горското стопанство и въвеждане на превантивни мерки; подкрепа за непроизводствени дейности.

За периода 2007-2013 г. в бюджета на ЕС са заделени за плащания свързани с агроекология 22,2 млрд. евро (от които 637,46 млн. евро за България), разпределени в рамките на 88 схеми за развитие на селските райони, най-често включващи комбинация от хоризонтални и регионални мерки. Държавите-членки са задължени да разпределят поне 25% от общия си бюджет по мерките към Ос 2. Основен източник на финансиране на целите в областта на агроекологията е Европейският земеделски фонд за развитие на селските райони (ЕЗФРСР). Основен принцип включен във финансирането на агроекологичната политика е, решенията на земеделските произво-

дители да са основани на доброволна основа, а нивото на поетите ангажименти от бюджета на ЕС да е достатъчно привлекателен за производителите и собствениците на земи, за да компенсира направените от тях разходи и пропуснатите ползи в резултат на поетите агроекологични ангажименти.

В рамките на прегледа на ОСП през 2009 г. (Регламент (ЕО) 73/2009), ЕС реши по-категорично „да адаптира своите политики в светлината на съображенията, свързани с изменението на климата“, за да отговори на ангажиментите поети с Протокола от Киото. Отпуснат беше допълнителен бюджет от 3 млрд. евро насочени към справяне с приоритетите в областта на изменението на климата. През 2009 ОСП се коригира и в посока преустановяване на подпомагането на енергийни култури и преустановяване на задължителното залесяване на обработваема земя.

Агроекологичните мерки включени в Ос 2 на ПРСР на България за периода 2007-2013 г. са в основата на изграждането през 2006 г. на Националната агроекологична програма (НАЕП, 2007-2013 г.), чиято основна цел е да поощри въвеждането на природосъобразни методи на земеделско производство. Специфичните цели за подпомагането на земеделските производители, участващи в НАЕП, са насочени към: увеличаване на разбирането и знанията на земеделските производители за въздействието (положително и отрицателно) на селскостопанските практики върху околната среда (в т.ч. почви, води и биоразнообразие); поощряване използването на екологичното планиране в практиките за управление на земеделските стопанства; подкрепа за развитието на биологичното земеделие като екологосъобразен и икономически изгоден метод за селскостопанско производство; запазване на генетичното разнообразие и културното наследство чрез подкрепа за опазването на застрашените местни породи селскостопански животни и традиционни сортове култури особено; запазване на биоразнообразието чрез насърчаване на опазването на обработваемите земи с висока природна стойност (полу-

естествени местообитания; Поддържане и възстановяване на традиционния селскостопански; запазване на почвените и водните ресурси, включително в районите, които са засегнати от силна ерозия или от замърсяване.

Постигането на целите на НАЕП се реализират чрез 6 мерки на ПРСР (2007-2013 г.), като основно място заема мярка 214 „Агроекологични плащания“. Те са отпускани на земеделски стопани, които на доброволен принцип поемат агроекологични ангажименти за поне пет години, свързани с изпълнението на агроекологични дейности върху определена площ, биологично пчеларство или опазване на застрашени от изчезване редки местни породи животни. Допустими дейности по мярката са: „Биологичното растениевъдство“; „Биологичното пчеларство“; „Традиционното отглеждане на овощни култури“; „Опазване на застрашени от изчезване местни породи“; „Въвеждане на сеитбообращение за опазване на почвите и водите“; „Контрол на почвената ерозия“; „Възстановяване и поддържане на затревени площи с висока природна стойност“; „Поддържане на местообитанията на защитени видове в обработваеми земи, разположени в орнитологично важни места“; „Традиционни практики за сезонна паша (пасторализъм)“. Всички земеделски стопани, участващи в мярката и получаващи агроекологични плащания, трябва да спазват на територията на цялото стопанство: условията за поддържане на земята в добро земеделско и екологично състояние и минималните изисквания по отношение на минералните торове и продуктите за растителна защита, както и други задължителни изисквания, установени с националното законодателство или определени в ПРСР.

През октомври 2011 г. Европейската комисия прие законодателни предложения за бъдещето на ОСП (СОМ (2011 627/3), насочени към подпомагане националните и регионалните власти да вградят екологичните приоритети и принципи в проектирането и изпълнението на ПРСР. Тези предложения доведоха до по-късното

преструктуриране на Стълб II и повишиха „зеления“ елемент на Стълб I. Промените в Стълб I са насочени към разширяване на екологичните приоритети доставяни с ОСП, като съществено място в това направление има предложението за разпределяне на 30% от средствата към екологичните плащания. Земеделските производители се задължават да спазват „зелени“ ангажименти, за да получават директните си плащания за площ.

С реформирането на ОСП през 2013 г. опазването на околната среда и климатът стана основна хоризонтална цел – „да спомогне за опазването на околната среда, чрез внедряването на селскостопански практики благоприятни за климата и околната среда“ (Регламент (ЕС) 1307/2013, за установяване на правила за директни плащания за земеделски стопани по схеми за подпомагане в рамките на общата селскостопанска политика). В съобщение 37-39 на Регламента се посочва, че една от целите на новата ОСП е подобряването на екологичните параметри чрез задължителен компонент за „екологизиране“ на директните плащания, които ще подкрепят селскостопански практики, благоприятни за климата и околната среда, приложими в целия ЕС. С цел да се постигнат в по-голяма степен целите на екологизирането и да се осигури неговото ефективно администриране и контрол, тези практики следва да се прилагат върху цялата площ на стопанството, която отговаря на условията. Задължителният характер на тези практики следва да се отнася също за земеделските стопани, чиито стопанства са изцяло или частично разположени в зони по „Натура 2000“, включени в обхвата на Директива 92/43/ЕИО и на Директива 2009/147/ЕО, или в зони, обхванати от Директива 2000/60/ЕО, доколкото тези практики са съвместими с целите на посочените директиви. Предвид признатите ползи за околната среда от системите за биологично земеделие, земеделските стопани следва да имат право на компонента за „екологизиране“, без да е необходимо да изпълняват никакви други задължения, по отношение на онези части от своите стопанства, които изпълнят услови-

ята, определени в Регламент (ЕО) 834/2007 на Европейския съвет. Несъобразяването с компонента за „екологизиране“ води до санкции съгласно Регламент (ЕС) 1306/2013, което определя значимата роля на този инструмент на политиката. **Екологизирането на ОСП** има за цел да гарантира, че работата на всички земеделски стопани в ЕС, които получават подкрепа на доходите, влияе благоприятно на околната среда и климата като част от тяхната селскостопанска дейност.

В рамките на Стълб 1, директните плащания трябва да осигуряват по-добри екологични резултати, поради което съществува задължителен „зелен“ елемент. С новите правила, 30% от директните плащания са подчинени на три задължения:

✓ *Изискване за диверсификация* - задълженията, свързани с диверсификацията на културите, следва да се прилагат по такъв начин, че стопанствата да продължават да напредват към постигане на по-големи ползи за околната среда, и по-специално повишено качество на почвата. Мярката включва изискване за отглеждане на няколко различни култури в стопанството с цел избягване на монокултурно производство, като при стопанства с обработваема земя между 10 и 30 ха: най-малко 2 различни култури (основната не превишава 75 %), а при стопанства с обработваема земя повече от 30 ха: най-малко 3 различни култури (основната не заема повече от 75 %, а основната и втората култура не превишават 95 %).

✓ *Опазване на постоянно затревени площи* – задълженията във връзка с постоянно затревените площи са свързани с възможностите на тези площи да задържат на въглерод, като се предвижда забрана за оран и преобразуване на екологично най-чувствителните зони по „Натура 2000“, включени в обхвата на директиви 92/43/ЕИО и 2009/147/ЕО. Мярката е с голям потенциал за смекчаване на промените в климата.

✓ Най-малко 5% от земята да е *екологично насочени площи (ЕНП)* – поддържането на ЕНП е част от прилаганата ОСП и други политики на ЕС, насочени към устойчивото управление на природ-

ните ресурси, включително запазване и поддържане на биологичното разнообразие. За да спазят изискването за ЕНП, земеделските стопани с над 15 хектара обработваема земя трябва да гарантират, че поне 5 % от нея е „екологично насочена площ“, посветена на екологично полезни елементи, избрани сред набор „видове ЕНП“, съставен от техните национални органи от общ за ЕС списък. Този списък на ЕС обхваща широк кръг характеристики или площи, пряко насочени към биологичното разнообразие. България избра да прилага следните ЕНП: земя оставена под угар; тераси; особености на ландшафта, включително такива, които се намират в съседство до обработваемата земя на стопанството; буферни ивици; ивици, по краищата на гори; площи, засадени с дървесни култури с кратък цикъл на ротация, където не се използват минерални торове и/или продукти за растителна защита; площи с междинни култури или зелена покривка, площи с азотофиксиращи култури (култури, обогатяващи почвата с азот).

За периода 2015-2020 година разпределението на средствата от националните пакети в България по Стълб 1 за „зелени“ плащания са средно 237-238 млн. евро за всяка годни (30% от общите средства за директни плащания). При обявена площ от 3,5 млн. ха. Размерът на „зелените“ плащания за хектар е около 64 евро/ха.

В рамките на този програмен период се запазват *изискванията за кръстосаното съответствие*. Всички стопани, които получават плащания по Стълб 1 и плащания на базата на площ по Стълб 2 трябва да отговарят на изискванията за кръстосано съответствие в цялото земеделско стопанство. Системата е изградена въз основа на:

✓ *Законоустановените изисквания за управление (ЗИУ)* - определят се от законодателството на Европейския съюз в следните области: обществено здраве, здраве на животните и на растенията, околна среда, хуманно отношение към животните. В областта на околната среда, у нас действат следните ЗИУ: „опазване на дивите птици“; „опазване на подземните води от замърсяване, причинено

от определени опасни вещества“; „опазване на околната среда и по-специално почвата при употреба на утайки от отпадъчни води“; „опазване на водите от замърсяване с нитрати“; „опазване на хабитатите на дивата флора и фауна“. В областта на опазване здравето на животните са заложили изисквания за регистрация и идентификация на свине, едър рогат добитък, овце и кози, минимални изисквания за хуманно отношение към животните и др.

✓ *Условията за добро земеделско и екологично състояние (ДЗЕС)* – прилага се при: опазване на почвата; поддържане на естествените местообитания; опазване на водите. В България са въведени стандарти за добро земеделско и екологично състояние в следните области: „опазване на почвата от ерозия“; „запазване на органичното вещество в почвата“; „запазване на структурата на почвата“; „осигуряване на минимално ниво на поддръжка на естествените местообитания“; „опазване и управление на използването на водите“.

В рамките на Стълб 2, Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони (ЕЗФРСР) насърчава устойчивото развитие на аграрния сектор в ЕС по начин, който допълва другите инструменти. ЕЗФРСР определя шест приоритета на ниво ЕС, от които всяка ПРСР трябва да включва най-малко четири, както и на всеобхватните цели на иновациите, околната среда и смекчаване на климатичните промени и адаптиране. Приоритет 5 е този, който е изрично насочен към климата, чрез насърчаване на ефективността на ресурсите и преминаване към икономика с ниски въглеродни емисии и икономика устойчива на изменението на климата, чрез: увеличаване ефективността от използването на водите; увеличаване ефективността от използването на енергия; увеличаване на доставката и използването на възобновяеми енергийни източници; намаляване на азотния окис и емисиите от метан и насърчаване на запазването на въглерода; насърчаване на съхранението на въглерода и улавянето му от селското и горското стопанство.

Регламентът на ЕЗФРСР предлага общо 19 мерки и множество подмерки, които държавите-членки могат да избират да прилагат чрез своите ПРСР. Всички държави обаче са задължени да прилагат мерки насочени към опазване на околната среда и смекчаване на влиянието на климата, като най-малко 30% от приноса на ЕЗФРСР за всяка ПРСР трябва да бъде насочен към мерки в тази насока. Мерките за ПРСР, за които се счита, че имат най-голям принос към опазването на околната среда и носят потенциал за смекчаване и адаптиране към изменението на климата са:

✓ *Мярка 10. Агроекология и климат.* Насочва към селскостопански практики с положителен принос за околната среда. Основните цели на мярката са: запазване и поддържане на затревени площи с висока природна стойност и свързваните с тях видове; опазване на биологичното разнообразие и защита, поддържане и възстановяване на благоприятния статус на местата от Натура 2000; опазване на застрашените от изчезване редки породи и традиционни сортове растения; предотвратяване на ерозията на почвите и подобряване на управлението им; повишаване на почвеното плодородие. Мярката ще допринесе основно за постигането на целите на приоритетна област 4 свързани с намаляване на парниковите газове произтичащи от земеделска дейност и насърчаване на опазването и съхранение на въглерод в селското и горското стопанство.

✓ *Мярка 11. Биологично земеделие.* Насочена към подпомагане на биологично растениевъдство, пчеларство и животновъдство. Насърчаването на биологичното растениевъдство, пчеларство и животновъдство ще доведе до намаляване на използването на минерални торове, пестициди, намаляване на замърсяването на почвите и водите и като цяло до земеделие, съобразено с добрите екологични практики. Въвеждането на екстензивни земеделски практики ще намали нитрификацията и отока на биогени в естествените и полустествени екосистеми особено тревните съобщества и водните местообитания, с кумулиращ се положителен ефект върху флората и

фауната и като цяло върху естествените и полуестествени екосистеми. Това ще допринесе и за поддържане на видове и местообитания – целеви за зоните, в благоприятно природозащитно състояние. Очаква се мярката да има положителен ефект и принос към устойчивото развитие на селските райони, като допринася за околната среда и смекчаването на последиците от изменението на климата и подкрепата на малки и средни ферми, повечето от които са семейни.

Допълнителна роля в приноса за опазване на околната среда и смекчаване и адаптация към климатичните промени могат да имат: Мярка 8 – Инвестиции в развитие на горските райони и подобряване на жизнеспособността на горите и Мярка 4 - Инвестиции в материални активи; както и мерките за сближаване и изграждане на капацитет, в т.ч. Мярка 16 – Сътрудничество; Мярка 12 – Плащания за площи включени по Натура 2000 и рамковата директива на водите; Мярка 1 – Трансфер на знания и осведомяване; Мярка 2 – Консултантски услуги, услуги по управление на стопанство и услуги по заместване в стопанство.

По отношение на мярката 10 „Агроекология и климат“ и мярката 11 „Биологично земеделие“, идентични дейности са изпълнявани като част от доброволни ангажименти по Мярка 214 от ПРСР 2007-2013 г. Анализ¹ на Министерството на земеделието, храните и горите (МЗХГ) показва значим ръст, както в броя на земеделските стопани, така и в броя на стопанствата. През 2008 г. общата одобрена за финансиране площ е малко над 40 хил. ха, като през 2015 надхвърля 330 хил. ха. Около 40% от площта се ползва от средни земеделски стопанства, на които се отпуска около 30 % от компенсаторните плащания. По отношение на структурата на стопанства се отчита увеличаване на дела на малките стопанства (под 100 дка) спрямо одобрените през кампания 2008 г. земеделски стопани за извършване на идентична дейност, като е налице ръст в размера на отпуска-

¹ Влияние на ОСП на ЕС върху българското земеделие, МЗХГ, 2017.

ната финансова помощ за тези стопанства. Броят на земеделските стопанства, които получават компенсаторни плащания за дейности благоприятни за околната среда и климата, както и биологично производство е нараснал над 8 пъти – от 842 през 2008, до 7000 през 2016 г., като средните земеделски стопанства (от 1000-5000 дка) увеличават дела на ползваната площ до 40% през 2016 г. Налице е увеличение над 20 пъти на финансово подпомагане през 2016 г. спрямо 2008 г.

Дискусиите за това как да се развива **ОСП след 2020** вече са започнали и ще продължават. ОСП поема 39% от бюджета на ЕС, което нараства изискванията към сектора за изпълнението на поставените цели, в т.ч. и по отношение на околната среда и климата. Съществуват обективни предпоставки за реформиране в посока опростяване и модернизиране на технологичната поддръжка за сектора в посока прилагането на ефективни мерки и решения за съхраняване на въглерод в селските райони, насърчаване на производството на енергия от възобновяеми енергийни източници и използване на биоматериали.

Според експерти на Европейския институт политика в областта на околната среда (IEEP)² съществуват два начина за подобряване на ОСП в областта на околната среда и климата. На първо място, могат да се направят промени в разработването на инструментите и мерките на ОСП в рамките на европейските регламенти. На второ място, държавите-членки могат да предприемат действия за подобряване на начина, по който мерките се прилагат на тяхна територия, включително по отношение на съдържанието на мерките, начина на финансиране, вида на подкрепата и др., за да насърчат тяхното усвояване. Това може да включва предоставяне на съвети, споделяне

² Hart, Kaley, Ben Allen, Clunie Keenleyside, Silvia Nanni, Anne Maréchal, Kamila Paquel, Martin Nesbit, Julia Ziemann. (2017) Research for Agri Committee the Consequences of Climate Change for EU Agriculture. Follow up to the COP 21 – UN – Paris Climate Change Conference, Study, European Union, p. 91

на знания и обучения във връзка с правилните начини за смекчаване на климатичните промени и ползите от това за стопанствата и обществото като цяло. Промените в ОСП трябва да се извършват успоредно с развитието на действия в посока изграждане на капацитет, осигуряване на знания и данни, промени в нормативната материя и внедряване на мерки за намаляване на отпадъците, производството на биоенергия и влиянията върху потреблението на храни.

Заклучение

Развитието на ОСП в посока опазването на околната среда и промените в климата и адаптирането на аграрния сектор към тях може да включва няколко приоритета, в контекста на приетите международни ангажименти в тази посока:

✓ Да се гарантира защитата на почвите с богат въглероден запас, като се предотвратяват загуби на въглерод, чрез поддържане на земеползването в тях – затревяване, опазване от обработки, залесяване. Това може да се осъществи чрез кръстосаното спазване и чрез промени в директните плащания. То ще бъде от полза не само за климатичните промени, но и за опазване на биологичното разнообразие и качеството на водите.

✓ Да се сведе до минимум загубите на органично вещество във всички почви. Това може да се постигне чрез засилване на изискванията по спазването на Добрите земеделски и екологични практики и чрез подкрепата по Стълб 1. Трябва да се гарантира, че се предлагат и поемат действия за насърчаване на поемането на въглерод от почвите.

✓ Да се насърчи по-ефективното управление на хранителните вещества в земеделските земи, което освен че ще се отрази на климата, ще подобри качеството на водата и въздуха. Това може да се осъществи чрез стимулиране на консервационни практики при обработката на почвата, рационализиране на системата на торене, уп-

равление на оборската тор. Подкрепата на тези действия може да бъде чрез кръстосаното съответствие и от Стълб 1.

✓ Да се разширява системата от знания за необходимостта от опазването на околната среда и последиците от изменението на климата, чрез предоставяне на обучения и консултации за земеделските стопанства. Предоставянето на знания и обмена на иновации насочени към опазването на околната среда и смекчаване на влиянието на климата може да играе важна роля за разширяване на осведомеността и разбирането на променящата се ОСП в регионите на ЕС, което косвено да подобри ефекта от прилагането ѝ.

✓ Да се гарантира, че усилията за опазване на околната среда и смекчаване на промените в климата съществуват и се познават от земеделските стопанства. Това изисква въвеждането на рамка за мониторинг и оценка на въздействието на мерките и инструментите и система за оценка на реалните резултати от провежданата политика.

✓ Да се постигне по-висока гъвкавост в инструментите на ОСП за постигане на чиста природа. От гледна точка на климата е необходима бърза промяна в ориентацията на ОСП, така че тя да стане наистина неутрална по своята същност, като не се основава на минали тенденции и исторически равнища, а на реалните цели и нужди на страните-членки.

Развитието на ОСП трябва да продължи в посока адаптация на аграрния сектор към променящия се климат и опазване на околната среда. На земеделието се разчита в голяма степен да поеме част от въглеродните емисии, като по този начин се подобрят екологичните показатели на сектора. Но планирането на действия в отговор на изменението на климата и опазването на околната среда трябва да е в съчетание с поддържане на издръжливостта и конкурентоспособността на селското стопанство за ЕС, така че то да продължи да играе ролята си на производител на висококачествени храни и екологични и ландшафтни услуги, както и да продължи да подпомага устойчивото развитие на селските райони на ЕС. Изменението на

климата и опазването на околната среда поставят допълнителен акцент върху предизвикателството, свързано с продоволственото обезпечаване.

Използвана литература

1. Влияние на ОСП на ЕС върху българското земеделие, МЗХГ, 2017.
2. Национален план за развитие на земеделието и селските райони (2000-2006 г.), МЗГ.
3. Национална агроекологична програма 2000-2006, МЗГ, 2000.
4. Национална агроекологична програма 2007-2013, МЗГ, 2006.
5. Национална стратегия за устойчиво развитие на земеделието в България в периода 2014-2020, под редакцията на проф. д-р сс.н. Иван Станков, МЗХ, С. 2013.
6. Програмата за развитие на селските райони на Република България за периода 2007-2013 г., МЗХ, 2009.
7. Програмата за развитие на селските райони на Република България за периода 2014-2020 г., МЗХГ, 2015.
8. *Agri-environment Measures. Overview on General Principles, Types of Measures, and Application.* Directorate General for Agriculture and Rural Development, European Commission, Unit G-4 - Evaluation of Measures applied to Agriculture, Studies. March 2005.
9. Allen, B. at all. *Fit for the environment: Principles and Environmental priorities for the 2014-2020 Rural development programmes*, Produced for the RSPB, IEEP, London, 2012.
10. Farmer, A.M. (2012) (Editor). *Manual of European Environmental Policy.* 1043 pp. Routledge, London.
11. Hart, Kaley, Ben Allen, Clunie Keenleyside, Silvia Nanni, Anne Maréchal, Kamila Paquel, Martin Nesbit, Julia Ziemann. (2017) *Research for Agri Committee the Consequences of Climat Change for*

EU Agriculture. Follow up to the COP 21 – UN – Paris Climate Change Conference, Study, European Union.

12. IPCC (2014): *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects*. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Field, C.B., V.R. Barros, D.J. Dokken, K.J. Mach, M.D. Mastrandrea, T.E. Bilir, M. Chatterjee, K.L. Ebi, Y.O. Estrada, R.C. Genova, B. Girma, E.S. Kissel, A.N. Levy, S. MacCracken, P.R. Mastrandrea, and L.L. White (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, 1132 pp.

13. IPCC (2014): *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part B: Regional Aspects*. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Barros, V.R., C.B. Field, D.J. Dokken, M.D. Mastrandrea, K.J. Mach, T.E. Bilir, M. Chatterjee, K.L. Ebi, Y.O. Estrada, R.C. Genova, B. Girma, E.S. Kissel, A.N. Levy, S. MacCracken, P.R. Mastrandrea, and L.L. White (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, pp. 688.

14. Keenleyside, C. at all. *Delivering environmental benefit through the entry-level agri-environment schemes in the EU*, IEEP, London, 2012.

МЛАДИТЕ ФЕРМЕРИ - ПРИОРИТЕТ НА НОВАТА ОБЩА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА

Ас. д-р Петя Брънзова, petia.branzova@gmail.com
Институт за икономически изследвания, БАН, София

YOUNG FARMERS - A PRIORITY OF THE NEW COMMON AGRICULTURAL POLICY

Assist. Prof. Petia Branzova, petia.branzova@gmail.com
Economic Research Institute, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia

Резюме

Младите земеделски стопани сега заемат централно място в общата селскостопанска политика на Европа. Това е едно от най-големите постижения на реформата, която беше приета през 2013 г. Европейският съюз е създал мощен инструмент, който ще се прилага в цяла Европа - модерна селскостопанска политика, ориентирана към бъдещето. Целта на доклада е да представи новите алтернативи пред младите фермери и възможностите им за финансиране. Също така, чрез сравнителен анализ ще се покаже до къде е стигнала България в стимулирането на младите фермери.

Ключови думи: *ОСП, млад фермер, ЕС, директни плащания.*

Abstract

Young farmers now occupy a central place in Europe's common agricultural policy. This is one of the greatest achievements of the reform that was adopted in 2013. The European Union has created a powerful tool that will be applied across Europe - a forward-looking modern agricultural policy. The aim of the report is to present new alternatives to young farmers and their funding opportunities. Also, a comparative analysis will show where Bulgaria has reached in stimulating young farmers.

Keywords: *CAP, young farmers, EU, direct payment.*

JEL: Q18

Въведение

Земеделският сектор на Европейския съюз (ЕС) е изправен пред демографско предизвикателство (недостиг на млади земеделски стопани), което подкопава дългосрочната му устойчивост. Много социално-икономически фактори като затруднен достъп до земята, кредитиране и липса на инфраструктура в селските райони, правят селското стопанство непривлекателен сектор за младите хора.

ЕС предоставя различни форми на подкрепа и стимули за улесняване на младите хора и навлизането им в земеделието, най-вече в рамките на реформираната Общата селскостопанска политика (ОСП) за периода 2014-2020 г., която въведе нова или по-точно, засилена мярка за насърчаване на тяхното участие в сектора. Съгласно първия стълб на ОСП, младите земеделски стопани получават 25% добавка към преките помощи, отпуснати на тяхното стопанство, за период от пет години, като част от схемата за "Младите фермери", която държавите-членки са задължени да приложат. В рамките на втория стълб те имат достъп до подкрепа финансирана от Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони (ЕЗФРСР) за субсидия (за стартиране и различни икономически, екологични, развойни и иновационни дейности), които държавите-членки могат да изберат да включат в своите национални Програми за развитие на селските райони (ПРСР). По време на преговорите за реформа на ОСП на ЕС, Европейският Парламент (ЕП) допринесе за приемането на важни мерки за младите фермери. В контекста на прилагането на ОСП на национално и регионално равнище ЕС и ЕП призоваха за по-силна подкрепа и помощ за младите хора, за да преодолеят икономическите и пазарните бариери за навлизане в селското стопанство.

В края на март 2015 г. Европейската комисия и Европейската инвестиционна банка, които съвместно разработват финансови инструменти за селскостопанския сектор, представиха нов инструмент,

предназначен да улесни достъпа до кредит за земеделски производители, включително млади земеделски стопани.

Ключовата роля на настоящите и бъдещите европейски фермери

Земеделските производители изпълняват многобройни функции в обществото, като основното е да произвеждат храна. В ЕС, земеделските производители допринасят за продоволствената сигурност и осигуряват разнообразие от високо качествени и достъпни продукти. Те също така предоставят екологични услуги чрез поддържане на ландшафта, опазване на водите и биоразнообразието и производство на енергия от възобновяеми източници. Фермерите са и стълбове на селската икономика в ЕС, тъй като много работни места са пряко или непряко свързани с тяхната дейност. Поради това е от съществено значение да се поддържа адекватна работна сила в селското стопанство, по-специално чрез опити за осигуряване на обновление на поколенията в сектора.

Селскостопанският сектор в ЕС претърпя големи структурни промени през последните десетилетия. Едно от основните дългосрочни тенденции е намаляването на общия брой ферми и работни места в селското стопанство: между 2000 г. и 2012 г. 4,8 млн. работни места на пълно работно време в селското стопанство в ЕС изчезнаха. Този спад е съчетан с постоянно увеличение на средния размер на стопанствата. Друго важно измерение на структурните промени е общото застаряване на земеделското население: според скорошна публикация на Евростат, основана на данни за 2010 г., почти 30% от земеделските стопани в ЕС-28 са на възраст 65 години или повече, 53,2% на възраст 55 или повече години. Обратно, земеделските стопани на възраст под 25 години представляват само 0,8% от всички ръководители на стопанства, а тези под 35 години представляват 7,5% от всички мениджъри. Освен това спадът в броя на мла-

дите земеделски стопани е по-изявен от намаляването на броя на възрастните земеделски производители. Тези статистически данни също показват, че относителният дял на младите земеделски стопани се различава значително в отделните държави-членки. Полша е страната с най-голям дял на фермерите под 35 години (14,7%), следвана от Чешката република (11,7%) и Австрия (10,7%). В другия край на скалата, в Португалия и Кипър, младите фермери представляват само 2,6% от всички земеделски стопани.

Пречки пред създаването на стопанства от млади фермери

През последните години бяха проведени редица проучвания на европейско равнище за идентифициране на факторите, възпрепятстващи младите хора да навлязат в селскостопанския сектор. На първо място, младите земеделски стопани се сблъскват с икономически бариери: младите хора, желаещи да навлязат в земеделието, изпитват изключителни трудности да създадат стопанства, които са икономически жизнеспособни, да осигуряват заетост на пълно работно време и да им позволят да получат достатъчен доход. По-общо, по-ниският доход, генериран от земеделието във връзка с други икономически сектори, се счита за възпиращ.

Друго препятствие е достъпът до земеделска земя и кредитирането. Младите хора, които започват или поемат стопанска дейност, трябва да правят големи инвестиции, особено през първите години. Въпреки това икономическа криза направи достъпа до кредитиране още по-труден за много млади предприемачи. Достъпът до земя, основният производствен фактор в селското стопанство, също е ограничен. В Европейския съюз почти 70% от младите земеделски стопани работят във ферми, по-малки от 10 хектара. По-голямата част от тях поемат земя от членовете на семейството си, но по-възрастните земеделски стопани вече са склонни да остават активни по-дълго, физически са способни да работят в по-голяма

възраст, понякога са много привързани към работа, която е и техният начин на живот и в много случаи очакват ниски пенсионни обезщетения, когато се пенсионират. Бавното излизане на земеделските стопани означава, че наследниците може да се наложи да чакат по-дълго. Земята е оскъдна и средно много скъпа в Европейския съюз, където се появява феномен на "завземане на земята", особено в Унгария, Румъния и България. Освен това неадекватният трансфер на иновации и липсата на обмен на информация и професионален опит в рамките на европейския селскостопански сектор представляват допълнителна пречка за решаване на проблема на младите земеделски стопани.

Накрая, от социална гледна точка младите хора са склонни да считат селскостопанската дейност за неотговаряща на изискванията работа, характеризираща се с ниски доходи и ниска възвращаемост на инвестициите, дълги часове, малко празници (особено във ферма със селскостопански животни), много рискове и несигурности. Да бъдеш земеделски стопанин означава да живееш в селска среда, която понякога не предлага достатъчно добро образование, социални и здравни услуги, телефонно и интернет покритие, възможности за работа и обществен транспорт и където е по-трудно да водиш удовлетворяващ социален живот.

Наясно с трудностите, с които се сблъскват младите земеделски стопани, държавите-членки им предоставят подкрепа, като прилагат различни схеми в собствената си национална правна и институционална рамка. Финансовите мерки за национална подкрепа обаче трябва да са съвместими с правилата на ЕС за вътрешния пазар. През 2014 г. Европейската комисия прие нови правни инструменти относно държавните помощи, главно Насоки за държавните помощи в секторите на селското и горското стопанство и селските райони за периода 2014-2020 г., както и Регламент за уеднаквяване на критериите, съгласно които държавите-членки могат да подкрепят селското стопанство, горското стопанство и селските райони. С

новият регламент на ЕЗФРСР за разширяване на обхвата на помощта и опростяване на процедурите за държавите-членки е добавена и специална разпоредба за придобиване на земя от млади фермери.

Подкрепа за младите земеделски производители в рамките на реформираната ОСП

Освен мерките на отделните държави-членки, младите земеделски производители се ползват от специфична подкрепа на европейско равнище, главно чрез ОСП. Въз основа на предишни реформи, новата ОСП, приета през декември 2013 г., предвижда рамка на политиката, насочена към подпомагане и насърчаване на земеделските стопани да се справят с нови икономически, екологични и териториални предизвикателства. ОСП се основава на два основни стълба. Първи стълб се състои от пазарна подкрепа (интервенции на пазарите на селскостопански стоки) и подпомагане на доходите. Вторият стълб (директни плащания), осигурява на земеделските стопани основен доход и ги възнагражда за предоставянето на обществени екологични стоки, както е предвидено в Регламент (ЕС) № 1307/2013, който установява правила за преките плащания на земеделските стопани. Стълб I се финансира от Европейския фонд за гарантиране на земеделието (ЕФГЗ) и представлява 70% от общия бюджет на ОСП. Втори стълб е програма за развитие на селските райони в ОСП и се финансира от Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони (ЕЗФРСР).

Преишната ОСП 2007-2013 включваше схеми в полза на младите земеделски стопани. Тези мерки, считани за ефективни, се запазват в реформираната ОСП 2014-2020 г., създадени са нови, въведени като допълнителни стимули. За да се отговори на демографското предизвикателство в селскостопанския сектор и да се насърчат младите хора да започнат кариера в земеделието, законодателите за първи път въведоха конкретен пакет за тях в стълб I - схемата

"Млад фермер", която допълва подкрепата, предоставена от стълб II.

Регламент (ЕС) № 1307/2013 постановява, че целта на „Млад фермер” е "улесняване и подпомагане процеса на създаването на жизнеспособни и устойчиви земеделски стопанства или поемането от млади хора на вече съществуващи стопанства, както и насърчаване на заетостта и създаването на работни места".

Схемата за директни плащания за млади земеделски стопани

Към основното директно плащане на хектар, което земеделските стопани получават в рамките на подпомагането от ОСП, считано от 2015 г. нататък вече ще се изплаща добавка за млади земеделски стопани.

Земеделските стопани, които отговарят на условията, са:

- онези, които за пръв път създават земеделско стопанство като ръководители на стопанството или които вече са създали такова стопанство в рамките на пет години преди подаването за пръв път на заявление по схемата;

- онези, които са на по-малко от 40 години в годината на подаване на заявлението по схемата за пръв път;

- онези, които притежават подходящи умения и/или отговарят на съответните изисквания за обучение, ако това бъде поискано от държавите членки.

Плащанията ще се предоставят за максимален период от пет години (в зависимост от датата на създаване на стопанството и подаването за пръв път на заявление по схемата).

Това специално подпомагане за млади земеделски стопани може да достигне до 2 % от общия пакет на директните плащания на държавите членки.

Сумата, която младите земеделски стопани ще получат, може

да бъде изчислявана по различни методи, избрани от държавите членки:

1. може да е плащане на база „права на плащане“ или плащане на хектар (до максимум 25—90 права на плащане (или хектара), както бъде определено от държавата членка), което представлява:

а) 25 % от средната стойност на правата, притежавани от земеделския стопанин;

б) 25 % от основното плащане (или 25% от ставката по схемата за единно плащане на площ, ако е приложимо);

в) 25 % от средното национално плащане на хектар.

2. може да бъде плащането на еднократна годишна сума, независимо от големината на стопанството, в размер на 25 % от средното национално плащане на хектар, умножено по число, отговарящо на средната големина на стопанствата на младите земеделски стопани. Плащането не може да бъде по-голямо от общото основно плащане, което стопанството е получило през която и да е дадена година.

Подпомагането, предоставяно по линия на програмите за развитие на селските райони

Основните инструменти в програмите за развитие на селските райони продължават да са:

- помощ при стартиране за млади земеделски стопани, която се предоставя въз основа на бизнес план и която може да представлява принос от ЕС в размер до 70 000 EUR;

- както и по-висока ставка на помощта за инвестиции в материални активи (плюс 20 процентни пункта).

Освен това като се има предвид, че младите земеделски стопани имат нужда от информация и съвети, най-вече когато започват своята дейност, е предвидено задължение за предоставяне от страна на консултантските служби по въпросите на селското стопанство на специфични консултантски услуги на земеделските стопани, които за пръв път създават стопанство. Ако държавата членка желае, в

програмите може да бъде включена тематична подпрограма, специално насочена към нуждите на младите земеделски стопани. По този начин е възможно да бъдат повишени ставките на помощта за съответните мерки.

Заклучение

Ефектът от съвместното действие на по-високите директни плащания и специалната помощ при създаване на стопанство ще улесни навлизането в тази професия на млади хора. Младите земеделски стопани са динамични и иновативни, а това наистина е в интерес на Европа. Благодарение на тях европейското селско стопанство ще остане развиващ се и конкурентоспособен сектор.

Използвана литература

1. <http://www.dfz.bg/assets/8089/%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82_%D0%95%D0%A1_%E2%84%961307_%D0%BE%D1%82_17_%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D0%B5%D0%BC%D0%B2%D1%80%D0%B8_2013_%D0%B3..pdf>
2. <<http://www.mzh.government.bg/MZH/bg/ShortLinks/SelskaPolitika.aspx>>
3. <<http://www.eprs.ep.parl.union.eu>>
4. <<http://www.europarl.europa.eu/thinktank>>
5. <[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/559504/EPRS_BRI\(2015\)559504_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/559504/EPRS_BRI(2015)559504_EN.pdf)>
6. <<http://epthinktank.eu>>

“AGRI-YOUTH PROJECT” – ДОБРИ ПРАКТИКИ ЗА РАЗВИТИЕ НА МЛАДЕЖКИ ТУРИЗЪМ В СЕЛСКИ РАЙОНИ

Докторант Катина Попова, katina.popova@abv.bg
Икономически университет – Варна

“AGRI-YOUTH PROJECT” – GOOD PRACTICES FOR DEVELOPING YOUTH TOURISM IN RURAL AREAS

Katina Popova, PhD student, katina.popova@abv.bg
University of Economics – Varna

Резюме

В първите десетилетия на XXI в. младежкият туризъм се очертава като явление, противоположно на масовите туристически пътувания, формиращи стандартно потребление. Практикуващите младежки туризъм се характеризират с желание за съприкосновение с природата и „изживяване” на дестинации, които създават възможности за реализиране на различни социално ориентирани дейности и контакт с местното население. Нови перспективи за туризма в селските райони дава проектът “Agri-YOUTH”, който насочва усилията си към устойчиво развитие на агрорайоните, чрез привличане на международни и национални туристопотоци в младежка възраст. Настоящият доклад цели извеждането на добри практики от реализирането на проекта в световен мащаб и определянето на стратегически насоки за неговото приложение в селските райони на България.

Ключови думи: “Agri-YOUTH”, добри практики, младежи, селски туризъм.

Abstract

In the beginning of the 21 century youth tourism emerged as a phenomenon, opposed to mass tourism trips forming standard consumption. The participants in youth tourism are characterized by a strong desire for contact with nature and “experience” the destinations which create opportunities for realization of different socially oriented activities and contact with locals. New prospects for tourism in rural areas are provided by the “Agri-YOUTH” project which fo-

cuses on sustainable development of agricultural regions by attracting international and national young tourists. The report aims to retrieve some good practices from the realization of the project on a global scale and to set up strategic guidelines for its implementation in the rural areas of Bulgaria.

Keywords: “Agri-YOUTH”, good practices, youth, rural tourism.

JEL: Q01, Q12, Q15

Въведение

В съвременните социално-икономически условия селският туризъм се развива като алтернатива на масовите туристически пътувания, нанасящи осезаеми вреди на околната среда, биоразнообразието и културното наследство на нациите. Развитието на информационните технологии и нововъведения провокират нови структурни промени в облика на туристопотоците, практикуващи такъв туризъм. В световен мащаб започва повсеместното промотиране на селския туризъм като алтернатива за ефективно оползотворяване на свободното време на младите хора. Негативните последици от глобализацията създават нуждата от стратегическо планиране на селските райони в контекста на концепцията за устойчиво развитие и включването на младежите в различни социално ориентирани дейности. Алтернатива за развитието на младежкия туризъм в селски райони дава проектът “Agri-YOUTH”, чиято основна цел е повишаване на конкурентоспособността и подобряване на условията за растеж на местната икономика чрез засиленото участие на младите. Посочените аргументи обосновават актуалността и значимостта на темата.

Целта на настоящия доклад е: *чрез преглед на специализираната литература, определяне на специфичните характеристики на младежкия и селския туризъм и анализ на прилагането на проекта “Agri-YOUTH” в други европейски държави, да се изведат предимствата от разработването на концепцията у нас и насоките за развитие на селските райони на България като дестинации за млади предшественици.*

Така формулираната цел се постига с изпълнението на следните изследователски задачи: *определяне на връзката и взаимозависимостта между селския и младежкия туризъм като алтернативни туристически форми; анализ и оценка на икономическите параметри на проекта “Agri-YOUTH”; формулиране на стратегически направления за развитие на младежкия туризъм в специфични български дестинации.*

Информационната обезпеченост включва анализи, материали и резултати от проучвания в контекста на прилагането на проекта в други държави - членки на ЕС, научни статии, доклади и изследвания на български и чуждестранни автори, данни от специализирания сайт на проект “Agri-YOUTH”.

Особености и взаимовръзки между селски и младежки туризъм

Като сравнително ново направление в туристическата индустрия младежният туризъм днес се откроява с някои специфични особености, които до голяма степен предопределят и алтернативите за оползотворяване на свободното време на младите хора в конкретна дестинация: фокусиране върху потребностите на особена група потребители на възраст между 15 и 29 г.; информационно-технологична обезпеченост и желание за създаване на социални контакти, опознаване на чужди култури, езици и обичаи; алтернативност на туристическия продукт, специфични потребности по отношение на основни и допълнителни услуги в туризма; противопоставяне на статуквото и системата, своеобразен протест срещу негативните аспекти на глобализацията; нужда от засилен контакт с природата, опознаване на миналото, „завръщане към корените”.

Въпреки че в специализираната литература липсва общоприета дефиниция, селският туризъм може да бъде определен най-общо като туризъм, който се развива в извънградските и селските райони на

определена страна. Характерно за него е запазването на самобитността на дестинацията – туристическите дейности, свързани с изграждането на мащабни по размер обекти на инфра- и суперструктурата, се интегрират трудно в концепцията на понятието (Стамов : 2005).

Съвременните характеристики на туристите в младежка възраст определят стратегическата роля на селския туризъм като алтернатива за устойчиво развитие на дестинацията (Вж. фиг. 1).

Селският туризъм има различни и разнообразни проявления с голям потенциал, в т.ч. и агротуризмът. Той се определя като специфична форма на туризъм, при която целият набор от туристически дейности е съсредоточен във ферма или ранчо. Агротуризмът е пресечна точка между нестихващата нужда на индивида да пътува, от една страна и желанието за създаване на продукти, услуги и преживявания в естествена природна среда, от друга. Характерното за него е, че „сътворяването” на земеделския продукт провокира изживяването на дестинацията и формирането на туристически опит, силно диференциран от този на класическия масов турист. Именно тези съображения обуславят наличието в специализираната чуждоезиковата литература на термини като “agritainment” и “agrieducation” (Maetzold, 2002). Посочените дотук факти определят връзката между младежкия и селския туризъм като перспективна и осезаема. Агротуризмът създава възможността младото поколение да практикува и опознае дейности, далечни от градската среда и типичната за нея съвременна модерност. В този смисъл, създавайки специфични по своята същност забавления и изживявания, той на практика възпитава и дори дисциплинира туриста в младежка възраст, дава начален тласък на младежкото участие и предприемачество в нетипични дейности и се явява като особено предложение за противопоставяне на препятствията, пред които глобализацията поставя уникалността на дестинациите.

Анализ и оценка на приложението на „Agri-YOUTH Project”

Земеделието е една от основните стопански дейности в селските райони на ЕС. Въпреки това, много млади хора не поглеждат на него като на привлекателна професия, което води до намаления брой на земеделските производители през последните години.

Източник: Фигурата е съставена от автора.

Фиг. 1. Взаимовръзка между младежки и селски туризъм

Проектът “Agri-YOUTH” е насочен към инвестиране в образование и обучение на човешките ресурси, стремящо се към повишаване на предприемаческата култура на младото поколение и жените в частност. За целта са избрани ферми от различни европейски страни и региони с мултифункционална дейност: производство на биологични продукти и/или традиционни стоки, развиване на алтернативни възобновяеми енергийни източници, градинарство и озеленяване, агротуризм и др. Последният стои в основата на устойчивото развитие на селския туризъм чрез създаване на продукт „от младите-за младите”. От една страна, включените в дейността на фермата младежи увеличават своите познания и умения, а от друга, със своето иновативно мислене и подход, спомагат за превръщането на конкретния обект в притегателна сила за млади пътешественици, търсещи нетипично туристическо преживяване, формиращо ценности и опит.

Проектът “Agri-YOUTH” има за цел актуализиране, адаптиране и трансфер на научното и практическото познание, фокусирайки се върху младежкото предприемачество и добрите практики в развитието на селските райони в държавите членки на ЕС и Турция. Количествените и качествените измерители на приложението му потвърждават необходимостта от разработването му и в България (вж. табл. 1). На базата на информацията, представена в таблица 1, можем да направим следните по-важни заключения:

- ✓ Собствениците и мениджърите на фермите (32 г. - 45 г.) посочват съществена необходимост от млади работници за физически и интелектуален труд, който да подпомага устойчивото развитие на обекта;

- ✓ Участието в проекта кореспондира с концепцията за устойчиво развитие и част от създадените от ООН „Цели на хилядолетието за развитие”. В някои страни е налице силно изявената социална

насоченост, което потвърждава една от основните мисии на устойчивото развитие – подобряване на взаимоотношенията на туризма с околната среда и обществените структури (Казанджиева : 2013);

✓ По отношение на иновациите и конкурентоспособността се залага на опазването на биоразнообразието и създаване на алтернативни методи за производство на стоки и услуги от първа необходимост;

✓ Въпреки предварително поставената цел, все още присъствието на избраните ферми на пазара за туристически стоки и услуги е слабо;

✓ Разнопосочността на дейностите и целите на участниците създават възможност за развиване на концепцията за „учене през целия живот”, формирайки в младежите компетенции по отношение на: бизнес управление, грижа за околната среда, управление на качеството, сигурност и безопасност на труда, междурегионално сътрудничество, мениджмънт на човешките ресурси, стратегическо и бизнес планиране, администриране, счетоводство и др.

✓ Създаването на биопродукти и социалната насоченост на участващите в проекта стопанства създават алтернативи за развитие на разновидности на младежкия туризъм – еко-, отговорен, бавен, рекреационен, крафт-, приключенски, културен, гастрономичен, фототуризм и др.

Таблица 1

**Параметри на приложението на “Agri-YOUTH Project”
в европейските държави**

Критерий	Държави участнички в проекта					
	Турция	Италия	Унгария	Полша	Румъния	Испания
Средна възраст на участниците в проекта	32 г.	39 г.	45 г.	39 г.	40,8 г.	39 г.

Производство	Зехтин	Зехтин	Конфитюри и плодови консерви Вино	Конфитюри и плодови консерви	Не е посочено	Зехтин
Цел на включването в проекта	Печелив-шо и доходносно начина-ние	Дълго-срочно устойчиво раз-вити-е	Дългосро-ч-но устой-чиво раз-вие-е Стимулир-ане от евро-пейските фондове	Търсене на по-добър начин на живот	Създаване на по-добри условия на заетост	Дълго-срочно устойчиво раз-вие-е Диверси-фикация на източ-ниците на доход
Иновации и конкурентоспособност	Директна продажба на земе-делски продукт и	Произ-водство на въз-обновя-ема и слънче-ва енер-гия	Произ-вод-ство на органич-ни продукти и на тради-ционни продукти с високо качество	Произво-дство на органич-ни про-дукти и опазване на био-разноо-разието	Разработ-ване на ферми, свързани със со-циалните въпроси на граж-данското общество	Производ-ство на възобно-вляема енергия, соларна енергия и ветрени генерато-ри
Менидж-мънт	Индиви-дуална марке-тин-гова стра-тегия	Евро-пейски струк-турни фондо-ве	Адми-нист-рация и самоупра-вление на счетовод-ството	Европей-ски струк-турни фондове	Стратеги-ческо планиране и бизнес модел	Стратеги-ческо планира-не и биз-нес модел
Предлага-не на туристи-чески услуги	Не се предлага т	7 от 51 ферми - среден бр. стаи - 5,1 -среден	2 от 23 ферми -среден бр. стаи - 3 -среден	5 от 44 ферми -среден бр. стаи -6,3 -среден	Не се предлагат	14 от 40 ферми -среден бр.стаи - 4,4 -среден

		бр.лег-ла -11,4 -среден бр.мес- та в ЗХР -36,5	бр. легла - 6 -среден брой места в ЗХР-27,5	бр.легла -11,2 -среден бр.места в ЗХР-25		бр.легла -10 -среден бр. места в ЗХР - 11,7
--	--	---	--	--	--	--

Източник: Canalicchio: 2014.

Възможности за развитие на младежки туризъм в селските райони на България чрез прилагане на проект “Agri-YOUTH”

Дестинация България разполага с международно признат потенциал за развитие на селски туризъм. Наред с това, като пълноправен наследник и носител на европейските ценности, тя е широко отворена към съвременните изисквания на новото време и обърната към потребностите на младото поколение. Твърдението, че селският туризъм е по-скоро забавление за възрастния, зрял турист, следва да се приема условно. Някои български села, предимно в района на Родопите, Задбалканските котловини и др., отговарят на всички необходими условия за превръщането им в атрактивни дестинации за туристи от всички възрастови групи. Реализацията на “Agri-YOUTH” би позволила успешното съчетаване на агротуризм с други туристически форми и разновидности, подходящи за млади предшественици. В стратегически план следва да се реализират няколко основни мероприятия:

1) **Ангажиране на местни и регионални образователни институции за осигуряване на стажанти по програмата** – участието на основни училища, професионални гимназии и университетски катедри в реализирането на проекта би създадо възможност за осигуряване на временна или дори постоянна заетост за бъдещите специалисти;

2) **Допълнително финансово стимулиране от публичния сектор** – намесата на държавата в реализирането на проект от международно значение може да увеличи престижа на дестинацията и да активизира местното население за партньорство и труд за целите на общата кауза;

3) **Създаване на маркетингова кампания за промотиране на проекта** – получаването на гласност и своевременност на информацията създава възможност за обезпечаване с кадри, в т.ч. и доброволци по реализацията на програмата;

4) **Инвестиране в създаването на туристически инфра- и суперструктурни обекти** – на практика развитието на младежкия туризъм в селските райони е невъзможно без изграждане на туристически съоръжения, които да създадат облика на дестинацията;

5) **Запознаване на самобитността на дестинацията** – съчетаването на агротуризма с други форми на туризъм се крие в основата на успеха на дестинацията: крафт-туризъм (текстилопроизводство, грънчарство, добив на маслодайна роза и др.); фототуризм (създаване на достъпност до панорамни гледки); винтидж туризъм (запознаване с предмети от близкото и далечно минало), културен туризъм (във всички негови разновидности), кулинарен туризъм (възможност за участие на туристите в приготвянето на типични за региона ястия), енотуризм (обработка на лозя и създаване на вино) и др.;

6) **Изпълнение на принципите на концепцията за устойчиво развитие** – отговорно и целенасочено развитие на проекта, без да се излагат на риск възможностите на бъдещите поколения да удовлетворят своите собствени потребности.

Заклучение

Връзката между младежкия и селския туризъм вероятно тепърва ще се засилва. Характерна черта на младежите е нестандартното

мислене, ценностите и мотивацията за предприемане на пътуване. В този смисъл ролята на селския туризъм е двойка: от една страна той е алтернатива на пасивния консуматорски пакет от услуги и заличаване на символите на урбанизацията, а от друга, неговата силно модернизирана същност утвърждава нови устойчиви модели за местно и регионално развитие. Проектът “Agri-YOUTH” акцентира върху разновидностите на селския туризъм като нова философия в туристическите пътувания за младежи. Едновременно с това той създава и възможности за придобиване на професионален опит в агробизнеса, насърчава младежкото предприемачество, формира ценности, идеологии, иновативност и приемственост в създаването на национални продукти и услуги с високо качество.

Използвана литература

1. Казанджиева, В. (2013). Концепцията за устойчиво развитие на туризма. В: Нешков, М. и колектив. *Въведение в туризма*. Варна: Наука и икономика, сс. 104-128.
2. Стамов, С. Й. Алексиева. (2005). *Специализирани видове туризъм*. Стара Загора: Кота АД, с. 64.
3. Canalicchio, M. Umbria, C. (2014). *Survey Report on Analysis of Agricultural Innovative Trends and Training Needs: Transnational Summary Report*. 1st ed. [pdf]. Perugia: Confederazione Italiana agricoltori dell’Umbria. Available at: http://www.agri-youth.eu/pluginfile.php/87/mod_page/content/45/00-AGRIYOUTH-Need-analysis-transnational-report.pdf [Accessed 13 Sept. 2017]
4. Maetzold, J. (2002). *Nature-Based Tourism and Agritourism Trends: Unlimited Opportunities*. Future Farms 2002: A Supermarket of Ideas, [online] p.84. Available at: http://www.agmrc.org/media/cms/agritourism_E6794269B3FF6.pdf. [Accessed 12 Sept. 2017]

ИНТЕРПРЕТАТИВНИ МАРШРУТИ В ПРИРОДЕН ПАРК „СТРАНДЖА”

Доц. д-р Велина Казанджиева, velina_kaz@ue-varna.bg
Икономически университет – Варна

INTERPRATATIVE ROUTES IN “STRANDJA” NATURE PARK

Assoc. Prof. Velina Kazandzhieva, PhD, velina_kaz@ue-varna.bg
University of Economics – Varna

Резюме

Целта в настоящия доклад е да се представят и оценят интерпретативни маршрути в Природен парк „Странджа” и да се определят насоките за подобряването им. Използваните изследователски методи са: обработка и систематизиране на количествена и качествена информация, първични и вторични данни за интерпретативни маршрути; интегративен SWOT анализ и оценка на преходите за интерпретация. Те са разнообразни, с потенциал за развитие и подобряване. Разработването на интерпретативни преходи в защитена територия е полезен и целесъобразен процес, който съдейства за идентифицирането, съхранението и опазването на природното и културното наследство.

Ключови думи: *природен парк, интерпретация, маршрути, туризъм.*

Abstract

This paper aims to present and to evaluate the interpretative routes in “Strandja” Nature park and to define the guidelines for their improvement. The research methods used in the publication are: processing and summarizing of quantitative and qualitative information, primary and secondary data, integrative SWOT analysis and assessment of interpretative routes. They are diverse in terms of thematic, with great potential for growth and improvement. The design of interpretative routes in a protected area is an appropriate and useful process to encourage the identification, protection and preservation of natural and cultural heritage.

Key words: *nature park, interpretation, routes, tourism.*

JEL: Q01, Q26

Въведение

Интерпретативните маршрути представят разнообразни форми на концентрация на специфични природни, антропогенни ресурси и атракции. Провеждат се като интерактивна дейност и *специализирана техника* за управление на природни паркове, резервати и защитени територии (Colquhoun, 2005). Преходите се развиват в съответствие с тенденцията за нарастване на броя на посетителите, които искат да получат автентична информация за ценни и атрактивни обекти. Подобни маршрути *обясняват* природни, културни и исторически ценности, свързани с конкретни места, общности и ресурси. Те предоставят възможности на посетителите да добият реална представа за природното и историческото наследство, да разберат смисъла и целите на тяхното опазване.

Интересът на туристите към интерпретативните маршрути нараства, развива индивидуално и колективно чувство на съпричастност, значимост и ценност на природната и антропогенната среда. Актуални *потребности и мотиви* за участие в интерпретативни дейности са: удовлетворяване на любопитството и жаждата за знания; задълбочаване на преживяванията и търсене на вдъхновение; откриване на възможности за смислени развлечения и забавления; подсилване на сетивните възприятия, изучаване на непознати явления и обекти; осмисляне на ваканцията, пътуването и времето за туризъм и рекреация като цяло; поддържане на интереса, желанието и потребността за повтарящи се посещения (Наръчник на водача интерпретатор, 2013, с. 6).

В разработката се поддържа *тезата*, че интерпретацията на туристическите преходи насърчава формите на устойчив и природосъобразен туризъм, стимулира опазването и съхранението на ценни ресурси. *Предмет* на изследване в публикацията е интерпретацията на туристическите маршрути, а *обект* на проучване са интерпретативни преходи на територията на Природен парк (ПП)

„Странджа”.

Поставената **цел** в настоящия доклад е: *да се систематизират и оценят интерпретативни маршрути в защитената територия и да се определят насоките за подобряването им*. Постигането на целта се реализира с изпълнението на следните **изследователски задачи**: характеризиране на по-важни особености на интерпретацията като съвременна форма на интерактивна туристическа дейност; общо представяне и оценка на интерпретативни маршрути в Странджа; формулиране на стратегически направления за тяхното организационно подобряване и тематично разнообразяване.

Изследователските **методи**, използвани в разработката са: *събиране, обработка и систематизиране* на информация за интерпретативни маршрути; *интегративен SWOT анализ и оценка* на преходите за интерпретация в ПП „Странджа”.

Дефиниране и особености на интерпретацията на туристически маршрути

Интерпретацията на природното и културното наследство подпомага мисията по тяхното опазване чрез разкриване и обосноваване на полезните и ценните им характеристики пред посетителите. Тя е предварително подготвена и планирана дейност за туристите, за да разберат историята и значението на събития, хора и обекти в конкретна среда и условия (Alderson and Low, 1985, p. 3). **Интерпретацията** не е обикновено съобщаване на факти и данни, а се дефинира като: *„образователна дейност, чиято цел е разкриване на смисъл и взаимоотношения с помощта на оригинални обекти, автентичен опит и преживявания, комбинирани с разнообразни илюстративни и визуализиращи техники”* (Tilden, 1977, p. 8). Водещи **принципи** при организацията и планирането на интерпретативни маршрути са (Moscardo, 1998, pp. 8-11):

✓ **функционалност** – проектиране на разнообразни преживя-

вания, специфични дейности и услуги;

✓ *персонализация* – предоставяне на възможности за индивидуални, лични контакти с посетителите;

✓ *въвличане* – практическо участие чрез интерактивни дейности;

✓ *съдържателност* – създаване на ясно и тематично обвързано съдържание с познавателни елементи;

✓ *многоаспектност* – разработване на интерпретативни варианти за различни целеви сегменти.

Базовият *модел* на интерпретативния комуникационен процес е структуриран от следните основни компоненти (Veverka, 1994):

– *послание*, което се представя и предава на аудиторията (каква история се разказва);

– *цели*, които посланието, интерпретативната програма и съответните услуги следва да постигнат (защо се представя определена тема);

– специфични *интерпретативни техники* за представяне на посланието и изпълнение на принципите при проектиране на интерпретативни маршрути (как);

– *посетителска аудитория* – анализ на нейните потребности, интереси, очаквания и нагласи относно целите на интерпретацията. При непостигането им са необходими корекции в начините на изпълнение и дейностите в програмите (финансово обезпечаване, кадрово и материално осигуряване и др.);

– индивидуална *интерпретативна програма*, планирана според уникалните качества, способности и стилови характеристики на водача-интерпретатор;

– *управление* на интерпретативната дейност – определяне на политиката и целите на организацията, предлагаща интерпретативни услуги; разработване на съответни програми, в т.ч. и приоритетни, адресирани към целеви сегменти; определяне на бюджет, пери-

од за изпълнение и др.

За да създадат устойчив посетителски интерес, интерпретативните маршрути следва да бъдат: достъпни и с добро географско разположение; комплексни и привлекателни (атрактивни) за туристите; безопасни и със съхранена природна и антропогенна среда (Кусков, 2008, с. 47). Особено значение се отдава на произхода на ресурсите, включени в маршрутите като тези, с природен произход привличат повече внимание, отколкото антропогенните. Изкуствено създадените, изпълняващи интерпретативни функции, също имат голяма притегателна сила.

Интегративен SWOT анализ и оценка на интерпретативни маршрути в НП „Странджа”

НП „Странджа е най-голямата защитена територия в България. Обхваща 20% от площта на всички защитени места. Притежава природни характеристики, уникални за Европа и опазва безценни образци на природната среда и културно-историческото наследство. Създаден е през 1995 г. за дългосрочно опазване на уникалната природа във водосборите на реките Велека и Резовска и осигуряване на устойчиво социално-икономическо развитие в района. През 1998 г. паркът е категоризиран в „природен” и се управлява с цел опазване на биологичното разнообразие, развитие на научни, образователни и рекреационни дейности, на туризъм и устойчиво ползване на възобновимите природни ресурси при запазване на традиционните форми на поминък. Районът е първостепенен в екологичната мрежа на страната. В него се срещат 122 типа природни местообитания и по този показател заема първо място сред защитените територии в Европа. Културноисторическото наследство в парковата територия е изключително разнообразно и обединява около 480 паметника от различни епохи.

Ограниченията в обема на разработката не позволяват подроб-

но представяне на предимствата и недостатъците, възможностите и заплахите за ПП „Странджа”. В резултат на това, в таблица 1 са дефинирани 4 стратегически направления на **интегративен SWOT анализ** на парка като дестинация за природосъобразни и устойчиви интерпретативни маршрути:

⇒ реализиране на инициативи за *ефективен, конкурентоспособен природосъобразен туризъм*, съобразен с тенденциите и перспективите в туристическото търсене;

⇒ *специализация на предлаганите маршрути, диференциране на туристически продукти и услуги* в съответствие с инициативите за популяризиране и налагане на Регионалната търговска марка „Странджа” за качество и грижа за природата;

⇒ предприемане на действия за ефективно използване на *възможностите и инструментариума на съвременните технологии и интернет* за разширяване на информационната, рекламната, маркетинговата и образователната дейност в парка;

⇒ повишаване *лоялността на посетители* от участието в интерпретативни преходи и потреблението на природосъобразни продукти и услуги с висока добавена стойност.

Таблица 1

Стратегически направления за природосъобразен туризъм в ПП „Странджа”

SWOT анализ		ВЪТРЕШНА СРЕДА	
		Предимства (Strengths)	Недостатъци (Weaknesses)
В Ъ Н Ш Н А	Възможности (Opportunities)	Стратегия S-O: ефективен, конкурентоспособен природосъобразен туризъм. Реализирана чрез: използване на възможностите за оползотворяване на силните страни и предимствата.	Стратегия W-O: специализация на маршрутите, диференциране на туристическите продукти и услуги. Реализирана чрез:ограничаване на слабите страни и недостатъците и създаване на нови възможности.

С Р Е Д А	Опасности (Threates)	Стратегия S-T: ефективно използване на възможностите, инструментариума на съвременните технологии и интернет. Реализирана чрез: използване на предимствата за редуциране на опасностите и рисковете.	Стратегия W-T: повишаване лоялността на посетителите от потреблението на природосъобразни продукти и услуги. Реализирана чрез: елиминирание на слабости и недостатъци, които могат да се активизират от рискове и заплахи.
-----------------------	-------------------------	---	---

Източник: Таблицата е съставена от автора.

На територията на ПП „Странджа” през последните четири години са разработени интерпретативни маршрути в три основни предметни области: биоразнообразие; георазнообразие, естествена история и геология; културно-историческо наследство. Те са свързани пряко и косвено с физическите обекти по маршрутите и с особеностите на региона. От основните предметни области са разработени разнообразни теми за интерпретативни беседи и други форми на интерпретация. Характеристиките на по-важните маршрути като дължина, степен на трудност, продължителност, информационни точки, подходящо време за провеждане и др. са систематизирани в таблица 2. Интерпретативните пътеки разполагат с паркова инфраструктура: информационно-образователни табели, места за отдих, рекреация и интерактивни забавления. Маршрутите са предназначени за групи от по 10-15 души, придружавани от местен водач-интерпретатор. Той предлага цялостен, тематично свързан разказ, поставя въпроси за размисъл относно опазването на природното и културно-историческото наследство.

Таблица 2

Интерпретативни маршрути на територията на ПП „Странджа”

Име на маршрута	Начало	Дължина, км	трудност	информ. точки, бр.	времетраене, ч.	сезонност	Теми и дейности
„В подножието на угасналия вулкан”	църква „Св. Варвара”	6	малка	15	6 (кратки преходи 1-3 ч.)	април-октомври	Горите – източник на живот; страндж. зеленика; традиционен поминък.
„Дебрите на Странджа”	с. Калово	4,5	малка	13	3-4	април-октомври	Вековни дървета; традиции и вярвания на странджанци.
„Билките на Странджа”	с. Бръшлян	5,5	средна	10	5	март-октомври	Видове билки, приложение, събиране и съхранение.
„Хищници”	с. Заберново	6	средна	14	4	март-септември	Типични местообитания на над 20 вида животни.
„Прилепи в гората”	гр. М. Търново	5,5	малка	9	3-5	април-октомври	Наблюдение, възстановки на местообитания.
„Птици”	с. Синеморец	4	малка	6	2-3	по всяко време	Наблюдение на 5 световно застрашени вида.
„Река”	с. Кости	6	малка	9	5	март-септември	Роля на реките за екологичното равновесие.
„В царството на зеленката”	с. Кондолово	4,5	средна	7	3	април-октомври	Уникални и интересни видове от флората на парка.

Източник: Таблицата е съставена от автора с обобщени и допълнени данни от: Наръчник на водача интерпретатор, Цит. изт., сс. 45 – 79;
http://burgasplus.com/view_news/13312/vavilon_em.swf [14.09.2017].

Общата **оценка** за създадените маршрути на основата на интерпретацията е, че те са разнообразни и с потенциал за развитие и подобряване. Проектирането им осмисля и подпомага ефективното оползотворяване на времето за отдых и рекреация при едnodневни екскурзии в парка. При планирането на маршрутите са комбинирани специфични природни и антропогенни дадености с: възможности за развлечение и общуване с местното население; участие в културни атракции, местни фестивали и празници; познавателни и образователни компоненти за природосъобразни и екологични форми на туризъм; спортно-оздравителни мероприятия и дейности за възрастни, деца, изследователи и природолюбители.

Насоки за развитие на интерпретативните маршрути в ПП „Странджа”

Интерпретативните туристически маршрути, проектирани в съответствие с концепцията за устойчив и природосъобразен туризъм, са форма на активен отдых и рекреация, съчетаваща специфични образователни и спортни дейности. Привлекателността на парка като защитена територия със значими рекреационни функции е тясно свързана с мерките за опазване на природната среда и културно-историческото наследство. Повишаването на **безопасността и привлекателността** на интерпретативните преходи в парка изисква: поддържане и обновяване на съществуващата туристическа инфраструктура; подобряване на маркировката и обозначенията; увеличаване на заслоните, кътовете за отдых и наблюдение; разработване на маршрути, които да предотвратят концентрацията на посетители; определяне на атрактивни тематични направления за интерпретация от растителния и животинския свят, в т.ч. и комбинирани маршрути, съответстващи на динамичните потребности на туристите; увеличаване броя на интерпретативните преходи от крайбрежие-

то (Ахтопол, Синеморец, Резово) към вътрешността на парка; разработване на образователни маршрути за природолюбители, за да се увеличат екологичните познания и да се повиши екологичната култура; изграждане на нови информационни центрове във вътрешността на парка и по крайбрежието. По отношение на разпространението на **информация** за интерпретативните маршрути, тяхната организация и начин на провеждане, не са използвани достатъчно ефективно и целесъобразно възможностите на интернет. В сайта на парка информацията е непълна и недостатъчна.

Основни **направления**, в които следва да се развива интерпретацията на преходите на територията на ПП „Странджа” се свързват с:

– туристически маршрути с основна *тема манов мед* (от широколистни дъбови гори), участие и посещение на ежегодния фестивал в Царево. Заедно с местното пчеларското сдружение могат да се разработят едnodневни или полудневни маршрути в района на с. Звездец, по крайбрежието и др. населени места, които да популяризират този специфичен за района продукт, традициите в производството и потреблението му;

– подготовка и организиране на краткотрайни пътувания от крайбрежието към вътрешността на парка за участие в *местните летни веселия – панагири* в селата Българи, Звездец, Граматиково и др. Възможни са възстановки на уникални и автентични за населените места обичаи, традиции и ритуали;

– туристически преходи за посещение на *атрактивни ландшафти* по поречието на реките Велека и Резовска (меандрите при местност Петрова нива, защитените местности с характерна лонгозна растителност, пясъчната коса на р. Велека край с. Бродилово, северно от с. Синеморец). Маршрутите в тези райони предлагат уникална комбинация от чисти плажове, свежи дъбови гори, планински

територии, преминаващи постепенно в дюни на просторни плажове. Атрактивни пейзажи за интерпретация предлагат Царско кладенче, залив Силистар, плажна ивица Липите, нос Листи и др.;

– интерпретативни маршрути за посещение на крайбрежни *геоложки феномени* при с. Варвара, фар на Ахтопол, устието на Велека, бреговете на Резово и др.;

– преходи за посещение на *вековни дървета* край селата Кости, Заберново, Звездец и др.

Заключение

Изпълнението на принципите за организация на природосъобразни интерпретативни маршрути, повишаването на безопасността и привлекателността на преходите, както и публикуването на систематизирани данни за маршрути, обекти и атракции ще повишат информираността на целевите сегменти. Предложените направления за разнообразяване на интерпретативната дейност ще увеличат мотивацията за посещение. Реално осъществените тематични и специализирани пътувания на територията на парка ще нарастнат. Социокултурните, екологичните и икономическите ползи ще се увеличат и ще повишат имиджа на Странджа като дестинация с интерпретативни маршрути на основата на устойчив, природосъобразен и отговорен туризъм. Подобни преходи допълват оценката на посетителите за степента на уникалност на посещаваните места и обекти, обосновават необходимостта от тяхното съхранение и опазване. Разработването на интерпретативни маршрути в ПП „Странджа” е полезно и целесъобразно и следва да продължи в бъдеще.

Използвана литература

1. Кусков, А. (2008). *Туристское ресурсоведение*. Москва: Из-

датеьский центр „Академия”, с. 47.

2. *Наръчник на водача интерпретатор*. (2013). Варна: Под общата редакция на Черноморска мрежа на неправителствените организации, с. 6.

3. *Официален сайт на Природен парк „Странджа”*. [online] Available at: <http://www.strandja.bg/> [Accessed 4 Sept. 2017].

4. Alderson, W. T., & Low, S. P. (1996). *Interpretation of historic sites*. 2nd ed. [ebook] Oxford: AltaMira Press. Available at: <https://books.google.bg/books...> [Accessed 13 Sept. 2017].

5. Colquhoun, F. (2005). *Interpretation Handbook and Standard: Distilling the essence*. Wellington: Department of Conservation. Available at: <http://www.doc.govt.nz/...> [Accessed 15 Sept. 2017].

6. Moscardo, G. (1998). Interpretation and Sustainable Tourism: Functions, examples and principles. *The Journal of Tourism Studies*, [online] Volume 9 (1), pp. 8-11. Available at: https://www.jcu.edu.au/__data/... [Accessed 10 Sept. 2017].

7. Tilden, F. (1977). *Interpreting our heritage*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, p. 8.

8. Veverka, J. A. (1994). *Interpretive Master Planning*. Acorn Naturalists, Tustin, Falcon Press California. Available at: www.heritageinterp.com [Accessed 1 Sept. 2017].

9. Бургас+, (2015). *Представиха интерпретативни маршрути в Природен парк „Странджа”*. [online] Available at: http://burgas-plus.com/view_news/13312/vavilon_em.swf [Accessed 14 Sept. 2017].

ВЪЗМОЖНОСТИ И ПРЕСПЕКТИВИ ЗА РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ ЧРЕЗ ПОДХОДА ЛИДЕР/ВОМР

Докторант Георги Ангелов, D010416169@uni-svishtov.bg
Стопанска Академия "Д. А. Ценов", Свищов

OPPORTUNITIES AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS BY THE LEADER/ CLLD APPROACH

Georgi Angelov, D010416169@uni-svishtov.bg
D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov

Резюме

Прилагането на подхода "Лидер" в България започва през първия програмен период на ПРСР 2007-2013. Въпреки трудностите, които среща изиграва положителна роля в развитието на селските райони. Поради това и през втория програмен период продължава прилагането му като наименованието "Лидер" се променя на "Водено от общностите местно развитие" (ВОМР). Включват се нови райони в обхвата на прилагане на подхода и се увеличават възможностите за финансиране на МГД и техните стратегии за развитие. Това са нови възможности за укрепване развитието на районите, които не трябва да се пропускат.

Ключови думи: селски райони, местни стратегии, местни групи за действие, ЛИДЕР, ВОМР.

Abstract

The implementation of the LEADER approach in Bulgaria starts in the first programming period of the RDP 2007-2013. Despite the difficulties it encounters, it plays a positive role in rural development. That is why, in the second programming period, its application as LEADER continues to be changed to "Community-led local development" (CLLD). New areas are included in the scope of the approach and the funding opportunities for LAGs and their development strategies are increased. These are new opportunities to strengthen the development of the areas that should not be missed.

Keywords: rural areas, local strategies, local action groups, LEADER, CLLD.

JEL: Q10, Q16, Q18

1. Основни характеристики на ЛИДЕР

Подходът „Лидер“ започва да се прилага в ЕС през 1991 г. и успешно се развива и работи добре в различните условия и райони на общността. Аббревиатурата „Лидер“ означава „Връзки между дейностите за развитие на селските райони”. Както подсказва значението на аббревиатурата, това е модел за активиране местното участие в изготвянето на стратегии и партньорства във връзка развитието на селските райони. Подходът дава възможност на местното население да участват при изготвянето на стратегии за развитие на регионите, като ги съобразяват с нуждите и възможностите на дадения район. Така те решават насоката за бъдещото развитие на район. Основният замисъл на модела е, че заради голямото разнообразие на селски райони в ЕС и различните проблеми в тях, изграждането и прилагането на стратегии за развитие трябва да се поемат от местни участници, подпомогнати от общинските администрации, като се заимстват добрите практики и опит от други райони. В България започва да се прилага от програмния период 2007–2013 г.

Основните характеристики описващи рамката на подхода „Лидер“, които трябва да се разглеждат като едно цяло са представени на фиг. 1. Всяка характеристика се допълва и взаимодейства позитивно с останалите по време на целия процес на прилагане с дългосрочен ефект върху динамиката на селските райони¹ и техните възможности за решаване на собствените им проблеми.

Спазването и приложението на характеристиките, очертаващи рамката на подхода Лидер означава, че в действителност местното население е ангажирано с планирането и изпълнението на стратеги-

¹ Доклад “Приложение на подхода ЛИДЕР в България.Предизвикателства при прилагането му в България в периода 2007–2013г.– научени уроци за бъдещия програмен период”. ТРГ– 4, ЗУ на Националната селска мрежа, София, 2013, с. 7.

ите за развитие и само решава посоката на своето бъдеще.

Фиг. 1 Седемте основни характеристики на „Лидер“

2. Прилагане на ЛИДЕР в България (2007–2013г.)

Прилагането на подхода в България започва 2007 година като част от Програмата за развитие на селските райони (ПРСР). „Лидер“ е четвърта ос на ПРСР, допринасяща за постигане на целите на останалите три оси (Регламент (ЕС) № 1698/2005). Управляващия орган (УО) на ПРСР е Дирекция „Развитие на селските райони“ в Министерството на земеделието и храните². Той е органа, който приема, одобрява или отхвърля исканията за подпомагане и селекциони-

² Блажева, В., М. Николова и др. Институционален и административен капацитет на ПРСР. Развитие на селските райони. АИ „Ценов“ Свищов, 2011, с. 414–429.

ра МИГ, като следи за изпълнението и контрола на стратегиите на МИГ. Местните инициативни групи избират и сключват договори за проектите участващи в стратегиите им, и следят за тяхното изпълнение. Четвъртата ос Лидер съдържа три мерки: 41 „Прилагане на стратегиите за местно развитие”, мярка 421 „Вътрешно териториално и транснационално сътрудничество” и мярка 431, която е разделена на две под-мерки: 431-1 „Управление на МИГ, придобиване на умения и постигане на обществена активност в териториите на избрани и одобрени Местни инициативни групи” и под-мярка 431-2 „Придобиване на умения и постигане на обществена активност за територията на потенциални местни инициативни групи”.

Общия бюджет на похода „Лидер“ за 2007-2013 е 150 576 039 лв., който е разпределен за трите мерки, както следва мярка 41 – 105 403 226 лв., мярка 421 – 10 038 403 лв. и мярка 431 – 35 134 410 лв. Общия размер на сключените договори и усвоените средства по мерките 41 и 431 (Стратегии за местно развитие СМР) е 137 662 794 лв. от бюджет 140 537 636 или 98% от бюджета по мерките, което е индикатор за добрата работа на всички по веригата. За мярка 421 има два приема за проекти 2012г. и 2013г., подадени са 21 заявления за финансиране на обща стойност 2 661 590 лв., но поради значително забавяне на приема и оценяването проектите за техническа помощ са на практика изгубени. Мерките целят подготовката на местни кадри с необходимите познания за прилагането на модела „Лидер“ и изграждане на стратегии за развитие, те са насочени към потенциални или действащи МИГ, физически или юридически лица неправителствени организации и общини в районите.

Подходът „Лидер“, за първия програмен период 2007–2013 г., е нов за България и изисква време, за да се привикне с партньорските отношения между трите заинтересовани страни: МИГ, Разплащателна агенция (РА) и УО. На този етап взаимоотношенията са двустранни, МИГ се възприема като бенефициент, а не като партньор, и

се прилага необосновано завишен контрол и бюрокрация. Това доведе до липсата на диалог между страните, забави се усвояването на средствата, появи се скептицизъм между самите МИГ и техните бенефициенти. Друг сериозен проблем се оказва липсата на компетентни кадри, както в МИГ, така и в административните нива на ПРСР. От което произлизат ниско качествени стратегии за развитие и то на много късен етап. Проблемите с нормативната уредба също допринасят за тези обстоятелства. Забавеното финансиране и липсата на средства, поставиха МИГ във зависимост от местните публични власти и изкривяване на принципа “отгоре–надолу” МИГ трябва да бъдат самостоятелни неправителствени организации, публично-частно партньорство на всички заинтересовани страни, без решаващо влияние на някои от съставляващите ги групи.

Въпреки всички трудности, които среща прилагането на подхода „Лидер“ в България, той достига завидни резултати. През програмния период 2007-2013 г. в резултат на упоритата работа на заинтересовани страни успяват да се изградят 35 действащи МИГ, чрез които се мобилизира местният капацитет за решаване на проблеми свързани с разнообразяване на икономиката, безработицата, обезлюдяването и др. Проектите и предложенията за инвестициите направени от МИГ за развитие на районите по подхода „Лидер“, обхваща 57 общини с население от 801 688 души, с обща територия от 25.8 хил. кв. км., които са 23% от територията на страната и 29% от селските територии (по данни на УО на ПРСР). Данните за размерите на територия и население обхванато от МИГ и сериозният капитал влят в различните стратегии за развитие на селските райони говори само по себе си за успеха на инструмента „Лидер“. Неговия принос върху икономическото развитие, борбата с безработицата, ниските доходи, обезлюдяването, инфраструктурната осигуреност, културата, екологичните проблеми, като цяло повишаване качеството и стандарта на живот в селските райони се е доказал, че работи добре в България и в ЕС. Поради тези факти, трябва да продължи да

се прилага и развива във всички райони на страната, за да може да се постигне желания подем и възраждане на селата и селските райони.

3. Развитие на ЛИДЕР/ВОМР през новият програмен период на ПРСР (2014–2020г.)

През новия програмен период 2014–2020 г. на ПРСР подхода „Лидер“ е преименуван на „Водено от общността местно развитие“ (ВОМР), основния му инструмент МИГ е преименуван на Местни групи за действие (МГД) – публично частно партньорство в което участва най-малко по една общинска организация и представители на стопанския и нестопанския сектор) основната им цел изготвяне и прилагане на интегрирани стратегии за развитие на местно равнище³. Основните характеристики очертаващи рамката на подхода са същите, но той е претърпял положително развитие и надграждане като са взети поуки от предходния период. Основните различия в новия период се наблюдават в:

- по-голяма обхват на прилагане на подхода;
- по-гъвкав и усъвършенстван модел на ВОМР/МГД;
- многофондово финансиране;
- увеличават се възможностите на бенефициентите за диверсификация на проектите;
- синергии между различните фондове и проекти;
- опростява се нормативната уредба и бюрокрацията свързана с подхода ВОМР;
- съкращаване на сроковете за оценка и одобрение на заявленията и стратегиите на МГД;

³ Николова, М. Местните инициативни групи за развитие на селската икономика. Икономическо благосъстояние чрез споделяне на знание. АИ СА” Д.А.Ценов”, Свищов, 2016г., с.371–377.

– разширяване на възможностите за подобряване качеството на живот и благосъстоянието на местната общност.

Очакванията свързани с ВОМР са насочени към диверсификация на дейностите насърчаване на икономическите и социалните иновации за развитие на местните общности, съобразно конкретните специфики⁴. Ролята на подхода е засилена при реализацията на европейски проекти чрез финансиране от различни фондове и увеличеният му обхват на действие. Тези два аспекта териториалния обхват и многофондовото финансиране са най съществените и ползотворни промени в подхода.

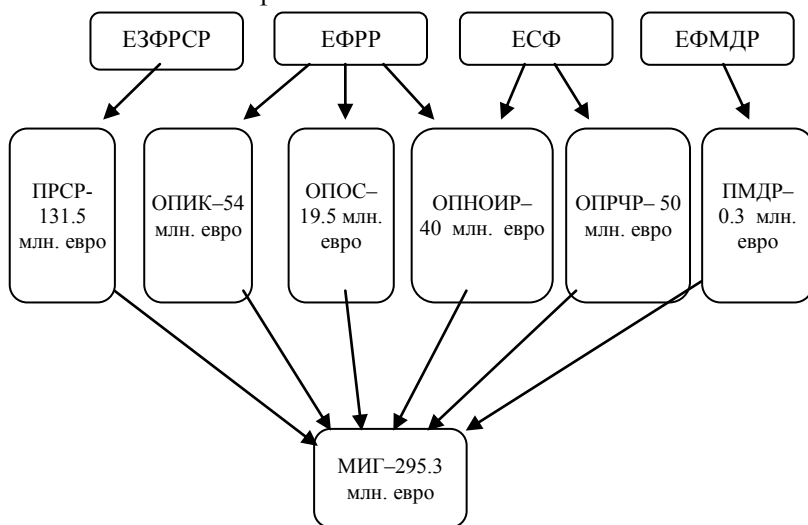
ВОМР е иновативен подход, който е отворен за всякакви промени носещи положителни резултати за постигането на неговите цели. В този контекст е и разширяването на подхода към градските райони и градовете. Изграждане на партньорски отношения между селските и градските райони е предпоставка, съвместно да бъдат намерени общи решения на местно ниво, за социалните икономически и екологични проблеми, които съществуват. Обхвата на действие на ВОМР включва всички селски общини в България и 14 общини от градските райони, без града, център на общината, по списък на Наредба 22⁵ за прилагане на мярка 19 от ПРСР. За тези райони промяната е много важна пред тях се отварят нови възможности и перспективи за развитие и подобряване условията на живот, която до сега не са имали, чрез тази промяна в обхвата на ВОМР влиза почти цялата територия на страната.

Връзката между градските и селските райони, координацията и адаптирането на стратегиите и целите на четирите основни финансови потока на ЕС значително увеличава въздействието на ВОМР върху живота на хората. Съвместната работа между европейските

⁴ Николова, М. Местните инициативни групи за развитие на селската икономика. Икономическо благосъстояние чрез споделяне на знание. АИ СА” Д.А.Ценов”, Свищов, 2016г., с.371–377.

⁵ Наредба 22 от 14 декември 2015. За прилагане на мярка 19 от ПРСР 2014–2020.

фондовете е начин на добавяне на стойност към националните и регионалните програми. Втората по съществена промяна е многофондовото финансирането, бюджета на WOMP от ПРСР се увеличава почти двойно 131.5 млн. евро, плюс бюджета на оперативните програми предлагащи финансиране на подхода, достига 295.3 млн. евро или 577.6 млн. лв. Сборът на финансовите потоци от европейските фондове съставляващи бюджета от които може да се възползва WOMP е показано на фиг. 2.

Фиг. 2. Многофондово финансиране на WOMP (2014–2020г.)

Максималния възможен бюджет на една стратегия за местно развитие е 6 млн. евро от всички възможни мерки и програми, за един проект максималната сума която може да се получи е 200 000 евро. Това е лимита които могат да очакват определените бенефициент (зеделски производители неправителствени организации, община и др. кандидати), които могат да кандидатстват с проекти към МГД.

Прилагането на подхода през програмния период 2014–2020 г. се извършва от мярка 19 на ПРСР „Водено от общността местно развитие”. Мярката е разделена на четири подмерки 19.1 – „Помощ за подготвителни дейности”; 19.2 – „Прилагане на операции в рамките на стратегията за ВОМР”; 19.3 – Подготовка и изпълнение на дейностите за сътрудничество на МГД”; 19.4 – Текущи разходи и популяризиране на стратегия за ВОМР”. По подмярка 19.1 са извършени два приема, по първата покана са подадени 89 заявления от 161 общини, от тях са сключени 66 договора с участие на 119 общини с население 1 592 743 души. По втората покана са подадени 44 заявления от 75 общини, сключени са 35 договора за територията на 61 общини и население 716 876 жители резултатите общо за двата приема представяме в таблица 1.

Таблица 1

Показатели за резултати на подмярка 19.1.

ПОКАЗАТЕЛИ	СТОЙНОСТИ
ПРОЕКТИ	101
ОБХВАНАТИ ОБЩИНИ	180 – 78% от селски общини
ОБХВАНАТА ТЕРИТОРИЯ	74 433 км
обхванато население	2.3 млн. души
договорени средства	2.6 млн. евро

По подмярка 19.2. е обявен прием от 15 февруари до 31 май 2016 г., подадени са 53 стратегии отнасящи се за 99 общини с население 1 328 853 жители, с общ заявен бюджет по стратегиите за подмярка 19.2 - 273 660 444 лв. и общ заявен бюджет по стратегиите за подмярка 19.4 - 46 678 380 лв. Одобрени са 40 стратегии на МГД обхващащи 74 общини с население 1 047 819 души, с общ договорен бюджет по стратегиите за подмярка 19.2 - 203 887 195 лв. и

за подмярка 19.4 - 36 781 883 лв.⁶

През настоящия период подходът разполага с бюджет четири пъти по - голям от предходния период. Разширен е набора от възможни проекти и перспективи чрез включването на оперативните програми в обхвата на ВОМР. Увеличена е територията съответно и населението попадащо в района на действие на подхода, работи се за пълна хармонизация на нормативната уредба, поддържа се високо ниво на координация между УО и участващите в подхода, предоставя се обучение и методическа помощ за административно укрепване на МГД. Отчитайки това израстване на подхода, пред почти всички районите на страната се отварят големи възможности и перспективи за съживяване и развиване на местната икономика и инфраструктура. Чрез стратегиите за развитие на МГД, може да се финансират общините, бизнеса и неправителствените организации в почти цялата страна.

Заключение

Подходът „Лидер“ се използва за активиране на МИГ и включване на местната общност в изграждането и реализирането на стратегиите за развитието на регионите. Прилаганите от МИГ стратегии спомагат за развитие на бизнеса, конкурентоспособността на земеделските производители, борбата с безработицата, реализацията на проекти задоволяващи различни обществените нужди, опазването на околната среда и подобряване качеството на живот. През втория програмен период ЛИДЕР/ВОМР продължава своето развитие като в обхвата му на действие са включени нови територии, чрез многофондовото финансиране и се увеличава периметъра на възможните проекти, включени в стратегиите на МГД, подобряват се условията

⁶ Презентация на УО на ПРСР(Дирекция „Развитие на селските райони“) 2017г.

на работа и партньорство между заинтересованите страни. Въпреки положителната еволюция на подхода, трябва да продължи да се работи върху един от основните елементи на модела – изграждането и утвърждаването на капацитета на местната общност, за да може да се изработят добри и качествени проекти и стратегии, които с малък ресурс да постигат голяма ефективност. Големият набор от възможностите и перспективите, които предоставя подхода ЛИДЕР/ВОМР не трябва да се пропускат, от него трябва да се възползват всички заинтересовани страни.

Използвана литература

1. Блажева, В., М. Николова и др. Институционален и административен капацитет на ПРСР. Развитие на селските райони. АИ „Ценов” Свищов, 2011, с. 414.
2. Доклад “Приложение на подхода ЛИДЕР в България. Предизвикателства при прилагането му в България в периода 2007–2013г.– научени уроци за бъдещия програмен период”. ТРГ–4, ЗУ на Националната селска мрежа, София 2013, с .7.
3. Николова, М. Местните инициативни групи за развитие на селската икономика. Икономическо благосъстояние чрез споделяне на знание. АИ СА” Д.А.Ценов”, Свищов, 2016г., с.371–377.
4. Наредба 22 от 14 декември 2015. За прилагане на мярка 19 от ПРСР 2014–2020.
5. Презентация на УО на ПРСР (Дирекция „Развитие на селските райони”) 2017 г.
6. Европейски институт. Подходът „Лидер” четвъртата Ос на Програмата за развитие на селските райони. Europe bg/начало/ библиотека/фондове за България /14.04.2009. <http://old.europe.bg/htmls/page.php?category=329&id=20937>

ГРАНИЧНО–ТРАНСПОРТНО ИНФРАСТРУКТУРНО РАЗВИТИЕ В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ НА ЮЖЕН ЦЕНТРАЛЕН РАЙОН

Д-р Петър Маринов, e-mail: tea4er@mail.bg
Аграрен университет - Пловдив

BORDER-TRANSPORT INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT IN RURAL AREAS OF THE SOUTH CENTRAL REGION

Petar Marinov, PhD, e-mail: tea4er@mail.bg
Agricultural University - Plovdiv

Резюме

Насоките за развитие на националната транспортна инфраструктура са насочени към развитие на Транс-Европейската транспортна мрежа. Тенденциите са свързани с развитието и присъединяването към осите на мрежите и връзките със съседните държави и региони. На територията на страната транспортната инфраструктура се базира и развива по създадения модел тип „решетка“ от паралелни и меридианни оси. Граничната пътна инфраструктура в селските райони на Южен Централен район е част от микро-, мезо-, и макро пространството.

Ключови думи: пътна инфраструктура, транспорт и селски райони.

Abstract

The guidelines for the development of the national transport infrastructure are aimed at developing the Trans-European Transport Network. Trends are related to developing and joining the axes of networks and links with neighboring countries and regions. On the territory of the country, the transport infrastructure is based and developed on the „grid – shaped“ model of parallel and meridian axes. Border road infrastructure in rural areas of the South Central Region is part of micro, average, and macro space.

Key words: road infrastructure, transport and rural areas.

JEL: R58

Въведение

Целта на публикацията е емпирично разкриване на пътната инфраструктура на територията на страната и селските райони в Южния Централен район и анализ на гранично транспортната инфраструктура на територията. Изследването включва териториалната инфраструктура в частност граничните селските райони на Южен Централен район. Актуалността на изследваната проблематика се свързва с посочените селски райони, тяхното социално-икономическо и екологично развитие, като база - близост до граничните територии за техния просперитет. В областта на транспортната инфраструктура и селските райони работят редица автори (Бояджиев, В., 2010, 2012, 2014, Дерменджиев, А., 2010, 2013, 2014, 2015, Марков, И., 2004, 2010, 2012, 2014, Петров, К., 2011, 2012, 2014, 2015 и други).

Теоретично-методически подходи

Данните и анализите при изследването в статията се базират на няколко метода: Емпиричен метод се базира на събрани факти и доказателства, използващи опита на практиката, а именно разглеждащи различните видове инфраструктури разположени в крайните изходни точки на района; Дедуктивен метод, използвам при анализа на инфраструктурните обекти, изхождайки от общото към частното т.е. анализирайки териториалната инфраструктура на страната, към ниво област и община; Статистически метод, прилагам различен тип статистическа информация за „различните видове, категории инфраструктури, данните са извадени от общински и областни планове, както и от НСИ; Сравнителен анализ, употребявам при сравняване на анализи и изводи на крайните резултати при изследването в статията.

Емпирична част

Транспортна инфраструктура в района и в частност прилежащите селски територии се определя и развива съгласно Закона за пътищата (2000)¹. Пътищата в страната и района се делят на два типа – републикански и общински. Според приетия критерий Републиканските пътища са от национално значение и осигуряват маршрути от държавен интерес. Те са изключителна държавна собственост и не могат да бъдат продавани или отдавани под наем, освен на концесии, регламентирани чрез законови разпоредби на базата на публични търгове. Съгласно НСИ (2005) в Република България, гъстотата на републиканската пътна мрежа се изчислява, път на 1000 км. от територията. Републикански пътища (към 15.05.2016 дължина е 19587 км.) по класове: автомагистрала – 475 км., пътища I клас – 2985 км.; пътища II клас – 4070 км., пътища III клас – 11789 км. и пътни връзки на възли и кръстовища е 268 км.

Общата дължина на пътна мрежа в Южен Централен район към 2016 г. е 9200 км. През същия период общата дължина на пътища от Републиканска пътна мрежа в Южен Централен район е 4080 км. или 182,4 км. на 1000 км.², като обхваща 150 км. автомагистрала, пътища I клас 440 км., пътища II клас 800 км. и пътища III клас 2690 км. Пътна инфраструктура, разпределена по типовете категории в селските райони на Южен Централен район е част от Републиканската пътна мрежа и участва „косвено“ в социално-икономическото развитие на района. Създаването на производствени дейности в селските райони, отдалечени от урбанизираните центрове е в пряка зависимост от вида на изградената пътна мрежа на определената територия. Гъстотата на пътна мрежа в селските райони на Южен Централен район е 373,74 км. на 1000 км² и е по-голяма от средният показател за селските райони на страната –

¹ Закон за пътищата Обн. ДВ. бр. 26 от 29.03.2000 г.

333,33 км. на 1000 км². На територията на селските райони магистралният път е 130 км. или 38,4% от същия в селските райони на страната.

Южният Централен район заема централната територията на Южна България. Север граничи със Старопланинската верига на запад с Югозападния, на изток с Югоизточния район, а на юг границата на района съвпада с държавната с Гърция и Турция. Приетия закон за Регионалното развитие² от определя областите: Кърджали, Пазарджик, Пловдив, Смолян и Хасково, като част от Южния Централен район с обща площ 22365 км² или 20,8% от територията на страната. Населени места към 31.12.2015 г. са 1305 като 58 общини (51 попадат в селските райони), 54 града, села 1251 и население 1545785 души. Развитието, състоянието и значението на транспортната инфраструктура се определя от геостратегическото положение на района, релефната структура, социално-икономическото състояние, законовата база, политическата воля и демографското състояние. Транспортната инфраструктура е най-важния елемент за „входно-изходните врати“ не само за района, но и за страната като цяло.

Аналитична част

В територията на селските райони на Южен Централен район се намират общо шест Гранично контролно пропускателни пункта (ГКПП), осъществяващи връзка с Гърция и Турция.

Прохода „Елидже“ е разположен в Средните Родопи успоредно на р. Чепинска, приток на р. Арда е разположен между двете гранични зони на България и Гърция. От българска страна началото на прохода е от с. Чепинци, община Рудозем, област Смолян. От гръцка страна първото селище е с. Димари. Проходът основно свързва

² Закон за Регионалното развитие, Обн. ДВ. бр. 50 от 30.05.2008 г.

градовете Рудозем и Ксанти. В района се изгражда ГКПП „Елидже-Ксанти“. Той е перпендикулярен на автомагистрала Тракия и е част от коридор № 8, който свързва Адриатическо с Черно море. Област Смолян, чрез своето местоположение се явява „входна-изходна“ точка за района и страната. С откриването на граничния пункт ще се съкрати драстично разстоянието от Пловдив през Смолян до Ксанти. В тази връзка, важен въздушен транспортен пункт е международното летище при с. Крумово (община Родопи) на 8 км. от гр. Пловдив.

В югоизточната част на област Смолян в община Златоград се намира граничния пункт „Златоград-Термес“. От българска страна, пункта е разположен в близост до с. Аламовци, западно от гр. Златоград и на 3,5 км от с. Баня (Термес) от гръцка страна. Пункта и прилежащата пътна инфраструктура са предназначени за преминаването на леки коли и малогабаритни камиони. С разкриването на пункта се съкращава времето от Златоград до Ксанти приблизително с един час. Това от своя страна допринася за по-бързото и лесно придвижване на пътничопотока в посока от централните части на района към Егейско море. Граничния пункт „Златоград-Термес“ е част от трансграничния коридор Златоград-Термес-Ксанти. Той има продължение, както от българска страна в посока северозапад, така и от гръцка страна на югозапад.

Граничния пункт „Маказа-Нимфея“ между България и Гърция е разположен в Източните Родопи между селата Лозенградци и Еникьой (Нимфея) от гръцка страна. Прохода Маказа, или „Балкан тореси“ е част от трасето на Паневропейски транспортен коридор № 9 Хелзинки-Дедеагач (през България: Русе-Велико Търново-Стара Загора-Кърджали).

В територията на област Хасково се намират три гранично пропусквателни пункта. Граничният пункт „Ивайловград-Кипринос“ в близост се намира до с. Славеево (община Ивайловград). Пунктът свързва гр. Ивайловград с гр. Димотика (Североизточна

Гърция), открит е на 9.09.2010 г. Това е петият пункт, изграден на българо-гръцката граница. Основната пътна артерия на територията е второкласният път, свързващ общините Момчилград-Крумовград-Ивайловград с граничния пункт при с. Кипринос.

Гранично-контролният пропускателен пункт „Капитан Петко войвода-Орменийон“ е разположен на българо-гръцката граница, (община Свиленград област Хасково). Пунктът свързва община Свиленград със скоростния път през гр. Димотика, излизащ на Бяло море при с. Дедеагач. Граничният преход функционира от 05.11.1988 г. и е разположен на еврокоридор № 10. Пътната инфраструктура от българска и гръцка страна е добре развита и подържана, като по-голямата част от път Е-80 е автомагистрала.

Един от най-важните гранични пунктове за страната и района се намира в гр. Свиленград (община Свиленград, област Хасково), граничния пункт „Капитан Андреево-Капъкуле“. Тук през Античността е преминавал римският път Виа Милитарис. Разположен е на българо-турската граница на левия бряг на р. Марица, в близост до българското с. Капитан Андреево. Той се намира на главния шосеен път и железопътната линия, коридор № 10, от Западна Европа през Истанбул за Азия. Пункта при с. Капитан Андреево е един от най-натоварените сухопътни гранични пунктове на територията на ЕС.

На територията на района е разположено второто по големина цивилно летище в страната „Летище-Пловдив ЕАД“ в с. Крумово община Родопи на 12 км. от гр. Пловдив. В близост до летищния терминал е второкласният път Пловдив - Асеновград -Смолян. На 3 км. от летището се намира жп. гара Маврудово на линията Пловдив -Асеновград. През 1928 г. е поставено началото на гражданското въздухоплаване в гр. Пловдив с първия пробен полет: София-Пловдив-Ямбол-Бургас. През 1947 г. се осъществяват временни граждански полети между София и Пловдив свързани с мострениния панаир. Към 12.31.2013 г. (в рамките на една календарна година) от летище Пловдив са извършени 1600 излитания и същия брой при-

земявания на самолети, летището приема и изпраща над 720000 човека, като обслужващия персонал (специализиран) е над 180 човека.

Изводи:

✓ Развитието на транспортната инфраструктура в селските райони на Южен Централен район е тясно свързана с цялостното развитие на инфраструктурата в национален мащаб.

✓ Тези райони се явяват гранични зони и изграждането на каквато и да е инфраструктура е от значение за социално-икономическия просперитет за територията и социума.

✓ Те се явяват „входно-изходни врати“ за района и страната.

✓ Релефната особеност дава възможности за развитието на пътната мрежа дори и на 1000 м.н.в. Равнинната територия е фактор за развитието на пътната инфраструктура от всякакво естество и тази даденост трябва да се използва в бъдеще.

✓ Преминаването на Транс-Европейската транспортна мрежа през територията на селските райони в бъдеще ще създаде възможност за развитие на инфраструктурата в близост до основните магистрали.

✓ Отварянето на граничния пункт „Елидже“ ще оформи пътната мрежа, която ще свързва централните части на района с територията на северна Гърция.

✓ Изграждането на транспортни инфраструктурни обекти, може да се осъществи при добре балансирана държавна и локална политика.

✓ Създаване и изпълнение на протекционистична стратегия (политика) за развитие на селските райони в Южен Централен район.

✓ Инвестиране на нови технологии в пътната инфраструктура от страна на държавата в селските гранични райони.

Използвана литература

1. БАН, 2002 г., География на България, София, изд. Фор Ком.

2. Деведжиев, М., 1996 г., География на транспорта, София, изд. Д. Благоев.
3. Марков, И., 2008 г., Програма “ЛИДЕР” – възможност и практика., Научна конференция „България, българите и Европа – мит, история и съвремие”, том II, с. 339-347, Велико Търново, изд. Св. Св. Кирил и Методий.
4. Маринов, П., 29-30.10.2015 г., Зелена инфраструктура в селските райони на Южен Централен район, Сборник доклади, Том LIX, кн. 5, Юбилейна научна конференция - Традиции и предизвикателства пред аграрното образование, науката и бизнеса, с. 322-330, изд. АУ – Пловдив.
5. Маринов, П., 4-5.06.2015 г., Класификация на фактори за Устойчиво развитие в Южен Централен район, Сборник доклади от Научен форум, Регионите в растеж на България: Проблеми и иновационни подходи в обучението на специалисти, Смолян с. 75-84, изд. Аграрен университет – Пловдив.
6. Маринов, П., 7-8.11.2014 г. Пътна инфраструктура в селските райони на Южен Централен район, състояние и перспектива, Сборник с доклади от юбилейна научно-практическа конференция с международно участие: Времена на несигурност и рискове: възможности и перспективи за развитие, ПУ „Паисий Хилендарски“ с. 400-406, изд. ПУ – Пловдив.
7. Регионален план за развитие на Южен Централен район (2013-2014)
8. Закон за Регионалното развитие. Обн. ДВ. бр. 50 от 30.05.2008 г.
9. Закона за пътищата. Обн. ДВ. бр. 26 от 29.03.2000 г.
10. Ministry of Transport, Information Technology and Communications 2015, <<https://www.mtita.government.bg>>
11. Републиканска пътна мрежа според класа на пътя, Methodology_NF_Ent.pdf, 2015 г., <<http://www.nsi.bg>>

**РЕАЛИЗАЦИЯ НА ЗЕМЕДЕЛСКА ПРОДУКЦИЯ
ПРИ МАЛКИ И СРЕДНИ СТОПАНСТВА
ВЪВ ВАРНЕНСКА ОБЛАСТ**

Докторант Юри Зарев, yurizarev@abv.bg
Икономически университет – Варна

**DISTRIBUTION OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN
SMALL AND MEDIUM HOLDINGS IN VARNA REGION**

Yuri Zarev, PhD student, yurizarev@abv.bg
University of Economics – Varna

Резюме

В доклада се проучват късите вериги на доставки от гледна точка използването им като стратегии за устойчивост на малките и средни фамилни стопанства в местната икономика. Проведени допитвания до земеделските стопани показват, че в най-висока степен те се нуждаят от: подобряване на позициите си при водене на преговори с търговци, прекупвачи, доставчици и други бизнеси с по-голяма пазарна сила от тяхната; необходимост от контролиране и намаляване на своите разходи; разширяване на достъпа до информация за нови продукти и пазари; постигане на по-високо качество на произвежданите продукти. Акцентира се върху стратегиите за сътрудничество между производителите на земеделска продукция на местно ниво.

Ключови думи: *малки и средни стопанства, земеделска продукция*

Abstract

The report examines short supply chains in terms of their use as strategies for the sustainability of small and medium-sized family farms in the local economy. Consultations conducted with farmers show that they need to the fullest extent: improving their negotiating position with traders, retailers, suppliers and other businesses with greater market power than their; the need to control and reduce its costs; expanding access to information on new products and markets; achieving higher quality products. Emphasis is placed on cooperation strategies between local agricultural producers.

Keywords: *small and medium holdings; agricultural production.*

JEL:Q12; Q13

На този етап в специализираната литература няма еднозначна дефиниция на понятието „къси вериги“ при реализация на селскостопанските продукти. Повечето автори (Kneafsey, Venn, Schmutz and oth., 2013) акцентират на ролята на фермерите при идентифициране на характеристиките на храните, реализирани чрез къси вериги, както и на броя на посредниците при реализацията на продукцията, които при този дистрибуционен канал са минимални или напълно отсъстват. Сред ползите от късите вериги е съществуването на повече възможности фермерите да създадат допълнителни ползи към продукта (автентичност на продукта, стопанството, в което са произведени и прилежащата му територия) от наличието на пряк контакт с потребителите и повишаване на социалните контакти.

Механизмът на функциониране на този вид продажби акцентира на съвместни усилия на организации на производители и потребители и усилия от страна на правителствата на съответните държави. Широко разпространено в САЩ и Европа е сътрудничеството по посока на организирането и участието в т.нар. „фермерски пазари“ в големите населени места и местни фестивали, на които се достига до по-голяма група потребители и се създават условия за реализиране на по-голям обем продукция.

В контекста на развитие на селските райони, късите вериги на доставка се анализират от гледна точка на използването им в разработването на стратегии за устойчивост на малките и фамилни стопанства и местната икономика. Късите вериги за доставка и развитието на малките стопанства се подкрепя от Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони през настоящия програмен период 2014 – 2020 г. Пряко отношение към развитието на късите вериги за доставка има Мярка 16 Сътрудничество, подмярка 16.4 „Подкрепа за хоризонтално и вертикално сътрудничество между участниците във веригата на доставки“, чрез която се подпомагат директните доставки на малки количества суровини и храни от растителен произход и организации, които изпълняват колективни про-

екти, свързани с развитие на къси вериги на доставки или обединение за местен пазар. Следва да се обърне внимание на факта, че към настоящия момент земеделските стопани в България не са достатъчно запознати с възможностите за финансиране по схеми и мерки директно свързани с извършваните земеделски дейности и в частност с подмярка 16.4 от ПРСР 2014-2020 г. Като пример може да бъде посочена Варненска област, в която за периода 01.01. 2014 – 30.06.2017 г. няма осъществена нито една консултация от териториалния областен офис на Националната служба за съвети в земеделието (НССЗ) на земеделски стопани по посочената подмярка. Липсата на интерес към подмярка 16.4 е и в резултат на отсъствието и от индикативен график по прием за описаният в справката период.

Проведени допитвания до земеделските стопани показват, че в най-висока степен те се нуждаят от: подобряване на позициите си при водене на преговори с търговци, прекупвачи, доставчици и други бизнеси с по-голяма пазарна сила от тяхната; необходимост от контролиране и намаляване на своите разходи; разширяване на достъпа до информация за нови продукти и пазари; постигане на по-високо качество на произвежданите продукти (в т.ч. услуги).

Мярка 4.2 „Инвестиции в преработка/маркетинг на селскостопански продукти“ от ПРСР 2014-2020 г. насочва подпомагането към модернизиране на физическите активи на предприятията преработващи земеделски продукти с цел производство на нови и качествени продукти, включително такива свързани с къси вериги на доставка. Това се отнася и за подмярки 6.1 „Стартова помощ за развитието на млади земеделски производители“ и 6.3 „Стартова помощ за развитието на малки стопанства“. По тези подмерки се подпомагат инвестиции, свързани с развитието и модернизацията на стопанството, а също и текущи разходи необходими за изпълнението на бизнес плана. С прилагането на подмерките се цели икономическо развитие и укрепване на малките земеделски стопанства в устойчиви и жизнеспособни единици, в т.ч. ангажирането на млади хора в земеделието

(подмярка 6.1).

За целите на тази публикация са акумулирани вторични данни за осъществените консултации в конкретен ТОО на НССЗ (обл. Варна), на основата на които може да се достигне до изводи за интереса на производителите към развитие на късите вериги на доставка. Данните от таблица 1 показват, че за периода 2014-2020 г. са осъществени общо 1480 консултации и са консултирани 2301 лица, като те са основно по подмерки 6.1. и 6.3.

Таблица 1

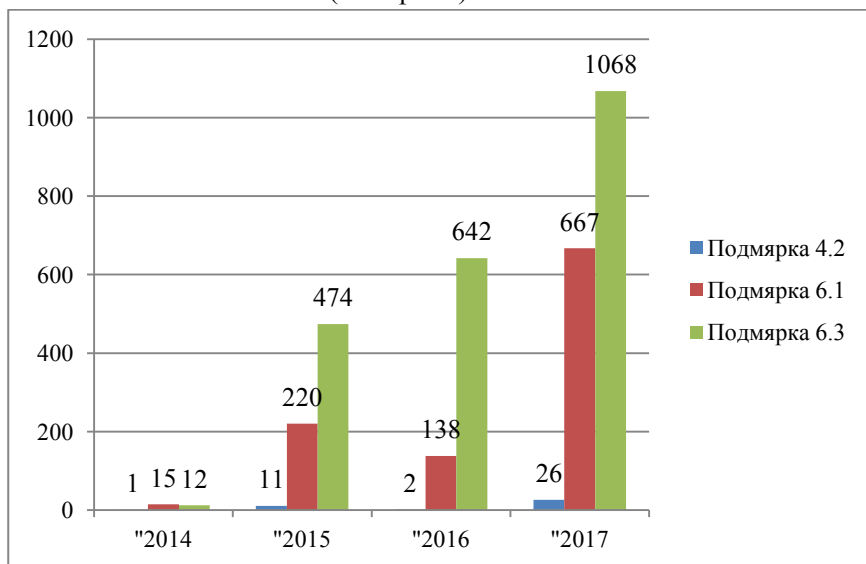
Осъществени консултации и консултирани земеделски стопани по мерки от ПРСР 2014-2020 г., свързани с развитието на къси вериги на доставка

Подмярка от ПРСР	Брой консултации	Отн. от общия им брой (%)	Брой консултирани лица	Отн. от общия им брой (%)
4.2. „Инвестиции в преработка/маркетинг на селскостопански продукти“	20	0.01	20	0.01
6.1. „Стартова помощ за развитието на млади земеделски производители“	533	0.36	669	0.29
6.3. „Стартова помощ за развитието на малки стопанства“	927	0.63	1612	0.70
16.4 „Подкрепа за хоризонтално и вертикално сътрудничество между участниците във веригата на доставки“	0	0	0	0
Общо:	1480	1	2301	1

Предоставената информация позволява да се достигне до извод, че към настоящия момент подпомагането на земеделски стопани по ПРСР е по посока на инвестиции в самите стопанства, отколкото в директно подпомагане на маркетингови дейности, в т.ч. къси вериги на доставка.

Интерес представлява динамиката в интереса на земеделските

стопани към подпомагане по посочените мерки за периода 01.01.2014 – 30.06.2017 г. (Вж. фиг.1).

Фиг. 1. Брой консултирани земеделски стопани в обл. Варна по мерки от ПРСР 2014-2020 г., свързани с инвестиции в къси вериги на доставка

Независимо, че за анализирания период интересът към подпомагане на инвестиции в преработка и маркетинг на селскостопански продукти (подмярка 4.2.) е по-скоро слаб, прави впечатление нарастване на интересът към тази подмярка. Наблюдава се много силна статистически значима зависимост между броя консултирани земеделски стопани по подмярки 6.2 и 6.3 и интереса към подмярка 4.2 (коэффициенти на корелация съответно 0,941 и 0,911). Това дава основание да се допусне, че подпомагането на развитието на земеделските стопанства изгражда капацитет за последващи инвестиции в дейности, свързани с преработка и маркетинг на селскостопанските продукти и е основа за последващ интерес към развитие на иновативни канали за реализация на продуктите и къси вериги за доставка.

Независимо от неголемия брой консултации, свързани с маркетинг и преработка на селскостопанските продукти в обл. Варна, могат да бъдат посочени положителни примери, свързани с реализацията на продукцията при малките и средни стопанства, сред които:

- Закупуване на млекомати (нови и втора употреба) от производители на краве мляко и инсталирането им в собствени магазини и помещения със статут на търговски обекти. Това създава възможност за осигуряване на прясно мляко с високо качество, при добра цена и хигиенни условия отговарящи на националното законодателство. Този начин на реализация има редица предимства по-важните от които са: лесна поддръжка, мобилност, възможност на постоянен контрол на параметрите включително от смартфон и минимален риск за готовата продукция. Слабите моменти при тези продажби са основно в малките количества на реализация и зависимостта от други субекти, които са характерни за почти всички форми на къси вериги на доставка.

- Инвестиции в преработка на произведеното мляко от страна на фермери със средни стопанства с цел производство на млечнокисели продукти като: кисело мляко, сирене, кашкавал, извара, катък и айран. Дейностите свързани с преработка се извършват в малки или средни предприятия финасирани със собствени средства или по ПРСР. Все по-голяма част от тези производители продават продукцията си в собствен магазин, което налага по-високо ниво на качество при производството на млечни и млечнокисели продукти в региона.

- При реализацията на плодове също се наблюдава интерес към преработка и производство на продукти с добавена стойност-сокове, компоти, сладка и др. Тези производители реализират значителна част от продуктите си на хотели в близките на гр.Варна курортни комплекси, както и на фермерските пазари и изложения.

- Директни продажби на пчелни продукти, произведени в об-

ласт Варна. Произведеният по биологичен начин пчелен мед, със сключен договор от сертифициращ орган и приключил период на преход се продава веднага в стопанската година. Продукцията се реализира основно с директни доставки на малки партии с предварително сключени договори. Биологичните продукти- монофлорен пчелен мед, прополис и пчелен восък като малки фигурки, ароматни свещи и пчелен пращец в разфасовки се реализират в комплект със сувенири от региона. Биологичните продукти лесно се реализират при собственици на места за настаняване за селски туризъм - къщи за гости и малки семейни хотели.

– Съществуват ферми предлагащи конен спорт и директни наблюдения за това как се добива и преработва краве или овче мляко.

– Стремеж към налагане на собствена търговска марка при комбинирани дейности, напр. „Доматена къща“ – селски туризъм, производство на свежи зеленчуци основно домати и производство на лютеница със запазен знак и етикет.

Потенциални възможности, но слабо развитие се наблюдава при директната реализация на месни продукти (предимно от птици и зайци). Не се използват възможностите за преработка на меса. В значителна степен това се дължи на по-строгите форми на контрол при производството и реализацията от страна на държавните органи. Същевременно подобни магазини за директни продажби на месо от местни и автохтонни породи съществуват в Австрия, Полша и Испания и са със специален по-облекчен режим на контрол. Директните продажби на пресни яйца също не са нормативно регламентирани. Основен проблем при малките и средни стопанства от приоритетните сектори - животновъдство, плодове и зеленчуци е реализацията на произведената продукция. В тези стопанства съществуват и други важни проблеми актуални за целият сектор - липса на ясна политика за развитие на земеделието след 2020 г, сериозни проблеми с кадрите на всички нива и слаба информираност относно въздействието на екологичните фактори при земеделски

дейности.

Може да се обобщи, че сътрудничеството между производителите е съществена предпоставка за развитие на късите вериги. При някои разновидности се намесва ролята на посредник, който събира продукцията от различните производители и я доставя на крайния потребител. Разработването на къси вериги в различните сфери на бизнес е свързано с отчитане на спецификите на съответните продукти и пазари. В аграрната област, процесът на определяне на директни вериги на доставка обикновено се свързва с ограничена по мащаб стопанска дейност и ясно очертан кръг от потребители. Предприемачите в аграрната сфера следва да отчитат факта, че при различия в търсенето и условията на конкуренция, потребителите реагират по специфичен начин на продуктите, които им се предлагат. Разбирането на механизма на тези реакции е условие за модифициране на офертите и за създаване на предпоставки за успех на стратегиите за директен маркетинг. От съществено значение е фирмените специалисти да познават отделните елементи на пазара и начина, по който те си взаимодействат, за да могат успешно да обслужват късите вериги.

Извод

Късите вериги са иновативен способ за реализация на земеделски продукти във Варненска област и тяхното финансиране чрез Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони създава условия за конкурентни предимства и развитие на устойчиви малки земеделски стопанства.

Използвана литература

1. Национална селска мрежа. Състояние и потребности за развитието на късите вериги за доставка на храни в България, Доклад на Тематична работна група 1 „Къси вериги на доставка“,

София, 2013.

2. Станимиров, Е. И М.Станимирова. Конкурентоспособност и капацитет за устойчиво развитие на икономическите субекти в селските райони от област Варна. Изд.“Наука и икономика“, ИУ-Варна, 2014.

3. Aubert, M. and Enjolras, G., 2013. Quelles incitations pour la vente au détail? Une analyse économique et financière des exploitations agricoles françaises. INRA-SFER-CIRAD, AngersFrance, December 2013.

4. Broderick, S., Wright, V., and Kristiansen, P., 2011. Cross-Case Analysis of Producer-Driven Marketing Channels in Australia. *British Food Journal*, 113(10), 1217-1228.

5. François M., Ricci C. et al. Marketing local products. Short and long distribution channels. LEADER European Observatory/AEIDL, 2000.

6. Kneafsey M., Venn L., Schmutz U., Balázs B., Trenchard L. and oth. Short Food Supply Chains and Local Food Systems in the EU. A State of Play of their Socio-Economic Characteristics. European Commission. Joint Research Centre Institute for Prospective Technological Studies, Seville (Spain), 2013.

7. Magali A., Geoffroy E. Do short food supply chains go hand in hand with environment-friendly practices? International Conference of Agricultural Economics. France, 2015.

8. Marsden, T., Banks, J., and Bristow, G. (2000) Food Supply Chain Approaches: Exploring their Role in Rural Development. *Sociologia Ruralis* 40 (4), 424-438.

9. Renting, H., Marsden, T., and Banks, J. (2003) Understanding Alternative Food Networks: Exploring the Role of Short Food Supply Chains in Rural Development. *Environment and Planning A* 35, 393-411.

ВЛИЯНИЕ НА ИНСТИТУЦИОНАЛНАТА ПОДКРЕПА ВЪРХУ ПРОИЗВОДСТВЕНИЯ ПОТЕНЦИАЛ НА БЪЛГАРСКОТО БИОЛОГИЧНО ЖИВОТНОВЪДСТВО

Гл. ас. д-р Георги Алексиев, гл. ас. д-р Константин Станков
Тракийски Университет, Стопански факултет, Стара Загора

INFLUENCE OF INSTITUTIONAL SUPPORT ON THE PRODUCTION POTENTIAL OF BULGARIAN BIOLOGICAL ANIMALS BREEDING

Chief Assist. Prof. Georgi Aleksiev, PhD,
Chief Assist. Prof. Konstantin Stankov, PhD,
Trakia University, Faculty of Economics, Stara Zagora

Резюме

Биологичните животновъдни производства в Българи развиват своя производствен потенциал през целия изминал програмен период на ОСП на ЕС. Въпреки високите изисквания, които институционалната рамка поставя върху производителите техния брой, отглежданите от тях животни и производителността им нараства. Това изследване има за цел да анализира равнището на институционална подкрепа за развитие на българското биологично животновъдство и ролята която социалната подкрепа за сектора изиграва. За да постигне целта си разработката ще премине през следните етапи:

- Анализ на динамиката в развитието на производствения потенциал на българското биологично животновъдство.
- Анализ на динамиката в институционалната подкрепа за биологичните производства в страната.
- Оценка на корелацията между равнището на институционална подкрепа и производствения потенциал на сектора.

Ключови думи: *биологично животновъдство, социална подкрепа, конкурентоспособност.*

Abstract

Organic livestock production in Bulgaria has developed its productive potential throughout the EU CAP's past programming period. Despite the high requirements that the institutional framework places on the producers, their number, their livestock and productivity are rising. This study aims to analyze the level of institutional support for the development of Bulgarian organic livestock breeding and the role that social support plays in the sector. To achieve its goal, the development will go through the following stages:

- Analysis of the dynamics in the development of the production potential of Bulgarian organic livestock breeding;
- Analysis of the dynamics in institutional support for organic production in the country;
- Evaluation of the correlation between the level of institutional support and the production potential of the sector.

Keyword: *biological livestock breeding; social support; competitiveness.*

JEL: Q10; Q18

Въведение

Пазарът на биопродукти в България изпреварва значително производството. Преобладаваща част (над 80%) от биологичните храни у нас се изнасят – предимно на европейския пазар – най-вече в Германия, Холандия, Франция, Италия. Има износ и за САЩ, Япония, Корея и Канада. България е един от най-големите износители на диви сушени горски плодове и билки. Изнасят се и намират много добър прием на международния пазар замразените плодове – ягоди, малини и боровинки, биологичен мед, етерични масла от роза, лавандула, мента, сирене, кашкавал и конфитюри (Костадинова, 2012). Българските биопродукти са конкурентоспособни на чуждите пазари, тъй като не отстъпват по качество, имат по-ниска себестойност и се предлагат на по-ниски цени, отговарят на всички изисквания и стандарти и са уникални (Кръстева, 2014).

Биологичното земеделие в България е в начален стадий на своето развитие, но тенденциите са възходящи и то се развива с бързи темпове. За периода 2006-2016 г. повече от 10 пъти е увеличен броят на биологичните оператори и площите в биологичното производство, 5 пъти е увеличен броят на говедата и пчелните семейства, около 10 пъти броя на овцете и над 25 пъти – броя на козите.

Със стартирането на новата програма за развитието на селските райони (ПРСР) за периода 2014-2020 г. очакванията за развитие на биологичното земеделие нарастват, тъй като евро-финансирането за отглеждането на биопродукти се увеличава 5 пъти (в предишната ПРСР бяха планирани 33 млн. евро, а в новата са заложени 152 млн. евро). За пръв път се предвижда и финансиране на биологичното животновъдство, заложени са и мерки като пасторализъм (сезонна паша), опазване на застрашени от изчезване местни породи и други дейности.

Настоящия доклад е разработен като част от Проект „Производствен потенциал и локално потребление на биопродукти от животновъдството в Югоизточен район“ финансиран от Фонд „Научни изследвания“.

Развитие на производствения капацитет на биологичното животновъдство в България

Отглеждането на животни по биологичен начин, или **биологично животновъдство** означава да се отглеждат адаптирани към местните условия породи животни, като се прилагат методи на отглеждане, близки до естествения начин на живот, които понижават стреса и осигуряват добро здравословно състояние. Животните се хранят с биологично произведени фуражи, забранено е използване на регулатори на растежа и е ограничено до минимум използването на антибиотици. Също стриктно се следи съотношението между

броя на животните и обработваемите площи. Задължително е осигуряването на достатъчно пространство за изява на естественото им поведение като разходка и паша на открито и пр.(Наредба №1 на МЗХ от 07.02.2017 г.)

Състоянието на биологичното земеделие в България динамично се промени през отминалия програмен период на ОСП на ЕС. В периода от 2011 до 2015 г. рязко се покачва както броя на отглежданите по биологичен начин животни в страната (Табл. 1), така и площите регистрирани в системата за контрол (Табл. 2). Най-ясно изразен е прираста при пчелните семейства, при които над 23% се отглеждат по биологичен начин в края на периода.

Таблица 1

Брой животни отглеждани по биологичен начин

Категория животни	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.
Говеда	976	1173	1311	1622	4029
Овце	6648	9175	7894	9029	18792
Кози	3397	2831	3235	4142	5381
Пчелни семейства	58855	85346	117360	106676	178331

Източник: Агростатистика на МЗХГ.

При преглед на регистрираните оператори в системата на контрол се забелязва, че регистрираните производители отглеждащи животни по биологичен начин са регистрирани и като стопанисващи пасища. Това изискване залегнало в основата на двете наредби позволява да анализираме корелацията между пасищата в системата за контрол и отглежданите животински единици.

Институционалната подкрепа за биологичното животновъдство в България е олицетворена в разработената от Министерството на земеделието и храните Наредба №4 от 24.02.2015 г. за прилагане на Мярка 11 „Биологично земеделие“ от ПРСР за периода 2014-2020 г.

В нея са описани както изискванията към био-производителите, така и формата и размера на подпомагането на отделните култури и селскостопански животни. При площите в системата за контрол се отчита значим ръст, който не отстъпва по своите темпове на нарастването на броя на животните отглеждани по биологичен начин (Табл. 2). Това се дължи на изискванията залегнали в Наредба №1 и Наредба №4 на МЗХ, за наличието на минимален обем от пасищни площи за отглеждането по биологичен начин на селскостопански животни. При изчисляването на размера на институционалната подкрепа за биологичното животновъдство се използва приравняването към Животинска Единица по следните правила: бивол и едно говедо над двегодишна възраст се равнява на една ЖЕ; говедо или бивол от 6 месеца до 2 години се равнява на 0,6 ЖЕ; говедо или бивол до 6 месеца се равнява на 0,4 ЖЕ; една овца или една коза се равнява на 0,15 ЖЕ. Размера на подпомагане се формира при равенството от $1 \text{ ЖЕ} = 1 \text{ ха. пасища}$ в системата за контрол.

На база на направените собствени изчисления и анализ на наличните към 2015 г. приравнени животински единици отглеждани по биологичен начин в размер от 7 654 ЖЕ и постоянни ливади и пасища с обща площ 31 796 ха. може да достигнем до заключението, че развитието на биологичните пасища в България позволява да се поддържа темпа на развитие на биологичното животновъдство в страната, като свободната база за подпомагане в сектора по този критерий е над 75%. Изключването на биологичното пчеларство от направените изчисления и анализ е на база наличието на значителни площи с диворастящи култури в системата за контрол, от които по-често се възползват производителите на био-пчелни продукти в страната.

Таблица 2

Площи в системата за контрол (биологично земеделие)

Група култури (ха)	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.
Зърнено-житни култури, вкл. ориз	6521	7532	7669	12061	22191
Технически култури - общо	5846	7909	10924	12878	20873
Култури за зелено/фуражни култури от обработваемите земи	995	2044	2881	5215	8330
Трайни насаждения	6442	10959	16885	18213	25946
Постоянни ливади и пасища	4491	7957	15476	21831	31796
Угар	1513	2315	2905	2205	6209
Общо площи в системата за контрол	26622	40379	58107	74351	118571
Диворастящи култури	543655	472700	678025	694251	901617

Източник: Агростатистика на МЗХ

Представените в Табл. 2 резултати от динамиката на площите в системата за контрол допълва отчетените от анализа резултати за развитието на биологичното животновъдство в страната. Тенденциите на бързо нарастване на площите в системата за контрол са изключително интересни и изискват задълбочен анализ, който излиза извън рамките на целите заложи в този доклад. Необходимо е все пак да отбележим, че най-голям е дела на пасищата в общия размер на площите в системата за контрол, а също така при тях се забелязва и най-бързо нарастване, което се проявява като допълнителен стимул за развитие на биологичното животновъдство, създавайки база

за него.

Равнище на институционална подкрепа за българското биологично животновъдство

Финансовата стойност на институционалната подкрепа за биологичното земеделие в България са представени в Наредба №4 на МЗХ (Табл. 3). Равнището на подпомагане в периода на преход е по-високо спрямо периода след преход, което са дължи на завишените разходи на производителите при трансформацията на тяхната дейност от традиционна в отговаряща на изискванията за биологично производство.

Таблица 3

Годишен размер на плащанията за биологично земеделие.

Дейности	В периода на преход	Преминали преходен период
1. Полски култури, вкл. фуражни	284 евро/ха	168 евро/ха
2. Постоянни затревени площи	128 евро/ха	112 евро/ха
3. Трайни насаждения, лозя, маслодайна роза	736 евро/ха	557 евро/ха
4. Ароматни и медицински растения	515 евро/ха	405 евро/ха
5. Зеленчукови култури	575 евро/ха	399 евро/ха
6. За пчелно семейство	35 евро/ха	25 евро/ха
7. Едри преживни животни (говеда и биволи) отглеждани за мляко	230 евро/ха	77 евро/ха
8. Едри преживни животни (говеда и биволи) отглеждани за месо	160 евро/ха	63 евро/ха
9. Дребни преживни животни (овце и кози) за мляко и месо	122 евро/ха	евро/ха

Източник: Наредба №4 от 24.02.2015 г. за прилагане на Мярка 11 „Биологично земеделие“ от ПРСР за периода 2014-2020 г.

През първата година на действие на Наредбата са одобрени 2 116 заявления за подпомагане, като са изплатени средства в размер на 28 119 231 лв., като 75% от тях са финансирани от фондовете на

ЕС и 25% от националния бюджет. Един кандидат може да бъде подпомаган едновременно за извършването на дейности в повече от едно направление за периода на прилагане на мярка „Биологично земеделие“, като максималният размер на това подпомагане е за едногодишни култури – 600 евро/ха; за специализирани многогодишни култури – 900 евро/ха., а за друг начин на земеползване – 450 евро/ха. В последната категория най-често се включват животновъдните производители комбинирайки подпомагането за поддръжка на пасища в системата за контрол и животинските единици, които отглеждат използвайки съответните пасища. Тази дуалистична схема на подпомагане позволява на производителите да достигната до повисоки равнища на институционална подкрепа, необходима в отговор на завишените разходи за провеждане на стопанска дейност отговаряща на изискванията в Наредба №1. Биологичните дейности се изпълняват за период от 5 години, като плащанията на площ покриват допълнителните разходи и пропуснатите приходи в резултат от биологичното управление.

Европейският пазар за биопродукти за периода от 2000 г. до сега се е разраснал около 5 пъти, докато обработваната площ за биологично земеделие в ЕС се е увеличила за този период около 2 пъти. Разликата между производство и търсене на биопродукти в ЕС се покрива от внос. В следствие от това възникват пропуснати възможности за производителите от ЕС, пазарът на биопродукти се ограничава и се намаляват ползите за околната среда.

Изводи

България има благоприятни възможности за развитие на биологичното земеделие, като основните могат да се обобщят както следва:

- ✓ Подходящи почвени и климатични условия;

- ✓ Съществуващ набор от знания и умения;
- ✓ Функционираща система от научни, учебни и консултантски звена;
- ✓ Добър имидж на българските земеделски продукти (храни) на вътрешния и външен пазар;
- ✓ Наличие на производствен капацитет в хранителната промишленост;
- ✓ Растящо търсене на биологични продукти.

За да се реализират своевременно тези възможности е необходимо прилагането на съответни мерки, някои от които могат да са:

- ✓ намаляване на данък върху добавена стойност на биологичните продукти;
- ✓ по-стриктен контрол и санкции при нелоялна конкуренция от продукти с етикет „еко“;
- ✓ поддръжка на промоционални дейности и други маркетингови инициативи за разпространение на биопродукти;
- ✓ предоставяне на информация и разширяване на знанията на производители и потребители за биологичните храни и др.

Биологичното земеделие има перспектива – то пряко допринася за запазване на околната среда и екосистемите, възстановяване на природните ресурси, развитие на селските райони. То може да стабилизира доходите на българските земеделски производители чрез възможността да предоставят здравословни хранителни продукти на нови пазари. Така максимално ще се използва конкурентното предимство на природно-климатичните дадености в нашата страна и подкрепата от европейските фондове да се рентирират в икономически ползи от земеделските производители.

В резултат на направения анализ стигнахме до заключението, че равнището на институционална подкрепа позволява на биологичното животновъдство в страната да претърпи значително разви-

тие и обществената подкрепа има положителна роля в този процес. Към настоящият момент не е усвоена напълно наличната база от пасищни площи в системата за контрол, което допълнително ще окаже позитивно влияние върху развитието на сектора.

Използвана литература

1. Аграрен доклад на МЗХГ, 2011-2016
2. Наредба №4 от 24.02.2015 г. за прилагане на Мярка 11 „Биологично земеделие“ от ПРСР за периода 2014-2020 г.
3. Наредба № 1 от 7 февруари 2013 г. За прилагане на правилата на биологично производство на растения, животни и аквакултури, растителни, животински продукти, продукти от аквакултури и храни, тяхното етикетирание и контрола върху производството и етикетирането (в сила от 19.02.2013 г.)
4. Костадинова, П., Вл.Попов, 2012, Основни принципи и методи на биологичното земеделие, Сп. Ново знание, год.1, бр.3, изд. ВУАРР, Пловдив, с.58.
5. Кръстева, Ил., 2014, Състояние и тенденции за развитие на биопроизводството в България за периода 2006-2012 г., Сб.доклади от Юбилейна конференция „ Националният аграрен сектор – елемент на европейските земеделски региони в Стратегията „Европа 2020“, АИзд. „Ценов“ Свищов, с.179.
6. Митова, Д., 2014, Биологичното производство – приоритет на българското земеделие в новия програмен период 2014-2020 г., Сп., Икономика и управление на селското стопанство, бр. 3., ИАИ, София, с.4-7.

ПОЛИТИКА В СЕКТОРА НА МЕСОДАЙНОТО ГОВЕДОВЪДСТВО – СТИМУЛ ИЛИ ОГРАНИЧЕНИЕ

Ас. Стефан Генев, stefan_genov@ue-varna.bg
Икономически университет – Варна

THE POLISY IN THE MEAT-BREEDING SECTOR – STIMULUS OR RESTRICTION

Assist. Prof. Stefan Genov, stefan_genov@ue-varna.bg
University of Economics - Varna

Резюме

Проучването анализира селскостопанската политика на Европейския съюз и случая на България, която оказва влияние върху развитието на говедовъдството и свързаните с него пазари. Фокусът е върху споразуменията за външна търговия, регламентите и финансовата подкрепа за участниците във веригата за доставки на говеждо месо. Основната цел на доклада е да се направи преглед на ефектите от Общата селскостопанска политика (ОСП) върху пазара на говеждо и животновъдство в България, като се преразгледат политическите решения и планове. Използваната информация е от действащото законодателство и програми на българските и европейските земеделски институции. Основните изводи от изследването са двупосочни - регламентите, които стимулират търсенето на говеждо месо, но ограничават печалбите на животновъдите. Стимулирането за фермерите произтича от съществуващите възможности за получаване на субсидии, но те намаляват цените на продукцията.

Ключови думи: *Земеделска и продоволствена политика, Телешко месо, Говеждо месо.*

Abstract

The study analyzes agricultural policy at European Union and the case of Bulgaria, which influence on development of beef cattle and associated markets. The focus is on foreign trade agreements (FTA), regulations and financial sup-

port for participants in the beef supply chain. Main goal of this paper is to preview the effects of Common agricultural policy (CAP) on beef market and cattle farms at Bulgaria by reviewing politics decisions and plans. The used information is generally from current legislation and programs of Bulgarian and European agricultural institutions. The main conclusions from the research are bi-directional – the regulations stimulating beef demand but restricting profits of livestock producers. Stimulation for farmers comes from existing opportunities for receiving subsidies but they decreasing prices of their production.

Keyword: *Agricultural and Food Policy, Beef, Meat Cattle.*

JEL: Q10, Q18

Въведение

Аграрната политика повлиява на всичко свързано със селското стопанство, от фундаменталните изследвания до рентабилността в него, както и дали бедните ще имат достатъчно храна за да оцелеят (Westhoff 2010). За това нейното проследяване и анализиране е от особена важност за развитието на сектор „Месо“. Създадената в Европейският съюз (ЕС) политика по субсидиране на агробизнеса е допълнително условие, което налага да бъдат разгледани правителствените решения по посока подпомагане на определени производства. Фундаменталното значение на субсидиите за образуване на пониски цени на храните и аграрни суровини и по-високи доходи на земеделските производители е достатъчен довод за нуждата от проучването и оценката им. Всяка от страните членки на Съюза нотифицира пред Европейската комисия (ЕК) своите намерения според рамките на общоприети регламенти, които касаят политиката на наднационално ниво. Поради това ефектът от избора на национално ниво следва да се анализира и оценява във връзка стимулирането или ограничението на даден сектор. Нормативните регламентации на производството и търговията, също влияят до голяма степен върху развитието на аграрната икономика, което налага да се приобщят към обектите на анализ в настоящия доклад.

Резултати и изводи

В Член 33 от Договорът за създаване на европейската общност (ДЕО) са посочени целите на политиката в областта на аграрното производство, част от които е гарантирането на доходите на заетите в земеделието, осигуряване на разумни цени на продоволствията и стабилизирането на пазарите. Към настоящият момент пряко свързани със селското стопанство са Общата селскостопанска политика (ОСП) и Общата организация на пазарите (ООП) на селскостопанските продукти.

Основният нормативен акт, който определя начина на функциониране на аграрния пазар в ЕС към настоящия момент е *Регламент № 1308/2013 на Европейския парламент и Съвета от 17 декември 2013 година за установяване на обща организация на пазарите на селскостопански продукти*. Създаването на общностен пазар, подобен на националните пазари, цели осигуряване на стабилност, предвидимост и устойчиви изкупни цени, които гарантират от своя страна стабилни доходи на земеделските производители. Такава организация е надеждна предпоставка за постоянното снабдяване на потребителите с качествени храни.

С цел да се избегнат спадове в пазарните цени е разработена диференцирана система за подпомагане на пазарите в различните сектори като се вземат предвид различните потребности във всеки сектор и взаимната зависимост между тях. Основните инструменти, които се използват за **регулиране на обемите предлагана продукция** на пазара са *публичната интервенция и помощ за частно складиране*. Те се използват, когато за представителен период средната пазарна цена в дадена държава членка или регион на държава членка е под от референтните прагове, които за сектора на говеждото и телешкото месо са 2 224 евро/тон кланично тегло.

С цел да се регистрират цените и да се прилагат справедливо

интервенционните правила в сектор „Месо“¹ е установена скала за класификация, идентифициране и представяне на кланичните трупове - **EUROP**. Тя е изградена от следните компоненти:

- Международно признат общ описателен език за търговия на месо;
- Плащането на производителя основано на класификацията, определено от пола, структура на трупа и мастното покритие;
- Системата на докладване на цените.

Във връзка с приложение на Скалата EUROP в България е приета *Наредба №15 от 8 май 2009 г. за окачествяване и класификация на кланични трупове от говеда, свине и овце по скалата на общността EUROP, докладване на цените и проверка в кланиците*. Според нея ежеседмично кланиците подават данни в Министерството на земеделието, храните и горите (МЗХГ) по образец свързани с (МЗХГ 2009):

- Идентификация на земеделските стопани и животните;
- Категорията на трупа (Z, A, B, C, D, E);
- Клас на конформация (E, U, R, O, P) и степен на заслоеност - 1, 2, 3, 4, 5;
- Транспортни разходи;
- Цена на 100 килограма студено кланично тегло;
- Цена на кланичния труп.

Въвеждането на единно разбиране за качество на месото спомага и за постигането на по-висока степен на прозрачност на пазара. Така се осигурява добра основа както за контрол на цените така и за стандартното оформяне на трупа, трупното тегло, етикетирането и проследяемостта. За производителите се открива и възможност да разберат кои са предпочитаните видове на различните пазари, на базата на което да изготвят подходящи производствени програми за

¹ Сектор „Месо“ включва говеждото и телешкото месо, свинското месо и овчето и козето месо.

отглеждане.

Ако животновъдите предимно продават животните на база живо тегло, преценката за качеството на трупа се определя по доста неточен начин, въз основа на външен оглед на животното. Следователно животните се заплащат на производителите на средни цени, недиференцирани за различното качество на месото. Приложението на Скалите за класификация на Съюза определя качеството на кланичния труп по точен начин и дава възможност на производителя да получи по-справедливо заплащане.

Едно от най-важните направления на общностната политика, не само на аграрния пазар, е организацията на **търговията с трети страни**. Във връзка с ефективното управление на селскостопанските пазари се прилага **система на лицензиране по вноса и износа**, която осигурява голяма част от информацията, необходима за постигането на заложените цели на ОСП. За регулиране на предлаганите количества на Европейския пазар и техните цени, лицензирането на вноса прилага *тарифни квоти или специално третиране на вноса и допълнителни вносни мита*. Приетият метод на управление цели да се отчитат в достатъчна степен потребностите от предлагане на съществуващите и възникващите пазари в Съюза за производство, обработката и потребление от гледна точка на конкурентоспособността, сигурността и непрекъснатостта на доставките и необходимостта да се запази пазарното равновесие. Количествените ограничения по отношение на износа, които произтичат от международните споразумения, сключени в съответствие с ДФЕС се спазват на основата на *лицензи за износ*, издавани за референтните периоди, които се прилагат за съответните продукти, към които спадат говеждото и телешкото месо.

Основно влияние върху международната търговия на Съюза имат т.нар. **Външни търговски споразумения**. Едно от последните договорени е *споразумението за икономическо партньорство е с Япония*, което се очаква да влезе в сила в началото на 2019г(ЕК

2017). Когато споразумението започне да се прилага в пълен размер, Япония ще премахне митата за 97 % от стоките, внасяни от ЕС, а останалите тарифни линии ще са предмет на частична либерализация чрез тарифни квоти или тарифни намаления. Това споразумение ще премахне или силно ще намали митата за селскостопански продукти, които са от голям експортен интерес за ЕС. Конкретно митото за говеждото месо ще бъде намалявано от 38,5 % до 9 % в течение на 15 години, което със сигурност ще повиши търговския му обмен между двете страни. Друго наскоро завършило кръга от преговори е търговското споразумение между ЕС и Канада, което има особено влияние в областта на селското стопанство. Още с влизането му в сила през септември 2017г. Канада ще елиминира напълно 91% от съществуващите вносни мита за селскостопанска продукция и храни от ЕС. От своя страна Европейският съюз ще отмени около 92% от вносните тарифи за Канада. За говеждо месо ще действа квотна система, като митническата ставка ще отпадне за 46хил.т. месо в кланично тегло, от което 31хил.т. е за прясно месо. Тези количества се равняват на 0,6% от общата консумация в Съюза (ЕС 2017), поради което Канадското говеждо не може да се приеме като сериозна опасност за местното производство. Системата на входни цени ще продължи да действа, а споразумението не отменя съществуващите санитарни и фитосанитарни регулации на двете страни, което е от особена важно за купувачите.

Съществуват и друг мерки за пазарна подкрепа като например „*Промоции и промоционални програми*“, които са насочени към популяризирането на аграрна продукция на външни пазари или като „*Политика на качеството – защитени наименования за произход*“, която намира широко приложение в производството на традиционни колбаси от говеждо и телешко месо.

Докато ООП на селскостопански продукти има по-скоро превантивен характер относно регулацията на предлагането и потреблението им в ЕС, то останалите инструменти на ОСП се свързват с

подпомагането на земеделските производители по посока поддържане на техните доходи, инвестиции в тяхната дейност и подобряване на районите, в които я развиват.

Прякото субсидиране на земеделските производители чрез директните плащания са израз на приемането на селското стопанство за един от най-важните сектори за ЕС. Чрез тях ОСП цели да гарантира запазването на определен размер на приходите в аграрното производство и от друга страна да осигури продоволствената обезпеченост на живеещите в Съюза. За да ги получават обаче стопанствата трябва да спазват редица изисквания, които са насочени към безопасността и повишаване качеството на храните, опазването на околната среда, въздействието върху климатичните промени и хуманното отношение към животните. Това са т.нар. правила за „кръстосано съответствие“, които се състоят от *Законоустановени изисквания към управлението (ЗИУ) и Стандарти за добро земеделско и екологично състояние (ДЗЕС)*, които се основават на редица нормативни актове на Европейско и национално равнище. Някои от пряко свързаните с месодайното говедовъдство изисквания са включени в:

- ✓ ЗИУ 4 – Законодателство за храните и фуражите;
 - ✓ ЗИУ 5 – Ограничения при употребата на определени субстанции с хормонално или тиреостатично действие и на бета-агонисти в животновъдството;
 - ✓ ЗИУ 7 – Идентификация и регистрация на едър рогат добитък (ЕРД);
 - ✓ ЗИУ 9 – Превенция и контрол на някои трансмисивни спонгиформни енцефалопатии (ТСЕ);
 - ✓ ЗИУ 11 – Минимални изисквания за защита и хуманно отношение при отглеждане на телета;
 - ✓ ЗИУ 13 – Минимални изисквания за защита и хуманно отношение при отглеждане на селскостопански животни.(МЗХ 2016d)
- Спазването на всички заложиени норми в свързаното със Зако-

ноустановените изисквания към управлението законодателство поражда някои допълнителни производствени и административни разходи. От друга страна ограничава до известна възможностите за получаване на повече продукция от месодайните говеда, като забранява или контролира използването на някои субстанции за растеж. Хуманното отношение също рефлектира върху обема продукция, като в някои случаи може да не позволи да се използва максимално площта, с която разполага фермата. Тези рестрикции влияят върху съвкупното пазарно предлагане, но от гл.т. потребителите те са приемливи, заради качеството на получаваната месна продукция.

В ЕС прякото подпомагане за сектор „Месо“ след 2014 година може да се извършва чрез схемата за **„Доброволното обвързано плащане“**. То се отпуска за определени производства, където са налице трудности или пък са с доказано икономическо, социално или екологично значение, а целта е да се създаде стимул за поддържане на настоящите равнища на производството в тях. Годишните плащания са в рамките на 13% от националния бюджет за определени площи и добиви или брой животни. Съществува възможност за увеличаване с до 2% на бюджета за обвързано подпомагане за протеинови култури.

С Наредба №3 от 17 февруари 2015г. за условията и реда за прилагане на схемите за директни плащания в България се въведоха новите правила и начини за пряко подпомагане в селскостопанския сектор. Различията в мащабите, специализацията и конкурентоспособността на земеделските стопанства в България предопределят наборът от схеми за пряко подпомагане. Поради сериозна диференциация в тези характеристики в България, „Доброволното обвързано с производството директно подпомагане“ се прилага в максимално допустимите от ЕК граници – 13%, към които се добавят и 2% за протеинови култури.

В първоначалният вариант на Наредбата за директните плащания, обвързаната подкрепа в сектора на месодайното говедовъдство

се прилагаше чрез схеми за подпомагане на Месодайни крави и/или юници и Млечни и/или месодайни крави под селекционен контрол. С направените промени през 2017 подпомаганите животни под селекционен контрол се разделиха в двете направления на говедовъдството и се въведоха някои допълнителни условия и ограничения относно получаването на обвързаната помощ (МЗХГ 2017d).

Допустими за подпомагане по **Схемата за обвързано подпомагане за месодайни крави и/или юници** са земеделски стопани, които отглеждат в стопанството си 5 и повече месодайни крави и/или юници с предназначение за производство на месо. Стопаните са длъжни да задържат животните 80 дни, след последния ден за подаване на заявления за подпомагане. Ново условие за получаване на помощта е да има най-малко 0.4 новородени телета на допустимо за подпомагане по схемата животно през стопанската година, за която кандидатстват. Също така бе въведен таван за брой подпомагани животни – 250бр. (МЗХ 2017b). С въведените промени се очаква изплащаните ставки за едно животно да бъдат повишени и некоректните заявители да бъдат ограничени.

Право на подпомагане по **Схемата за обвързано подпомагане за месодайни крави под селекционен контрол** имат земеделски стопани, които отглеждат в стопанството си 20 и повече месодайни крави от една порода под селекционен контрол с предназначение за производство на месо, вместо 5 в предходния вариант. Тази промяна може да се тълкува като насочена към по-масовото уедряване и специализация на стопанствата, които да произвеждат повече и по-качествена месна продукция. Земеделските стопани трябва да притежават зоотехнически сертификати за заявените за подпомагане животни и да имат най-малко 0.5 новородени телета на допустимо за подпомагане по схемата животно за периода на текущата стопанска година, през която кандидатстват. Прилага се различна ставка за първите 250 допустими животни на всички стопанства и за над 250-то допустимо животно, като за първите 250 е по-висока.

Схемата за селекционни животни цели да се повиши конкурентоспособността на стопанствата, чрез насърчаването им за селекционен подбор и контрол, които да повишават продуктивността и качествата на отглежданите животни. Те са особено важни за ценообразуването на месодайните говеда, защото от една страна така се понижават разходи за единица прираст, а от друга – се повишава рандемана, основен фактор за изкупните цени.

Като се има в предвид, че повечето животновъдни ферми стопанисват земеделски земи за да произвеждат фуражи, то към възможностите за директни плащания следва да се добавят и тези за площ. Животновъдите могат да декларират използваните пасища и ливади или площите за производство на концентриран фураж. Това позволява при интеграцията на сектора, да се натрупват на приходите от субсидии в процеса по отглеждане на месодайни говеда и получаване на месо.

Базовото подпомагане по **схемите за директно подпомагане, базирани на площ** е по *Схемата за единно плащане на площ (СЕПП)*. Тя предоставя възможност да се кандидатства по с т.нар. слой „постоянно затревени площи“ (ПЗП), който включва пасищата и ливадите. Те са допустими за подпомагане, когато:

– Постоянните или временните пасища се използват за паша, като при заявяването им се следи за гъстота от минимум 0.15 ЖЕ/ха;

– Ливадите за косене се поддържат с максимален тревостой от 0.7 м. във всеки момент от годината (МЗХ 2016с).

Когато ПЗП са допустими по СЕПП, стопаните могат получават и *преразпределително плащане* до първите 30ха. Друга възможност за подпомагане на стопаните, използващи ливади и пасища е по „Схемата за плащане за селскостопански практики, благоприятни за климата и околната среда“ в направлението „Запазването на постоянни затревени площи“, при условие че площите не се зао-

рават или преобразуват. „Схемата за подпомагане на земеделските стопани за протеинови култури“, също оказва влияние върху очакваните приходи от субсидии и решенията свързани с обезпечаване на изхранването на животните от собствени площи. Условието е те да са минимум 5дка и върху тях да са засети някои от включените в списъка протеинови култури по схемата.

В държавите-членки, които са избрали да прилагат СЕПП, каквато е България се предоставя възможност директните плащания да бъдат допълвани със схеми, финансирани от държавния бюджет. Т.нар. **преходна национална помощ**, която се изразява в доплащания към основните плащания в стратегически сектори, но техният бюджет се съгласува с ЕК и се ограничава до определен размер. Целта е националните субсидии да не предоставят възможност за силно влияние върху ценовите равнища и създаване на условия за дъмпинг от страните с по-големи финансови възможности. Бюджетът по схемите за переходна национална помощ е с постоянно намаляващ размер до 2020 година, а финансирането се осъществява от националния бюджет и осигуряването на пълния бюджет зависи от възможности на страната.

Вписана в Наредбата за прилагане на схемите за директни плащания е „Схемата за переходна национална помощ за говеда (необвързана с производството)“. Допустими за подпомагане по нея са земеделските стопани, които към последния ден за подаване на заявленията за подпомагане от текущата кампания, отглеждат в стопанствата си поне 70% от референтния брой животни, отглеждани към 28.02.2009 г. Стопаните, които заявяват подпомагане само за переходна национална помощ, не са задължени да се регистрирани като земеделски производители. Това условие предоставя възможност на животновъди, които отглеждат говеда за лични нужди или за допълнителен доход да се включат в системата за подпомагане на земеделието. От друга страна датата, която се явява референтна е твърде назад във времето, което ограничава новите животновъди и

ги поставя в неизгодна позиция за получаване национални помощи. Земеделските стопани, които отглеждат крави, допустими за подпомагане по схемите за директни плащания, могат да ги заявят едновременно по СЕПП и за преходна национална помощ, което силно влияе върху размера субсидия на едно животно.

Мярка 10 „Агроекология и климат“ от ПРСР 2014-2020 предоставя възможност за подпомагане на месодайното говедовъдство чрез направление №6 „Опазване на застрашени от изчезване местни породи, важни за селското стопанство“ (МЗХ 2015b). Мярка 11 „Биологично земеделие“ също включва направление „Биологично животновъдство“, което се основава на биологично отглеждане на фуражите (МЗХ 2015a). И по двете мерки поетите ангажименти се прилагат за срок от 5 последователни години, който допринася за по-ефективно постигане на целите заложиени в двете мерки.

Земеделските стопани, които се задължават да спазват доброволно поети ангажименти за изпълнение на дейности, надхвърлящи задължителните минимални стандарти могат да получават финансово подпомагане по Подмярка 14.1 „Хуманно отношение към животни в сектор ЕПЖ“ от ПРСР 2014-2020г. Финансовата помощ се предоставя под формата на ежегодни компенсаторни плащания за животинска единица, според мястото на отглеждане (открито или в помещения), възрастта и теглото.

Таблица 1

Годишни ставки при подпомагането на месодайното говедовъдство

Схема/Мярка за подпомагане	Годишно плащане (за 2016г.)
Схема за обвързано подпомагане за месодайни крави и/или юници	206 лв./бр.
Схема за обвързано подпомагане за млечни крави и/или месодайни крави под селекционен контрол	275 лв./бр.
Агроекологично направление "Опазване на застрашени от изчезване местни породи, важни за селското стопанство"	390 лв./ЖЕ

Хуманно отношение към животни в сектор ЕПЖ - най-малко 1,9 кв. м свободна подова площ за теле от 150 кг до 220 кг - за крави над 24 месеца - най-малко 6,6 кв. м - свободно отглеждане на открито на говеда над 6-месечна възраст и/или биволи при не по-малко от 120 дни за свободно пашуване и 40 дни за свободно отглеждане в двор.	47,85 лв./ЖЕ 53,55 лв./ЖЕ 83,28 лв./ЖЕ
Схемата за преходна национална помощ за говеда	190 лв./бр.
Схема за единно плащане на площ	201,1 лв./ха
Схема за преразпределително плащане	146,9 лв./ха
Зелени директни плащания	126,2 лв./ха
Схема за обвързано подпомагане за протеинови култури	215,8 лв./ха
Преминаване към биологично животновъдство (периода на преход) на едри преживни животни, отглеждани за месо	312 лв./ха
Биологично животновъдство на едри преживни животни, отглеждани за месо	122,9 лв./ха

Източник: МЗХГ (МЗХ 2016а; МЗХ 2016b; МЗХГ 2017а; МЗХ 2017а; МЗХГ 2017b; МЗХ 2015b; МЗХ 2015а; МЗХГ 2017c)

Представените суми на годишните плащания, които са свързани с месодайното говедовъдство, показват че пред сектора съществуват много възможност за интегрирано подпомагане. Единствените схемите, които не могат да се комбинират са Схемата за обвързано подпомагане за месодайни крави и/или юници и Схемата за обвързано подпомагане за месодайни крави под селекционен контрол.

Според национално публично допитване сред българските фермери, браншовите организации, както и широката общественост в рамките на инициативата на Институт за агростратегии и иновации и "ИнтелиАгро" "ОСП след 2020 – Изборът на България", фермерите в България все още да не са готови за радикална реформа в политиката на подпомагане, но се обединяват около нуждата от някои промени като опростяване на (ОСП), намаляване на бюрокра-

тичното бремене и електронизация на администрирането.

Нагласите са за запазване на двата стълба на ОСП, но да се промени съотношението на финансирането им в полза на т.нар. Втори стълб (Програмата за развитие на селските райони). 90% от анкетираните смятат, че трябва да се премахне възможността националните правителства да дофинансират земеделието, тъй като това води до изкривяване на конкурентоспособността. Трябва да се засили фокусът върху хранителната верига и ролята на фермерите в нея. Фермерите също така одобряват тавана на субсидиите, но искат и да се завиши контролът. Относно обвързаната подкрепа, която касае пряко месодайното говедовъдство, по възможност да се запази.

Заклучение

В обобщение може да бъде посочено, че в ЕС са създадени и се финансират значителен обем от инструменти и механизми, които да защитават и подпомагат от една страна Общностното производство на селскостопанска продукция и от друга да регулират пазарите в Съюза. Чрез предоставяните средства се влияе върху равнищата и качеството на предлагането на говеждо месо на пазара. Според представената информация възможностите, които предоставя ОСП за подпомагане на сектора на говеждото месо не са малки, което влияе върху очакваните приходи от субсидии и финансираня в разчетите на животновъдните стопанства. Изложените мерки за повишаване на доходността в селското стопанство показват, че съществуват редица начини и са създадени значителен брой схеми за поддържане на рентабилността в сектора. По тази причини и механизма на формираните на цените на микро и макроравнище бива засегнат, защото всяко увеличение на приходите от външни източници във фермата позволява компромис с изкупните цени на продукцията, а на национално ниво увеличаването на предлагането на продукция от

приоритетно финансираните сектори променя диспропорциите в обема на търсенето и предлагането.

Използвана литература

1. ЕС, 2017. CETA explained. Available at: <http://ec.europa.eu/trade/policy/in-focus/ceta/ceta-explained/> CETA – Summary of the final negotiating results.

2. Westhoff, P., 2010. The economics of food, New Jersey: Pearson Ed.

3. РЕГЛАМЕНТ (ЕС) № 1308/2013 от 17 декември 2013 година за установяване на обща организация на пазарите на селскостопански продукти,

4. РЕГЛАМЕНТ (ЕС) № 1307/2013 за установяване на правила за директни плащания за земеделски стопани по схеми за подпомагане в рамките на общата селскостопанска политика,

5. ЕК, 2017. Основни елементи на споразумението за икономическо партньорство между ЕС и Япония. Available at: https://ec.europa.eu/bulgaria/news/targovsko-sporazumenie-mezhdu-es-i-iaponia_bg.

6. МЗХГ, 2017а. Заповед № РД 09-264 София, 22.03.2017г,

7. МЗХГ, 2016а. Заповед № РД 09-794 София, 19.10.2016г.,

8. МЗХГ, 2016б. Заповед № РД 09-843 София, 02.11.2016г,

9. МЗХГ, 2015а. НАРЕДБА № 4 от 24.02.2015 г. за прилагане на мярка 11 “Биологично земеделие” от Програмата за развитие на селските райони за периода 2014 – 2020 г.,

10. МЗХГ, 2015б. НАРЕДБА № 7 от 24.02.2015 г. за прилагане на мярка 10 “Агроекология и климат” от Програмата за развитие на селските райони за периода 2014 – 2020 г.,

11. МЗХГ, 2017б. Наръчник за кандидатстване директни пла-

щания кампания 2017, София.

12. МЗХГ, 2016с. Наръчник за кандидатстване по Директни плащания, София, България.

13. МЗХГ, 2016d. РЪКОВОДСТВО ЗА ПРИЛАГАНЕ НА ЗАКОНОУСТАНОВЕНИТЕ ИЗИСКВАНИЯ ЗА УПРАВЛЕНИЕ, Available at: dfz.bg.

14. МЗХГ, 2017a. Заповед № РД 09-431 София, 02.06.2017 г.

15. МЗХГ, 2017б. МЗХ, Заповед № РД 09-297 София, 05.04.2017 г.

16. МЗХГ, 2017с. НАРЕДБА № 4 от 08.08.2017 г. за прилагане на мярка 14 „Хуманно отношение към животните“ от Програмата за развитие на селските райони за периода 2014 - 2020 г.

17. МЗХГ, 2009. Наредба №15 от 8 май 2009 г. за окачествяване и класификация на кланични трупове от говеда, свине и овце по скалата на общността EUROP, докладване на цените и проверка в кланиците.

18. МЗХГ, 2017d. Наредба №3 от 17 февруари 2015г . за условията и реда за прилагане на схемите за директни плащания.

ИНДИВИДУАЛНИТЕ СИСТЕМИ ЗА ПРЕЧИСТВАНЕ НА ОТПАДНИ ВОДИ - АЛТЕРНАТИВА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ

Ас. Недялка Александрова, alexandrova.n@ue-varna.bg

Икономически университет – Варна

INDIVIDUAL SYSTEMS FOR WASTEWATER TREATMENT - ALTERNATIVE IN RURAL AREAS

Assist. Prof. Nedyalka Aleksandrova, alexandrova.n@ue-varna.bg

University of Economics – Varna

Резюме

Европейското екологично законодателство изисква България да приложи мерки по пречистване на отпадните води. В селските райони инсталирането на канализационна система не е оправдано, защото не е екологосъобразно или поради прекомерно високата ѝ стойност. В доклада се очертават възможностите за използване на индивидуални системи за пречистване на отпадни води, като се акцентира на вариантите за финансиране на тяхното изграждане.

Ключови думи: *индивидуални системи за пречистване на отпадни води, канализация, селски райони*

Abstract

European environmental legislation requires Bulgaria to implement wastewater treatment measures. In rural areas, the installation of the sewerage system is not effective because it is not environmental friendly or because of its excessively high value. The report outlines the possibilities for using individual or domestic wastewater systems, focusing on funding opportunities regarding their construction.

Keywords: *individual wastewater treatment systems, sewerage, rural areas*

JEL: Q25, Q53, R51

Въведение

Спазването на Европейското екологично законодателство и по-конкретно на Директива 2000/60/ЕО, известна като Рамковата директива за водите, и на Директива 91/271/ЕИО на Съвета за пречистването на градските отпадъчни води, изисква България да приложи мерки по пречистване на отпадните води. За агломерациите над 2000 еквивалент-жители¹ това се постига чрез централизирани канализационни системи и пречиствателни станции, експлоатирани от ВиК операторите. В селските райони обаче инсталирането на канализационна система не е оправдано, било защото не е в интерес на околната среда, било поради прекомерно високата ѝ стойност. В доклада се очертават възможностите за използване на индивидуални системи или други подходящи системи (ИДПС), като се акцентира на възможностите за финансиране на тяхното изграждане.

Методология и данни

Съгласно (Директива 91/271/ЕИО, 1991) на Съвета за пречистването на градските отпадъчни води агломерации над 2000 ЕЖ задължително трябва да бъдат снабдени с канализационна система за градски отпадъчни води, които, след като бъдат събрани, трябва да бъдат подложени на съответно пречистване, преди да бъдат освободени в околната среда. Член 3(1) на същата директива изисква, когато инсталирането на канализационна система не е оправдано по екологични или икономически причини, да се използват индивидуални системи или други подходящи системи (ИДПС), осигуряващи еднакво равнище на опазване на околната среда.

В редица случаи изграждането на канализационна система не е

¹ „Еквивалент-жители“ или ЕЖ — термин, използван в Директива 91/271/ЕИО — обхваща органичното замърсяване, генерирано от населението на дадено населено място и други източници, каквито са нерезидентното население, селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост.

оправдано от икономическа гледна точка. Има изследвания, според които в районите с ниска гъстота на населението ИДПС са по-ефективни от гледна точка на необходимата инвестиция, а така също имат и екологичен ефект, изразяващ се в намаляване разходите за електроенергия, необходима за изпомпване на канализационните води (May A. Massoud, 2009, p. 654). Енергийната ефективност е една от най-проблемните области в сектора на водоснабдяването и канализацията (International Water Association, 2016, p. 105), а основният разход на електрическа енергия в отрасъла се дължи именно на дейностите по отвеждане и пречистване на отпадните води (European Benchmarking Co-operation, 2016, стр. 38). Допълнителен икономически и екологичен ефект би могъл да се търси във възможността пречистената вода от ИДПС да се използва за напояване, което не може да стане при наличието на канализация. ИДПС са подходящи главно за селските райони, а именно там са местата, в които домакинствата използват вода за напояване – необходимост, каквато жителите на по-големите агломерации обикновено нямат. От екологична гледна точка използването на ИДПС осигурява също и връщане на водата в близост до зоната, в която тя е добита, което е предпоставка за устойчиво развитие.

Въвеждането на ИДПС в райони с ниска гъстота на населението има предимства от гледна точка на цялото общество, като те могат да бъдат както екологични, така и икономически. Ако цялостният икономически ефект е безспорен, ключов въпрос в случая е неговата локализация, т.е. разпределението на финансовата тежест и финансовите ползи. Важността на този въпрос произтича от факта, че изграждането на канализация и пречиствателни станции за отпадни води е задължение на държавата и общините², а изграждането на

² Съгласно Закона за водите водоснабдителните и канализационни съоръжения, както и пречиствателните станции за отпадни води, които се намират извън границите на имотите, са публична държавна или общинска собственост. Тази инфраструктура се поддържа от ВиК операторите и в определени случаи се изгражда от тях, а в други – от общините, но винаги е публична.

ИДПС е ангажимент на собствениците на имоти, за които няма изградена канализационна мрежа.

От икономическа гледна точка собствениците на имоти нямат стимул да изграждат ИДПС. При бърз анализ на двете алтернативи – изграждане на ИДПС или заплащане за канализационна услуга на ВиК оператор – се вижда, че втората алтернатива е по-изгодна за тях. По данни, приведени в доклад на екип на Световната банка, средната стойност на изграждане на една ИДПС е около 5 500 лв., а разходите по поддръжката са от порядъка на 150 лв. годишно (Ивайло Колев, 2017, стр. 66). Средният полезен икономически живот на подобна система е около 20-25 години. Ако условно се приеме 20 години полезен икономически живот, то настоящата стойност на инвестицията и разходите за поддръжка при 5% норма на дисконтиране, възлиза на 7 527 лв. Теоретично алтернативата е присъединяване към канализационна мрежа, като настоящата стойност на плащанията за същия 20-годишен период, при средна цена за присъединяване 200 лв., средно потребление на месец 15 м³ и средна обща цена на услугата по отвеждане и пречистване 0,60 лв./м³ (КЕВР, 2016), възлиза на 1 496 лв. Разликата от 6 031 лв. е съществена и представлява пречка пред по-широкото използване на ИДПС.

Разглеждането на изграждане на ИДПС или присъединяване към канализационната система като алтернативи е чисто теоретично с цел обосноваване на асиметричността на икономическата тежест. От практическа гледна точка те не представляват реална алтернатива за собствениците на имоти, тъй като с изменението на ЗУТ в ДВ 13/2017 е въведено задължително присъединяване на застроени недвижими имоти към канализационна система, когато такава е изградена (ЗУТ, ДВ 1/2001). Следователно ИДПС следва да се разглеждат като вариант за случаите, в които няма изградена канализационна система и такава не се предвижда.

Друг възможен проблем пред използването на ИДПС е спазва-

нето на нормативните изисквания във връзка с изграждането на такива системи. Съгласно чл. 87 (1) от ЗУТ „В населени места и селищни образувания със зони за ниско застрояване или в части от тях без канализация битовите отпадъчни води се заустват във водоупътни изгребни ями, които отговарят на техническите и санитарно-хигиенните изисквания.“ (ЗУТ, ДВ 1/2001). Водоупътните изгребни ями не отговарят на изискванията на Директива 91/271/ЕО за пречистване на водите. Изграждането на системи, различни от водоупътни изгребни ями, към настоящия момент на практика не е регламентирано, но в Стратегията за развитие и управление на водоснабдяването и канализацията в Република България за периода 2014-2023 г. е предвидено да бъдат направени необходимите промени в законодателството, което да позволи изграждане и заустване на такива системи (СРУВиКБ, 2014, стр. 45).

Не бива да се забравя, че районите без изградена канализационна мрежа и представляващи агломерации под 2000 ЕЖ, като правило са селските райони, в които доходите на населението са значително под средните за страната. Предвид доказания положителен ефект за обществото като цяло от по-широкото прилагане на ИДПС и асиметричната икономическа тежест, е удачно да се разработи държавна политика по подпомагане и/или финансиране на изграждането на такива системи. В световната практика съществуват няколко подхода, успешно прилагани в подобни ситуации – микрокредитиране, дългосрочно кредитиране (Mara, 2010, р. 37), схеми за безвъзмездни помощи на домакинствата с ниски доходи, безлихвени и ниско лихвени заеми, разширяване обхвата на програмите за енергийна ефективност (Ивайло Колев, 2017, стр. 45).

Разработването на държавна политика е оправдано и предвид значителния дял от населението, засегнато от необходимостта да изгради ИДПС, осигуряващи спазване на изискванията на Европейс-

ките директиви. По данни на НСИ през 2015 г. средно за България с канализация е свързано 75,5% от населението, като в това число се включват 13,2% свързани с обществена канализация без пречистване. Според същите данни 24,5% от населението е със собствено третиране на отпадъчните води (НСИ, 2016). Предвид данните на НСИ за населението на България (НСИ, 2017) може да се направи извод, около 1,75 млн. души не са свързани пряко с канализация. По данни на Комисията за енергийно и водно регулиране към 2014 г. делът на населението, покрито от канализационна услуга варира значително за ВиК операторите, като за големите оператори той е 77,3%, за средните – 57,2%, за малките – 66,1% и 56,3% за микро операторите, като за 9 ВиК оператора покритието е под 50% от населението, а за 3 от операторите покритието е нулево (КЕВР, 2015, стр. 22). За да се оцени каква част от населението, несвързано с канализация, е пряко засегнато от изискването за изграждане на ИДПС, осигуряваща еднакво равнище на опазване на околната среда, следва да се вземат предвид само населените места, които не отговарят на критерия за агломерация над 2000 ЕЖ. По оценки на от екип на Световната банка това обхваща население около 500 хил. души, като за удовлетворяване на нуждите от пречистване ще са необходими около 177 хил. броя ИДПС (Ивайло Колев, 2017, стр. 16).

Значимостта на проблема произтича не толкова от стойността, необходима за изграждане на една ИДПС, оценена приблизително на 5 500 лв., а от факта, че по данни на НСИ общо за страната 22,9% от населението живее под линията на бедност от 3 698 лв. годишно (НСИ, 2017), както и от обстоятелството, че значителна част от тези хора живеят в селски райони в агломерации под 2000 ЕЖ и тежестта по изграждане на ИДПС пада именно върху тях.

Изводи

Предвид риска от санкции спрямо България за неизпълнение на директивите в областта на екологията и водите, значителния брой пряко засегнато население, съществената асиметрия в икономическата тежест, както и значителните екологични и икономически ползи за цялото общество, би следвало решението на въпроса да бъде политическо, т.е. „децентрализираното третиране на отпадните битови води изисква централизирано управление“ (May A. Massoud, 2009, стр. 658). Работещ вариант може да се търси в посока разширяване на обхвата на програмите за енергийна ефективност в съчетание с целево подпомагане на домакинствата с ниски доходи и уязвимите групи от населението за изграждане на ИДПС.

Използвана литература

1. European Benchmarking Co-operation, 2016. *Learning from International Best Practices*, неизв.: Water&Wastewater Benchmark.
2. International Water Association, 2016. *Global Trends & Challenges in Water Science, Research and Management*. 2nd ред. London: International Water Association.
3. Mara, D., 2010. *Sanitation Options for Low Income Urban Areas: Technical Options and Financial Arrangements*. London, International Water Association Publishing, pp. 33-38.
4. May A. Massoud, A. T. J. A. N., 2009. Decentralized approaches to wastewater treatment and management: Applicability in developing countries. *Journal of Environmental Management*, Том 90, p. 652–659.
5. Директива 91/271/ЕИО, 1991. *Директива 91/271/ЕИО на Съвета за пречистването на градските отпадъчни води*. неизв.:неизв.
6. ЗУТ, ДВ 1/2001. *Закон за устройство на територията*. неизв.:ДВ 1/2001, посл. изм. ДВ 63/2017.

7. Ивайло Колев, Ф. М., 2017. *Консултантска програма за разработване на стратегия за финансиране, укрепване на регулаторния капацитет и повишаване ефективността на предоставяните услуги в отрасъл водоснабдяване и канализация*, София: МРРБ.

8. КЕВР, 2015. *Сравнителен анализ на ВиК сектора в Република България за периода 2009-2014*, София: Комисия за енергийно и водно регулиране.

9. КЕВР, 2016. *Утвърдени цени на ВиК услуги*. [Онлайн] Available at: http://www.dker.bg/PDOCS/prices_vik_31072016.pdf [Отваряно на 05 09 2017].

10. НСИ, 2016. *Население и водни услуги общо за страната*, София: Национален статистически институт.

11. НСИ, 2017. *Население към 31.12.2016 г. по области, общини, местоживееене и пол*, София: неизв.

12. СРУВиКБ, 2014. *Стратегия за развитие и управление на водоснабдяването и канализацията в Република България за периода 2014-2023 г.*, неизв.: Министерски съвет.

**Агробизнесът и селските райони –
икономика, иновации и растеж**

Сборник с доклади от научно-практическа конференция, организирана от катедра
„Аграрна икономика“ при Икономически университет – Варна, съвместно с
Асоциация на земеделските производители в България, 12-13 октомври 2017 г.

Дадена за печат: 15.12.2017 г.

Излязла от печат: 22.12.2017 г.

Формат: 60×90/16

Печатни коли: 22,3

Издателски коли: 20

Тираж: 80 бр.

Предпечатна подготовка *Яна Стефанова*

Издателство “Наука и икономика”

Икономически университет - Варна

ул. “Евлоги Георгиев” №24

Печатна база на ИУ – Варна

ISBN 978-954-21-0944-0